Printed at the "HANUMAN PRESS" *by* L. B. Kol
300 Sadashiv Peth, Poona City
and
Published by Motilal Ladhaji, *196 Bharani Peth*
Poona City.

PREFACE

This new edition of Hemacandra's Prakrit Grammar is designed to meet the requirements of University Students in Prakrit languages and was undertaken by me at the suggestion and support of Shet Motilal Ladhaji of Poona. There have been two excellent editions of this Grammar, one by Dr. R. Pischel in two volumes with the text, a word-index and notes in German (Halle, Germany, 1877 & 1880), and the other by S. P. Pandit as an appendix to his edition of the कुमारपालचरित in the Bombay Sanskrit Series (Bombay 1900). The first of these is in Roman letters with notes in German, and as such, cannot be used by an average student; the second has no helps by way of notes; and both of them are long out of print. I therefore thought of bringing out a new edition of the Grammar in the interest of students in Indian universities who are now taking more and more to the study of Prakrit languages in their relation to modern Indian vernaculars, and Shet Motilal Ladhaji readily undertook to publish it.

Eminent philogists like Sir George Grierson have divided Prakrit grammarians into two schools called Western and Eastern. The Western School is represented by वाल्मीकि, his sutras having *been commented upon* by त्रिविक्रम लक्ष्मीधर and सिंहराज. Hemacandra belongs to this school and in his Siddhahemacandra VIII gives exhaustive treatment of the Prakrit dialects. The Eastern School is headed by Vararuci whose sutras have been commented upon by भामह. Other representatives of this School are रामतर्कवागीश, the author of प्राकृतकल्पतरु, and मार्कण्डेयकवीन्द्र, the author of प्राकृतसर्वस्व. There seems to be another old work of the School called प्राकृतकामधेनु of लङ्केश्वर which is mentioned by रामतर्कवागीश as his source.

Hemacandra in his grammar treats of six Prakrit dialects, viz., महाराष्ट्री, शौरसेनी, मागधी, पैशाची, चूलिकापैशाची and अपभ्रंश. By Prakrit he understands महाराष्ट्री which he considers as the base for all other dialects. He also refers to आर्ष Prakrit which is another name for Ardhamagadhi. He devotes the first three padas and major part of the fourth to the treatment of the principal Prakrit and the rest to other dialects.

The notes given here are not exhaustive, but I feel, are sufficient to guide an intelligent student with fair knowledge of the Sanskrit language. In the section on dialects other than the principal Prakrit they are more numerous, and the tabulation of the principal characteristics of the different dialects which the student is recommended to study more carefully, and my full and word-for-word rendering in Sanskrit with an English translation of the Apabhramsa verses, would go a long way to help the student to master the subject systematically. I have however reserved fuller treatment of Apabhramsa and its dialects for another work: A Manual of the Apabhramsa Dialects with illustrative texts - which I have in preparation. I hope that this work would be out next winter.

I must make grateful acknowledgements to the soul of Dr. R. Pischel for the liberal use that I have made of his edition, the critical apparatus, the word-index and notes as also of his "Materialien zur Kenntnis des Apabhramsa." I should like also to acknowledge the help that I received from two of my pupils, Mr. A. N. Upadhye, B. A. (Hons) and Mr. R. G. Marathe of the Willingdon College in the preparation of this edition. I regret that the scholastic character of the book is considerably impaired on account of the want of accented English and Sanskrit type in the [illegible]

necessary corrections in the text from the Errata before he begins to use the book.

Willingdon College, Sangli. 23rd October 1928. }

P. L. VAIDYA

शुद्धिपत्रम्.

पृष्ठम् पंक्तिः	अशुद्धम्	शुद्धम्.
३।२	अप्पत्तेन	अ पत्तेन
९।२५	वा भवति	सप्तदि इत्येवमादिषु शब्देष्वादेरकारस्य दीर्घो वा भवति ।
११।२४	अच्छरिज्जं अच्छरिज्जं	अच्छरिज्जं
१२।१	ब्रह्मचय च:	ब्रह्मचर्यं च:
१५।२२	पृथि.. थेद्	पथि...थद्
१७।२५	पहिन-जर	पहीन-जरमरणा
२१।२१	वुन्द। रया	वुन्दारया
२७।१	कथोर	कथोरे
२८।१४	नावगान्य:	नावगांतः
३३।२४	इत्वे सिद्धम्	इत्येव सिद्धम्
३८।१	८।२।२५४	८।१।२५४
३८।७	अन्यत्र भमरो	अन्यत्र भमरो
३८।२४	अनादौर्वस्य	अनयोर्वस्य
३९।१५	अनुस्वरात्	अनुस्वारात्
४२।११	अर्थस्य	अर्थस्य
४३।११	शामित	शान्तिः
४८।२	विम्मलो	निम्मलो
७०।१४	निवसनिरुंदा	निवसनिरुंदा
७२।११	जम्मू-नमोत्थुह	जम्मू-नमोत्थुह
७३।१३	ए. वच्चे	ए. वच्चे
७४।२१	टउ टआ वा	टउ टओ वा
९६।७	कप्पुल्लस्स	पवरुल्लस
९६।८	कवद्	ववद्
१३९।१६	न्वन्व ग-र्घो थः	न्वन्व ग-र्घो न्वः
१३९।७	कहिन्तु	कहिन्तु
१४१।८	हिपान्हे	हिनान्हे
१४४।११	गार्ग च ताव लोके	गार्ग च ताव लोके

१४६।६	कस-वट्टर	कस-वट्टइ
१४९।११	निअय-सढ	निअय-सर
१५०।१६	अक्खणइ	अक्खणउ
१५१।२३	कविब्बइ	कप्पिब्बइ
१५३।१२	अय	आय
१५४।१	सहि एसो	सहिए सो
१५४।१२	भमढ	भमर
१५७।२२	तुइ	तुहु
१५८।१४	विलिम्बइइ	वि लिम्बइइ
१६०।१५	गिलिगिलि	गिलि गिलि
१६०।२१	सवधु	सवधु
१६०।२३	सवधु	सवधु
१६०।२७	पाणीउ	पाणिउ
१६२।४	भग	मग्गु
१६४।२१	घग घण-हार	घण-घण-हार
१६५।१	नयण मर	नयण-सर
१६५।८	मअल-जलदु मु	सीअल-जलदु घुमु
१६५।१२	बलन्ति	वलन्ति
१६५।१३	उल्हवइ	उल्हवइ
१६६।९	बालिउ गल्द मुमुम्मडा	बालिउ गलइ मु मुम्मडा
१६६।१६	अडउ	दूअउ
१६६।२३	नहेंनांहीं	नहेनांहि
१६७।२१	कइभ इ	कइभइ
१६८।३	पढ	पर
१६८।८	जोएदिह रि . तो त्रि	जोएदि हरि... तो वि देदि
१६८।१२	पगाविभइ	पडाविभइ
१७०।२१	अइभ न	अइमग
१७२।२६	बारि...निमग्गुल	बारि...विगग्गुल
१७३।९	घग-कशु	घग-कुशु
१७३।१६	अम्हाहि	अम्हइ
१७३।१८	वे	ते
१७३।१९	अडोहिउ	अडोहिउ
१७८।९	क्षो	को

ॐ अर्हम् ।

कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्राचार्यविरचितं

प्राकृतव्याकरणम् ।

अथ प्राकृतम् ॥ ८ । १ । १ ॥

अथशब्द आनन्तर्यार्थोऽधिकारार्थश्च ॥ प्रकृतिः संस्कृतम् । तत्र भवं तत आगतं वा प्राकृतम् । संस्कृतानन्तरं प्राकृतमधिक्रियते ॥ संस्कृतानन्तरं च प्राकृतस्यानुशासनं सिद्धसाध्यमानभेदसंस्कृतयोनेरेव तस्य लक्षणं न देश्यस्य इति ज्ञापनार्थम् । संस्कृतसमं तु संस्कृतलक्षणेनैव गतार्थम् । प्राकृते च प्रकृतिप्रत्ययलिङ्गकारकसमाससंज्ञादयः संस्कृतवद्वेदितव्याः ॥ लोकाद् इति च वर्तते । तेन ऋ–ॠ–ऌ–ॡ–ऐ–औ–ङ–ञ–श–ष–विसर्जनीय–प्लुतवर्जो वर्णसमाम्नायो लोकादवगन्तव्यः । ङञौ स्ववर्ग्य-संयुक्तौ भवत एव । ऐदौतौ च केषांचित् । कैतवम् । कैअवं । सौन्दर्यम् । सौअरिअं ॥ कौरवाः । कौरवा ॥ तथा अस्वरं व्यञ्जनं द्विवचनं चतुर्थीबहुवचनं च न भवति ॥ १ ॥

बहुलम् ॥ ८ । १ । २ ॥

बहुलम् इत्यधिकृतं वेदितव्यम् आ शास्त्रपरिसमाप्तेः ॥ ततश्च । क्वचित् प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद् विभाषा क्वचिद् अन्यदेव भवति । तच्च यथास्थानं दर्शयिष्यामः ॥ २ ॥

आर्षम् ॥ ८ । १ । ३ ॥

ऋषीणाम् इदम् आर्षम् । आर्षं प्राकृतं बहुलं भवति । तदपि यथास्थानं दर्शयिष्यामः । आर्षे हि सर्वे विधयो विकल्प्यन्ते ॥ ३ ॥

दीर्घ-ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ ॥ ८ । १ । ४ ॥

वृत्तौ समासे स्वराणा दीर्घह्रस्वौ बहुलं भवतः । मिथः परस्परम् ॥ ह्रस्वस्य दीर्घः । अन्तर्वेदिः । अन्ता-वेई ॥ सप्तविंशतिः । सत्तावीसा क्वचिन्न भवति । जुवइ-अणो ॥ क्वचिद् विकल्पः । वारी-मई । वारि मई ॥ भुजयन्त्रम् । भुआ-यन्तं भुअ-यन्तं ॥ पतिगृहम् । पई-हरं पइ-हरं वेलू-वणं वेलुवणं ॥ दीर्घस्य ह्रस्वः । निअम्ब-सिल-खलिअ-वीइ-मालस्स क्वचिद् विकल्पः । जँउण-यडं जँउणा-यडं । नइ-सोत्तं नई-सोत्तं । गोरि-हरं गोरी-हरं । वहु-मुहं वहू-मुहं ॥ ४ ॥

पदयोः संधिर्वा ॥ ८ । १ । ५ ॥

संस्कृतोक्तः संधिः सर्वः प्राकृते पदयोर्व्यवस्थितविभाषया भवति वासेसी वासइसी । विसमायवो विसम-आयवो । दहीसरो दहीसरो साऊअयं साउ-उअयं ॥ पदयोरिति किम् । पाओ । पई । वत्थाओ मुद्धाइ । मुद्धाए । महइ । महए ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिद् एकपदेऽपि काहिइ काही । बिइओ बीओ ॥ ५ ॥

न युवर्णस्यास्वे ॥ ८ । १ । ६ ॥

इवर्णस्य उवर्णस्य च अस्वे वर्णे परे संधिर्न भवति ॥ न वेरि वग्गे वि अवयासो । वन्दामि अज्ज-वइरं ।

दणुइन्द-रुहिर-लित्तो सहइ उइन्दो नहप्पहावलि-अरुणो ।
संझा-वहु-अवऊढो णव-वारिहरो व्व विज्जुलापडिभिन्नो ॥
युवर्णस्येति किम् ।
गूढोअर-तामरसाणुसारिणी भमर-पन्ति व्व ॥
अस्व इति किम् । पुहवीसो ॥ ६ ॥

एदोतोः स्वरे ॥८।१।७॥

एकारओकारयोः स्वरे परे संधिर्न भवति ॥
वहुआइ नहुल्लिहणे आबन्धन्तीएँ कञ्चुअं अङ्गे ।

मयरद्धय-सर-धोरणि-धारा-छेअ व्व दीसन्ति ॥
उवमासु अपज्जत्तेभ-कलभ-दन्तावहासमूरुजुअं ।
तं चेव मलिअ-बिस-दण्ड-विरसमालक्खिमो एण्हिं ॥
अहो अच्छरिअं ॥ एदोतोरिति किम् ।
अत्थालोअण-तरला इयर-कईणं भमन्ति बुद्धीओ ।
अत्थ च्चेअ निरारम्भमेन्ति हिअयं कइन्दाणं ॥ ७ ॥

स्वरस्योद्वृत्ते ॥८।१।८॥

व्यञ्जनसंपृक्तः स्वरो व्यञ्जने लुप्ते योऽवशिष्यते स उद्वृत्त इहोच्यते । स्वरस्य उद्वृत्ते स्वरे परे संधिर्न भवति ॥

विससिज्जन्त-महा-पसु-दंसण-संभम-परोप्परारूढा । I 62
गयणे च्चिय गन्धउडिं कुणन्ति तुह कउल-णारीओ ॥ निसा-अरो । निसि-अरो रयणी-अरो । मणुअत्तं ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिद् विकल्पः । कुम्भ-आरो कुम्भारो । सु-उरिसो सूरिसो ॥ क्वचित् संधिरेव । सालाहणो । चक्काओ ॥ अत एव प्रतिषेधात् समासेऽपि स्वरस्य संधौ भिन्नपदत्वम् ॥८॥

त्यादेः ॥८।१।९॥

तिवादीनां स्वरस्य स्वरे परे सन्धिर्न भवति ॥ भवति इह । होइ इह ॥ ९ ॥

लुक् ॥८।१।१०॥

स्वरस्य स्वरे परे बहुलं लुग् भवति ॥ त्रिदशेशः । तिअसीसो ॥ निःश्वासोच्छ्वासौ । नीसासूसासा ॥ १० ॥

अन्त्यव्यञ्जनस्य ॥८।१।११॥

शब्दानां यद् अन्त्यव्यञ्जनं तस्य लुग् भवति ॥ जाव । ताव । जसो । तमो । जम्मो ॥ समासे तु वाक्यविभक्त्यपेक्षायाम् अन्त्यत्वम् अनन्त्यत्वं च । तेनोभयमपि भवति । सद्भिक्षुः । सभिक्खू । सज्जनः । सज्जणो ॥ एतद्गुणाः । एअ-गुणा ॥ तद्गुणाः । तग्गुणा ॥ ११ ॥

न श्रदुदोः ॥ ८।१।१२॥

श्रद् उद् इत्येतयोरन्त्यव्यञ्जनस्य लुग् न भवति ॥ सद्दहिअं । सद्धा । उग्गयं । उन्नयं ॥ १२ ॥

निर्दुरोर्वा ॥ ८।१।१३ ॥

निर् दुर् इत्येतयोरन्त्यव्यञ्जनस्य वा लुग् न भवति ॥ निस्सहं नीसहं दुस्सहो दूसहो । दुक्खिओ दुहिओ ॥ १३ ॥

स्वरेन्तरश्च ॥ ८ । १ । १४ ॥

अन्तरो निर्दुरोश्चान्त्यव्यञ्जनस्य स्वरे परे लुग् न भवति ॥ अन्तरप्पा ॥ निरन्तरं । निरवसेसं ॥ दुरुत्तरं । दुरवगाहं ॥ क्वचिद् भवत्यपि । अन्तोवरि ॥ १४ ॥

स्त्रियामादविद्युतः ॥ ८ । १ । १५ ॥

स्त्रियां वर्तमानस्य शब्दस्यान्त्यव्यञ्जनस्य आत्वं भवति विद्युच्छब्दं वर्जयित्वा । लुगपवादः ॥ सरित् । सरिआ ॥ प्रतिपद् । पाडिवआ ॥ संपद् । संपआ ॥ बहुलाधिकाराद् ईषत्स्पृष्टतरयश्रुतिरपि । सरिया । पाडिवया । संपया ॥ अविद्युत इति किम् । विज्जू ॥ १५ ॥

रो रा ॥ ८ । १ । १६ ॥

स्त्रियां वर्तमानस्यान्त्यस्य रेफस्य रा इत्यादेशो भवति । आत्वापवादः ॥ गिरा । धुरा । पुरा ॥ १६ ॥

क्षुधो हा ॥ ८ । १ । १७ ॥

क्षुध्शब्दस्यान्त्यव्यञ्जनस्य हादेशो भवति ॥ छुहा ॥ १७ ॥

शरदादेरत् ॥ ८ । १ । १८ ॥

शरदादेरन्त्यव्यञ्जनस्य अत् भवति ॥ शरद् । सरओ ॥ भिषक् । भिसओ ॥ १८ ॥

दिक्-प्रावृषोः सः ॥ ८ । १ । १९ ॥

एतयोरन्त्यव्यञ्जनस्य सो भवति ॥ दिसा । पाउसो ॥ १९ ॥

आयुरप्सरसोर्वा ॥ ८ । १ । २० ॥

एतयोरन्त्यव्यञ्जनस्य सो वा भवति ॥ दीहाउसो दीहाऊ । अच्छरसा अच्छरा ॥ २० ॥

ककुभो हः ॥ ८ । १ । २१ ॥

ककुभ्शब्दस्यान्त्यव्यञ्जनस्य हो भवति ॥ कउहा ॥ २१ ॥

धनुषो वा ॥ ८ । १ । २२ ॥

धनुःशब्दस्यान्त्यव्यञ्जनस्य हो वा भवति ॥ धणुहं धणू ॥ २२ ॥

मोनुस्वारः ॥ ८ । १ । २३ ॥

अन्त्यमकारस्यानुस्वारो भवति ॥ जलं फलं वच्छं गिरिं पेच्छ ॥ क्वचिद् अनन्त्यस्यापि । वणम्मि । वणंमि ॥ २३ ॥

वा स्वरे मश्च ॥ ८ । १ । २४ ॥

अन्त्यमकारस्य स्वरे परेऽनुस्वारो वा भवति । पक्षे लुगपवादो मस्य मकारश्च भवति ॥ वन्दे उसभं अजिअं । उसभमजिअं च वन्दे ॥ बहुलाधिकाराद् अन्यस्यापि व्यञ्जनस्य मकारः । साक्षात् । सक्खं ॥ यत् । जं ॥ तत् । तं ॥ विष्वक् । वीसुं ॥ पृथक् ॥ पिहं ॥ सम्यक् । सम्मं ॥ इहं । इहयं । आलेट्ठुअं इत्यादि ॥ २४ ॥

ङ-ञ-ण-नो व्यञ्जने ॥ ८ । १ । २५ ॥

ङ ञ ण न इत्येतेषां स्थाने व्यञ्जने परे अनुस्वारो भवति ॥ ङ । पङ्क्तिः । पंती ॥ पराङ्मुखः । परंमुहो ॥ ञ । कञ्चुकः । कंचुओ ॥ लाञ्छनम् । लंछणं ॥ ण । षण्मुखः । छंमुहो ॥ उत्कण्ठा । उक्कंठा ॥ न । सन्ध्या । संझा ॥ विन्ध्यः । विंझो ॥ २५ ॥

वक्रादावन्तः ॥ ८ । १ । २६ ॥

वक्रादिषु यथादर्शनं प्रथमादेः स्वरस्य अन्त आगमरूपोऽनुस्वारो भवति ॥ वंकं । तंसं । अंसुं । मंसू । पुंछं । गुंछं । मुंढा । पंसू । बुंधं । कंकोडो । कुंपलं । दंसणं । विंछिओ । गिंठी । मंजारो । एष्वाद्यस्य ॥ वयंसो ।

मणंसी । मणंसिणी । मणंसिला । पडंसुआ । एषु द्वितीयस्य ॥ अतरिं । अणिउंतयं । अइमुंतयं । अनयोस्तृतीयस्य ॥ वक्र । त्र्यस्र । अश्रु । श्मश्रु । पुच्छ । गुच्छ । मूर्द्धन् । पर्शु । बुध्न । कर्कोट । कुड्मल । दर्शन । वृश्चिक । गृष्टि । मार्जार । वयस्य । मनस्विन् । मनस्विनी । मनःशिला । प्रतिश्रुत् । उपरि । अतिमुक्तक । इत्यादि ॥ क्वचिच्छन्दःपूरणेऽपि । देवं-नाग—सुवण्ण ॥ क्वचिन्न भवति । गिट्ठी । मज्जारो । मणसिला । मणासिला ॥ आर्षे मणोसिला । अइमुत्तयं ॥ २६ ॥

क्त्वा-स्यादेर्ण-स्वोर्वा ॥ ८।१।२७ ॥

क्त्वायाः स्यादीनां च यौ णसु तयोरनुस्वारोन्तो वा भवति ॥ क्त्वा । काऊणं । काऊण । काउआणं काउआण ॥ स्यादि । वच्छेणं वच्छेण । वच्छेसुं वच्छेसु ॥ णस्वोरिति किम् । करिअ । अग्गिणो ॥ २७ ॥

विंशत्यादेर्लुक् ॥ ८।१।२८ ॥

विंशत्यादीनाम् अनुस्वारस्य लुग् भवति । विंशतिः । वीसा ॥ त्रिंशत् । तीसा ॥ संस्कृतम् । सक्कयं ॥ संस्कारः । सक्कारो इत्यादि ॥ २८ ॥

मांसादेर्वा ॥ ८।१।२९ ॥

मांसादीनामनुस्वारस्य लुग् वा भवति मासं मंसं । मासलं मंसलं । कासं । कंसं । पासू पंसू । कह कहं । एव एवं । नूण नूणं । इआणि इआणिं । दाणि दाणिं । किं करेमि किं करेमि । समुहं संमुहं । केसुअं किंसुअं । सीहो सिंघो । मांस । मांसल । कांस्य । पांसु । कथम् । एवम् । नूनम् । इदानीम् । किम् । संमुख । किंशुक । सिंह इत्यादि ॥ २९ ॥

वर्गेन्त्यो वा ॥ ८।१।३० ॥

अनुस्वारस्य वर्गे परे प्रत्यासत्तेस्तस्यैव वर्गस्यान्त्यो वा भवति ॥ पङ्को पंको । सङ्खो संखो । अङ्गणं अंगणं । लङ्घणं लंघणं । कञ्चुओ कंचुओ । लञ्छणं लंछणं । अञ्जिअं अंजिअं । सञ्झा संझा । कण्टओ कंटओ । उक्कण्ठा उक्कंठा । कण्डं कंडं । सण्ढो संढो । अन्तरं अंतरं । पन्थो पंथो ।

चन्दो चंदो । बन्धवो बंधवो । कम्पइ कंपइ । वम्फइ वंफइ । कलम्बो कलंबो । आरम्भो आरंभो ॥ वर्ग इति किम् । संसओ । संहरइ । नित्यमिच्छन्त्यन्ये ॥ ३० ॥

प्रावृट्-शरत्तरणयः पुंसि ॥८।१।३१॥

प्रावृष् शरत् तरणि इत्येते शब्दाः पुंसि पुलिङ्गे प्रयोक्तव्याः ॥ पाउसो। सरओ । एस तरणी ॥ तरणिशब्दस्य पुंस्त्रीलिङ्गत्वेन नियमार्थमुपादानम्॥३

स्नमदाम-शिरो-नमः ॥ ८।१।३२ ॥

दामनशिरस्नभस्वर्जितं सकारान्तं नकारान्तं च शब्दरूपं पुंसि प्रयोक्तव्यम् ॥ सान्तम् । जसो । पओ । तनो । तेओ । उरो ॥ नान्तम् । जम्मो । नम्मो । मम्मो ॥ अदामशिरोनभ इति किम् । दामं । सिरं । नहं । यच्च सेयं वयं सुमणं सम्मं चम्ममिति दृश्यते तद् बहुलाधिकारात् ॥३२॥

वाक्ष्यर्थ-वचनाद्याः ॥८।१।३३॥

अक्षिपर्याया वचनादयश्च शब्दाः पुंसि वा प्रयोक्तव्याः ॥ अक्ष्यर्थाः । अज्जवि सा सवइ ते अच्छी । नच्चाविआइं तेणम्ह अच्छीइं ॥ अञ्जल्यादिपाठादक्षिशब्दः स्त्रीलिङ्गेपि । एसा अच्छी । चक्खू चक्खूइं । नयणा नयणाइं । लोअणा लोअणाइं ॥ वचनादि । वयणा वयणाइं ॥ विज्जुणा विज्जूए । कुलो कुलं । छन्दो छन्दं । माहप्पो माहप्पं । दुक्खा दुक्खाइं ॥ भायणा भायणाइं । इत्यादि । इति वचनादयः ॥ नेत्ता नेत्ताइं । कमला कमलाइं इत्यादि तु संस्कृतवदेव सिद्धम् ॥ ३३ ॥

गुणाद्याः क्लीबे वा ॥ ८।१।३४ ॥

गुणादयः क्लीबे वा प्रयोक्तव्याः ॥ गुणाइं गुणा । विहवेहिँ गुणाइँ मग्गन्ति । देवाणि देवा । बिन्दूइं बिन्दुणो । खग्गं खग्गो । मण्डलग्गं मण्डलग्गो । कररुहं कररुहो । रुक्खाइं रुक्खा । इत्यादि । इति गुणादयः ॥ ३४ ॥

वेमाञ्जल्याद्याः स्त्रियाम् ॥ ८।१।३५ ॥

इमान्ता अञ्जल्यादयश्च शब्दाः स्त्रियां वा प्रयोक्तव्याः ॥ एसा गरिमा एस गरिमा । एसा महिमा एस महिमा । एसा निलज्जिमा एस निलज्जिमा । एसा धुत्तिमा एस धुत्तिमा । अञ्जल्यादि । एसा अञ्जली एस अञ्जली । पिट्ठी पिट्ठं । पृष्ठमित्वे कृते स्त्रियामेवेत्यन्ये । अच्छी अच्छि पण्हा पण्हो । चोरिआ चोरिअं । एवं कुच्छी । बली । निही विही रस्सी । गण्ठी । इत्यञ्जल्यादयः ॥ गड्डा गड्डो इति तु संस्कृतवदेव सिद्धम् इमेति तन्त्रेण त्वादेशस्य डिमा इत्यस्य पृथ्वादीम्नश्च संग्रहः । त्वादेशस्य स्त्रीत्वमेवेच्छन्त्येके ॥ ३५ ॥

बाहोरात् ॥ ८।१।३६॥

बाहुशब्दस्य स्त्रियामाकारोन्तादेशो भवति ॥ बाहाए जेण धरिअं एक्काए ॥ स्त्रियामित्येव । वामेअरो बाहू ॥ ३६ ॥

अतो डो विसर्गस्य ॥ ८ । १ । ३७ ॥

संस्कृतलक्षणोत्पन्नस्यातः परस्य विसर्गस्य स्थाने डो इत्यादेशो भवति । सर्वतः । सव्वओ । पुरतः । पुरओ ॥ अग्रतः । अग्गओ ॥ मार्गतः मग्गओ ॥ एवं सिद्धावस्थापेक्षया । भवतः । भवओ ॥ भवन्तः । भवन्तो सन्तः । सन्तो ॥ कुतः । कुदो ॥ ३७ ॥

निष्प्रती ओत्परी माल्य-स्थोर्वा ॥ ८ । १ । ३८ ॥

निर् प्रति इत्येतौ माल्यशब्दे स्थाधातौ च परे यथासंख्यं ओत् परि इत्येवंरूपौ वा भवतः । अभेदनिर्देशः सर्वादेशार्थः ॥ ओमालं । निम्मलं ओमालयं वहइ । परिट्ठा पइट्ठा । परिट्ठिअं । पइट्ठिअं ॥ ३८ ॥

आदेः ॥ ८ । १ । ३९ ॥

आदेरित्यधिकारः 'कगचज०' [८-१-१७७] इत्यादिसूत्रात् प्रागविशेषे वेदितव्यः ॥ ३९ ॥

त्यदाद्यव्ययात् तत्स्वरस्य लुक् ॥ ८ । १ । ४० ॥

त्यदादेरव्ययाच्च परस्य तयोरेव त्यदाद्यव्यययोरादेः स्वरस्य बहुलं लुक्

भवति ॥ अन्येन्य अन्ने न्थ । अइमा अइ इमा । अइहं अइ अहं ॥४०॥

पदादपेर्वा ॥८।१।४१॥

पदात् परस्य अपेरव्ययस्यादेर्लुग् वा भवति ॥ तं पि तमवि । किं पि किमवि । केण वि केणावि । कहं पि कहमवि ॥ ४१ ॥

इतेः स्वरात् तश्च द्विः ॥ ८ । १ । ४२ ॥

पदात् परस्य इतेरादेर्लुग् भवति स्वरात् परश्च तकारो द्विर्भवति ॥ किं ति । जं ति । दिट्ठं ति । न जुत्तं ति ॥ स्वरात् । तह त्ति । झत्ति । पिओ त्ति । पुरिसो त्ति ॥ पदादित्येव । इअ विन्झ-गुहा-निलयाए ॥ ४२ ॥

लुप्त-य-र-व-श-ष-सां श-ष-सां दीर्घः ॥ ८ । १ । ४३ ॥

प्राकृतलक्षणवशाल्लुप्ता याद्या उपर्यधो वा येषां शकारषकारसकाराणां तेषामादेः स्वरस्य दीर्घो भवति ॥ शस्य यलोपे । पश्यति । पासइ ॥ कश्यपः । कासवो ॥ आवश्यकं । आवासयं ॥ रलोपे । विश्राम्यति । वीसमइ ॥ विश्रामः । वीसामो ॥ मिश्रम् । मीसं ॥ संस्पर्शः । संफासो ॥ वलोपे । अश्वः । आसो ॥ विश्वसिति । वीससइ ॥ विश्वासः । वीसासो ॥ शलोपे । दुश्शासनः । दूसासणो ॥ मनःशिला । मणासिला ॥ षस्य यलोपे । शिष्यः । सीसो ॥ पुष्यः । पूसो ॥ मनुष्यः । मणूसो ॥ रलोपे । कर्षकः । कासओ ॥ वर्षाः । वासा ॥ वर्षः । वासो ॥ वलोपे । विष्वाणः । वीसाणो ॥ विष्वक् । वीसुं ॥ षलोपे । निष्षक्तः । नीसत्तो ॥ सस्य यलोपे । सस्यम् । सासं ॥ कस्यचित् । कासइ ॥ रलोपे । उस्रः । ऊसो ॥ विस्रम्भः । वीसम्भो ॥ वलोपे । विकस्वरः । विकासरो ॥ निःस्वः । नीसो ॥ सलोपे । निस्सहः । नीसहो ॥ ' न दीर्घानुस्वारात् ' (८-२-९२) इति प्रतिषेधात् सर्वत्र 'अनादौ शेषादेशयोर्द्वित्वम्' (८-२-८९) इति द्वित्वाभावः ॥४३॥

अतः समृद्ध्यादौ वा ॥ ८।१।४४ ॥

वा भवति ॥ सामिद्धी समिद्धी । पासिद्धी पसिद्धी । पायडं पयडं । पाडिवआ पडिवआ । पासुत्तो पसुत्तो । पाडिसिद्धी पडिसिद्धी । सारिच्छो सरिच्छो ।

माणंसी मणंसी । माणंसिणी मणंसिणी । आहिआई अहिआई । पारोहो परोहो । पावासू पवासू । पाडिप्फद्धी पडिप्फद्धी ॥ समृद्धि । प्रसिद्धि । प्रकट प्रतिपत् । प्रसुप्त । प्रतिसिद्धि । सदृक्ष । मनस्विन् मनस्विनी । अभियाति प्ररोह । प्रवासिन् । प्रतिस्पर्द्धिन् ॥ आकृतिगणोऽयम् । तेन । अस्पर्शः आफंसो ॥ परकीयम् । पारकेरं । पारक्कं ॥ प्रवचनम् । पावयणं ॥ चतुरन्तम् । चाउरन्तम् । इत्याद्यपि भवति ॥ ४४ ॥

दक्षिणे हे ॥ ८।१।४५ ॥

दक्षिणशब्दे आदेरतो हे परे दीर्घो भवति ॥ दाहिणो ॥ ह इति किम् दक्खिणो ॥ ४५ ॥

इः स्वप्नादौ ॥ ८।१।४६ ॥

स्वप्न इत्येवमादिषु आदेरस्य इत्वं भवति ॥ सिविणो । सिमिणो ॥ अ उकारोपि । सुमिणो । ईसि । वेडिसो । विलिअं । विअणं । मुइङ्गो किविणो । उत्तिमो । मिरिअं । दिण्णं ॥ बहुलाधिकाराण्णत्वाभावे न भवति दत्तं । देवदत्तो ॥ स्वप्न । ईषत् । वेतस । व्यलीक । व्यजन । मृदङ्ग कृपण । उत्तम । मरिच । दत्त । इत्यादि ॥ ४६ ॥

पक्वाङ्गार-ललाटे वा ॥ ८।१।४७ ॥

एष्वादेरत इत्वं वा भवति ॥ पिक्कं पक्कं । इङ्गालो अङ्गारो । णिडालं णडालं ॥ ४७ ॥

मध्यम-कतमे द्वितीयस्य ॥ ८।१।४८ ॥

मध्यमशब्दे कतमशब्दे च द्वितीयस्यात इत्वं भवति ॥ मज्झिमो कइमो ॥ ४८ ॥

सप्तपर्णे वा ॥ ८।१।४९ ॥

सप्तपर्णे द्वितीयस्यात इत्वं वा भवति ॥ छत्तिवण्णो छत्तवण्णो ॥ ४९

मयट्यइर्वा ॥ ८।१।५० ॥

मयट्प्रत्यये आदेरतः स्थाने अइ इत्यादेशो भवति वा ॥ विषमयः । विसमइओ विसमओ ॥ ५० ॥

ईर्हरे वा ॥ ८।१।५१ ॥

हरशब्दे आदेरत ईर्वा भवति ॥ हीरो हरो ॥ ५१ ॥

ध्वनि—विष्वचोरुः ॥ ८।१।५२ ॥

अनयोरादेरस्य उत्वं भवति ॥ झुणी । वीसुं ॥ कथं सुणओ । शुनक ते भक्त्यन्तरस्य ॥ श्वन्शब्दस्य तु सा साणो इति प्रयोगौ भवतः ॥५२॥

वन्द्र—खण्डिते णा वा ॥ ८।१।५३ ॥

अनयोरादेरस्य णकारेण सहितस्य उत्वं वा भवति ॥ वुद्रं वन्द्रं । डिओ खण्डिओ ॥ ५३ ॥

गवये वः ॥ ८।१।५४ ॥

गवयशब्दे वकाराकारस्य उत्वं भवति ॥ गउओ । गउआ ॥ ५४ ॥

प्रथमे प—थोर्वा ॥ ८ । १ । ५५ ॥

प्रथमशब्दे पकारथकारयोरकारस्य युगपत् क्रमेण च उकारो वा भवति॥ ढुमं पुढमं पढुमं पढमं ॥ ५५ ॥

ज्ञो णत्वेभिज्ञादौ ॥ ८ । १ ।·५६ ॥

अभिज्ञ एवंप्रकारेषु ज्ञस्य णत्वे कृते ज्ञस्यैव अत उत्वं भवति ॥ नहिण्णू । सव्वण्णू । कयण्णू । आगमण्णू ॥ णत्व इति किम् । अहिज्जो । सव्वज्जो ॥ अभिज्ञादाविति किम् । प्राज्ञः । पण्णो ॥ येषां ज्ञस्य णत्वे उत्वं दृश्यते ते अभिज्ञादयः ॥ ५६ ॥

एच्छय्यादौ ॥ ८ । १ । ५७ ॥

शय्यादिषु आदेरस्य एत्वं भवति ॥ सेज्जा । सुन्देरं । गेन्दुअं । एत्थ ॥ शय्या । सौन्दर्य । कन्दुक । अत्र ॥ आर्षे पुरेकम्मं ॥ ५७ ॥

वल्ल्युत्कर—पर्यन्ताश्चर्ये वा ॥ ८ । १ । ५८ ॥

एषु आदेरस्य एत्वं वा भवति ॥ वेल्ली वल्ली । उक्केरो उक्करो । पेरन्तो पज्जन्तो । अच्छेरं अच्छरिअं अच्छअरं अच्छरिज्जं-अच्छरिज्जं अच्छरीअं ॥ ५८ ॥

ब्रह्मचर्ये चः ॥ ८ । १ । ५९ ॥

ब्रह्मचर्यशब्दे चस्य अत एत्वं भवति ॥ बम्हचेरं ॥ ५९ ॥

तोन्तरि ॥ ८ । १ । ६० ॥

अन्तरशब्दे तस्य अत एत्वं भवति ॥ अन्तःपुरम् । अन्तेउरं ॥ अन्तश्चारी । अन्तेआरी ॥ क्वचिन्न भवति । अन्तग्गयं । अन्तो-वीसम्भ-निवेसिआणं ॥ ६० ॥

ओत्पद्मे ॥ ८ । १ । ६१ ॥

पद्मशब्दे आदेरत ओत्वं भवति ॥ पोम्मं ॥ 'पद्मछद्म०' [८-२-११२] इति विश्लेषे न भवति । पउमं ॥ ६१ ॥

नमस्कार-परस्परे द्वितीयस्य ॥ ८ । १ । ६२ ॥

अनयोर्द्वितीयस्य अत ओत्वं भवति ॥ नमोक्कारो । परोप्परं ॥ ६२ ॥

वार्पौ ॥ ८ । १ । ६३ ॥

अर्पयतौ धातौ आदेरस्य ओत्वं वा भवति ॥ ओप्पेइ अप्पेइ । ओप्पिअं अप्पिअं ॥ ६३ ॥

स्वपावुच्च ॥ ८ । १ । ६४ ॥

स्वपितौ धातौ आदेरस्य ओत् उत् च भवति ॥ सोवइ । सुवइ ॥ ६४ ॥

नात्पुनर्यादाई वा ॥ ८ । १ । ६५ ॥

नञः परे पुनःशब्दे आदेरस्य आ आइ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ न उणा न उणाइ । पक्षे । न उण । न उणो । केवलस्यापि दृश्यते । पुणाइ ॥ ६५ ॥

वालाब्वरण्ये लुक् ॥ ८ । १ । ६६ ॥

अलाब्वरण्यशब्दयोरादेरस्य लुग् वा भवति । लाउं अलाउं । लाऊ अलाऊ । रण्णं अरण्णं । अत इत्येव । आरण्ण-कुञ्जरो व्व वेल्लन्तो ॥ ६६ ॥

वाव्ययोत्खातादावदातः ॥ ८ । १ । ६७ ॥

अव्ययेषु उत्खातादिषु च शब्देषु आदेराकारस्य अद् वा भवति

अव्यय । जइ जहा । तइ तहा । अहव अहवा । व वा ॥ ह हा । इत्यादि । उत्खातादि । उक्खयं उक्खायं । चमरो चामरो । कलओ कालओ । ठविओ ठाविओ । परिट्ठविओ परिट्ठाविओ । संठविओ संठाविओ । पययं पाययं । तलवेण्टं तालवेण्टं । तलवोण्टं तालवोण्टं । हलिओ हालिओ । नराओ । नाराओ । बलया बलाया । कुमरो कुमारो । खइरं खाइरं ॥ उत्खात । चामर । कालक । स्थापित । प्राकृत । तालवृन्त । हालिक । नाराच । बलाका । कुमार । खादिर इत्यादि ॥ केचिद् ब्राह्मणपूर्वाह्णयोरपीच्छन्ति । बम्हणो बाम्हणो । पुव्वण्हो पुव्वाण्हो ॥ दवग्गी । दावग्गी । चडू चाडू । इति शब्दभेदात् सिद्धम् ॥ ६७ ॥

घञ्वृद्धेर्वा ॥ ८ । १ । ६८ ।

घञ्निमित्तो यो वृद्धिरूप आकारस्तस्यादिभूतस्य अद् वा भवति ॥ पवहो पवाहो । पहरो पहारो । पयरो पयारो । प्रकारः प्रचारो वा । पत्थवो पत्थावो ॥ क्वचिन्न भवति । रागः । राओ ॥ ६८ ॥

महाराष्ट्रे ॥ ८ । १ । ६९ ॥

महाराष्ट्रशब्दे आदेराकारस्य अद् भवति ॥ मरहट्ठं । मरहट्ठो ॥ ६९ ॥

मांसादिष्वनुस्वारे ॥ ८ । १ । ७० ॥

मांसप्रकारेषु अनुस्वारे सति आदेरातः अद् भवति ॥ मंसं । पंसू । पंसणो । कंसं । कंसिओ । वंसिओ । पंडवो । संसिद्धिओ । संजत्तिओ ॥ अनुस्वार इति किम् । मासं । पासू ॥ मांस । पांसु । पांसन । कांस्य । कांसिक । वांशिक । पाण्डव । सांसिद्धिक । सांयात्रिक । इत्यादि ॥७०॥

श्यामाके मः ॥ ८।१।७१ ॥

श्यामाके मस्य आतः अद् भवति ॥ सामओ ॥ ७१ ॥

इः सदादौ वा ॥ ८।१।७२ ॥

सदादिषु शब्देषु आत इत्वं वा भवति ॥ सइ सया । निसिअरो निसाअरो । कुप्पिसो, कुप्पासो ॥ ७२ ॥

आचार्ये चेच ॥ ८।१।७३ ॥

आचार्यशब्दे चस्य आत इत्वम् अत्वं च भवति ॥ आइरिओ । आयरिओ ॥ ७३ ॥

ईः स्त्यान-खल्वाटे ॥ ८।१।७४ ॥

स्त्यानखल्वाटयोरादेरात ईर्भवति ॥ ठीणं । थीणं । थिण्णं । खल्लीडो संखायम् इति तु 'समः स्त्यः खा' (८-४-१५) इति खादेशे सिद्ध ॥७४॥

उः सास्ना-स्तावके ॥ ८।१।७५ ॥

अनयोरादेरात उत्वं भवति ॥ सुण्हा । थुवओ ॥ ७५ ॥

ऊद्वासारे ॥ ८।१।७६ ॥

आसारशब्दे आदेरात ऊद् वा भवति ॥ ऊसारो । आसारो ॥ ७६ ॥

आर्यायां र्यः श्वश्र्वाम् ॥७।१।७७॥

आर्याशब्दे श्वश्र्वां वाच्यायां र्यस्यात ऊर्भवति ॥ अज्जू ॥ श्वश्र्वामिति किम् । अज्जा ॥ ७७ ॥

एद् ग्राह्ये ॥८।१।७८॥

ग्राह्यशब्दे आदेरात एद् भवति ॥ गेज्झं ॥ ७८ ॥

द्वारे वा ॥ ८।१।७९ ॥

द्वारशब्दे आत एद् वा भवति ॥ देरं । पक्षे । दुआरं दारं बारं ॥ कथं नेरइओ नारइओ । नैरयिकनारकिकशब्दयोर्भविष्यति ॥ आर्षे अन्यत्रापि । पच्छेकम्मं । असहेज्ज देवासुरा ॥ ७९ ॥

पारापते रो वा ॥८।१।८०॥

पारापतशब्दे रस्थस्यात एद् वा भवति ॥ पारेवओ पारावओ ॥८० ॥

मात्रटि वा ॥८।१।८१॥

मात्रट्प्रत्यये आत एद् वा भवति ॥ एत्तिअमेत्तं । एत्तिअमत्तं ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिन्मात्रशब्देऽपि । भोअण-मेत्तं ॥८१॥

शिथिलेङ्गुदे वा ॥८।१।८९॥

अनयोरादेरितोद् वा भवति ॥ सढिलं । पसढिलं । सिढिलं । [illegible] अङ्गुअं । इङ्गुअं ॥ निर्मितशब्दे तु वा आत्वं न विधेयम् । [illegible] भिन्नशब्दाभ्यामेव सिद्धेः ॥ ८९ ॥

तित्तिरौ रः ॥८।१।९०॥

तित्तिरिशब्दे रस्येतोद् भवति ॥ तित्तिरो ॥ ९० ॥

इतौ तो वाक्यादौ ॥८।१।९१॥

वाक्यादिभूते इतिशब्दे यस्तस्तत्संबन्धिन इकारस्य अकारो भवति ॥ इअ जम्पिआवसाणे । इअ विअसिअ-कुसुम-सरो ॥ वाक्यादाविति किम् : पिओ त्ति । पुरिसो त्ति ॥ ९१ ॥

ईर्जिह्वा-सिंह-त्रिंशद्विंशतौ त्या ॥८।१।९२॥

जिह्वादिषु इकारस्य तिशब्देन सह ईर्भवति ॥ जीहा । सीहो । तीसा । वीसा ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिन्न भवति । सिंह-दत्तो । सिंह-राओ ॥९

लुंकि निरः ॥८ । १ । ९३ ॥

निर उपसर्गस्य रेफलोपे सति इत ईकारो भवति ॥ नीसरइ । नीसासो ॥ लुकीति किम् । निण्णओ । निस्सहाइं अङ्गाइं ॥ ९३ ॥

द्विन्योरुत् ॥८।१।९४॥

द्विशब्दे नावुपसर्गे च इत उद् भवति ॥ द्वि । दु-मत्तो । दु-आई । दु-विहो । दु-रेहो । दु-वयणं । बहुलाधिकारात् क्वचिद् विकल्पः । दु-उण बि-उणो । दुइओ बिइओ ॥ क्वचिन्न भवति । द्विजः । दिओ ॥ द्विरदः । दिरओ ॥ क्वचिद् ओत्वमपि । दो-वयणं ॥ नि । णुमज्जइ । णुमन्नो ॥ क्वचिन्न भवति । निवडइ ॥ ९४ ॥

प्रवासीक्षौ ॥ ८ । १ । ९५ ॥

अनयोरादेरित उत्वं भवति ॥ पावासुओ । उच्छू ॥ ९५ ॥

युधिष्ठिरे वा ॥ ८ । १ । ९६ ॥

युधिष्ठिरशब्दे आदेरित उत्वं वा भवति ॥ जहुट्ठिलो । जहिट्ठिलो ॥९

ओच्च द्विधाकृगः ॥८।१।९७॥

...कृग्धातोः प्रयोगे इत ओत्वं चकारादुत्वं च भवति ॥ दोहा-
...ा-किज्जइ ॥ दोहा-इअं । दुहा-इअं ॥ कृग इति किम् ।
...क्वचित् केवलस्यापि । दुहा वि सो सुर-वहू-सत्थो ॥ ९७ ॥

वा निर्झरे ना ॥८।१।९८॥

...कारेण सह इत ओकारो वा भवति ॥ ओज्झरो निज्झरो ॥ ९८ ॥

हरीतक्यामीतोत् ॥८।१।९९॥

...आदेरीकारस्य अद् भवति ॥ हरडई ॥ ९९ ॥

आत्कश्मीरे ॥८।१।१००॥

...ईत आद् भवति ॥ कम्हारा ॥ १०० ॥

पानीयादिष्वित् ॥८।१।१०१॥

...ब्देषु ईत इद् भवति ॥ पाणिअं । अलिअं । जिअइ ।
... । करिसो । सिरिसो । दुइअं । तइअं । गहिरं । उव-
...पलिविअं । ओसिअन्तं । पसिअ । गहिअं । वम्मिओ
...अलीक ॥ जीवति । जीवतु । व्रीडित । करीष ।
...तीय । गभीर । उपनीत । आनीत । प्रदीपित ।
...प्रसीद । गृहीत । वल्मीक । तदानीम् । इति पानीयादयः ॥
...ष्वेव क्वचिद् विकल्पः । तेन । पाणीअं । अलीअं ।
...उवणीओ । इत्यादि सिद्धम् ॥ १०१ ॥

उज्जीर्णे ॥८।१।१०२॥

...ति ॥ जुण्ण-सुरा ॥ क्वचिन्न भवति । जिण्णे भोअ-

...-विहीने वा ॥८।१।१०३॥

...भवति ॥ हूणो हीणो । विहूणो विहीणो ॥ विहीन
...[illegible] ॥ १०३ ॥

शिथिलेङ्गुदे वा ॥८।१।८९॥

अनयोरादेरितोद् वा भवति ॥ सढिलं । पसढिलं । सिढिलं । पसिढिलं । अङ्गुअं । इङ्गुअं ॥ निर्मितशब्दे तु वा आत्वं न विधेयम् । [illegible]मितशब्दाभ्यामेव सिद्धेः ॥ ८९ ॥

तित्तिरौ रः ॥८।१।९०॥

तित्तिरिशब्दे रस्येतोद् भवति ॥ तित्तिरो ॥ ९० ॥

इतौ तो वाक्यादौ ॥८।१।९१॥

वाक्यादिभूते इतिशब्दे यस्तस्तत्संबन्धिन इकारस्य अकारो भवति इअ जम्पिआवसाणे । इअ विअसिअ-कुसुम-सरो ॥ वाक्यादाविति किम् पिओ त्ति । पुरिसो त्ति ॥ ९१ ॥

ईर्जिह्वा-सिंह-त्रिंशद्विंशतौ त्या ॥८।१।९२॥

जिह्वादिषु इकारस्य तिशब्देन सह ईर्भवति ॥ जीहा । सीहो । तीसा वीसा ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिन्न भवति । सिंह-दत्तो । सिंह-राओ ॥९२

लुकि निरः ॥८ । १ । ९३ ॥

निर् उपसर्गस्य रेफलोपे सति इत ईकारो भवति ॥ नीसरइ । नीसासो लुकीति किम् । निण्णओ । निस्सहाइं अङ्गाइं ॥ ९३ ॥

द्विन्योरुत् ॥८।१।९४॥

द्विशब्दे नाबुपसर्गे च इत उद् भवति ॥ द्वि । दु-मत्तो । दु-आई दु-विहो । दु-रेहो । दु-वयणं । बहुलाधिकारात् क्वचिद् विकल्पः । दु-उणो बि-उणो । दुइओ बिइओ ॥ क्वचिन्न भवति । द्विजः । दिओ ॥ द्विरदः दिरओ ॥ क्वचिद् ओत्वमपि । दो-वयणं ॥ नि । णुमज्जइ । णुमन्नो क्वचिन्न भवति । निवडइ ॥ ९४ ॥

प्रवासीक्षौ ॥ ८ । १ । ९५ ॥

अनयोरादेरित उत्वं भवति ॥ पावासुओ । उच्छू ॥ ९५ ॥

युधिष्ठिरे वा ॥ ८ । १ । ९६ ॥

युधिष्ठिरशब्दे आदेरित उत्वं वा भवति ॥ जहुट्ठिलो । जहिट्ठिलो ॥ ९६

तीर्थे हे ॥ ८।१।१०४ ॥

तीर्थशब्दे हे सति ईत उत्वं भवति ॥ तूहं ॥ ह इति किं तित्थं ॥ १०४ ॥

एत्पीयूषापीड-बिभीतक-कीदृशेदृशे ॥ ८।१।१०५ ॥

एषु ईत एत्वं भवति ॥ पेऊसं । आमेलो । बहेडओ । केरिसं एरिसो ॥ १०५ ॥

नीड-पीठे वा ॥ ८।१।१०६ ॥

अनयोरीत एत्वं वा भवति ॥ नेडं नीडं । पेढं पीढं ॥ १०६ ॥

उतो मुकुलादिष्वत् ॥ ८।१।१०७ ॥

मुकुल इत्येवमादिषु शब्देषु आदेरुतोत्वं भवति ॥ मउलं । मउरं मउरं । मउडं । अगरुं । गरुई । जहुट्ठिलो । जहिट्ठिलो । सोअमल्लं गलोई ॥ मुकुल । मुकुर । मुकुट । अगुरु । गुर्वी । युधिष्ठिर । सौकुमार्य गुडूची । इति मुकुलादयः ॥ क्वचिदाकारोपि । विद्रुतः । विद्दाओ ॥१०

वोपरौ ॥ ८।१।१०८ ॥

उपरावुतोद् वा भवति ॥ अवरिं । उवरिं ॥ १०८ ॥

गुरौ के वा ॥ ८।१।१०९ ॥

गुरौ स्वार्थे के सति आदेरुतोद् वा भवति ॥ गरुओ गुरुओ ॥ इति किम् । गुरू ॥ १०९ ॥

इर्भृकुटौ ॥ ८।१।११० ॥

भृकुटावादेरुत इर्भवति ॥ भिउडी ॥ ११० ॥

पुरुषे रोः ॥ ८।१।१११ ॥

पुरुषशब्दे रोरुत इर्भवति ॥ पुरिसो । पउरिसं ॥ १११ ॥

ईः क्षुते ॥ ८।१।११२ ॥

क्षुतशब्दे आदेरुत ईत्वं भवति ॥ छीअं ॥ ११२ ॥

ऊत्सुभग-मुसले वा ॥ ८।१।११३ ॥

अनयोरादेरुत ऊद् वा भवति॥ सूहवो सुहओ। मूसलं मुसलं ॥१

अनुत्साहोत्सन्ने त्सच्छे ॥ ८।१।११४ ॥

त्साहोत्सन्नवर्जिते शब्दे यौ त्सच्छौ तयोः परयोरादेरुत ऊद् भवति ॥ ऊसुओ । ऊसवो । ऊसित्तो । ऊसरइ ॥ छ । उद्गताः शुका यस्मात् ऊसुओ । ऊससइ ॥ अनुत्साहोत्सन्न इति किम् । उच्छाहो । न्नो ॥ ११४ ॥

लुकि दुरो वा ॥ ८।१।११५ ॥

दुरुपसर्गस्य रेफस्य लोपे सति उत ऊत्वं वा भवति ॥ दूसहो । दूहवो दुहवो ॥ लुकीति किम् । दुस्सहो विरहो ॥ ११५ ॥

ओत्संयोगे ॥ ८।१।११६ ॥

संयोगे परे आदेरुत ओत्वं भवति ॥ तोण्डं । मोण्डं । पोक्खरं । कोट्टिमं । ओ । लोद्धओ । मोत्था । मोग्गरो । पोग्गलं । कोण्ढो । कान्तो । तं ॥ ११६ ॥

कुतूहले वा ह्रस्वश्च ॥ ८।१।११७ ॥

कुतूहलशब्दे उत ओद् वा भवति तत्संनियोगे ह्रस्वश्च वा ॥ कोउहलं हलं कोउहल्लं ॥ ११७ ॥

अदूतः सूक्ष्मे वा ॥ ८।१।११८ ॥

सूक्ष्मशब्दे ऊतोद् वा भवति ॥ सण्हं सुण्हं ॥ आर्षे । सुहुमं ॥ ११८ ॥

दुकूले वा लश्च द्विः ॥ ८।१।११९ ॥

दुकूलशब्दे ऊकारस्य अत्वं वा भवति तत्संनियोगे च लकारो द्विर्भवति ॥ दुअल्लं दुऊलं ॥ आर्षे दुगुल्लं ॥ ११९ ॥

ईर्वोद्व्यूढे ॥ ८।१।१२० ॥

उद्व्यूढशब्दे ऊत ईत्वं वा भवति ॥ उव्वीढं । उव्वूढं ॥ १२० ॥

उर्भ्रू-हनूमत्कण्डूय-वातूले ॥ ८।१।१२१ ॥

एषु ऊत उत्वं भवति ॥ भुमया । हणुमन्तो । कण्डुअइ । वाउलो ॥ १२१ ॥

मधूके वा ॥ ८।१।१२२ ॥

मधूकशब्दे ऊत उद् वा भवति ॥ महुअं महूअं ॥ १२२ ॥

इदेतौ नूपुरे वा ॥ ८।१।१२३ ॥

नूपुरशब्दे ऊत इत् एत् इत्येतौ वा भवतः ॥ निउरं नेउरं नूउरं ॥ १२३ ॥

ओत्कूष्माण्डी-तूणीर-कूर्पर-स्थूल-ताम्बूल-गुडूची-मूल्ये ॥ ८।१।१

एषु ऊत ओद् भवति ॥ कोहण्डी कोहली । तोणीरं । कोप्परं तम्बोलं । गलोई । मोल्लं ॥ १२४ ॥

स्थूणा-तूणे वा ॥ ८।१।१२५ ॥

अनयोरूत ओत्वं वा भवति ॥ थोणा थूणा । तोणं तूणं ॥ १

ऋतोत् ॥ ८।१।१२६ ॥

आदेर्ऋकारस्य अत्वं भवति ॥ घृतम् । घयं । तृणम् ॥ तणं ॥ कृ कयं ॥ वृषभः । वसहो ॥ मृगः । मओ ॥ घृष्टः । घट्ठो ॥ दुहाइअ कृपादिपाठात् ॥ १२६ ॥

आत्कृशा-मृदुक-मृदुत्वे वा ॥ ८।१।१२७ ॥

एषु आदेर्ऋत आद् वा भवति ॥ कासा किसा । माउक्कं म माउक्कं मउत्तणं ॥ १२७ ॥

इत्कृपादौ ॥ ८।१।१२८ ॥

कृपा इत्यादिषु शब्देषु आदेर्ऋत इत्वं भवति ॥ किवा । हिययं रसे एव । अन्यत्र मट्ठं । दिट्ठं । दिट्ठी । सिट्ठं । सिट्ठी । गिण्ठी । पि भिऊ । भिङ्गो । भिङ्गारो । सिङ्गारो । सिआलो । घिणा । घु विद्धकई । समिद्धी । इद्धी । गिद्धी । किसो । किसाणू । कि किच्छं । तिप्पं । किसिओ । निवो । किच्चा । किई । धिई । किविणो । किवाणं । विञ्चुओ । वित्तं । वित्ती । हिअं । वाहि बिंहिओ । विसी । इसी । विइण्हो । छिहा । सइ । उक्किट्ठं । नि क्वचिन्न भवति । रिद्धी ॥ कृपा । हृदय । मृष्ट । दृष्ट । दृष्टि । सृष्ट । सृष्टि । गृष्टि । पृथ्वी । भृगु । भृङ्ग । भृङ्गार । शृङ्गार । शृगाल । घुसृण । वृद्धकवि । समृद्धि । ऋद्धि । गृद्धि । कृश ।

हरं । पिउ-हरं । माउ-सिआ । पिउ-सिआ । पिउ-वणं । पिउ-वई ॥१३४

मातुरिद्वा ॥ ८।१।१३५ ॥

मातृशब्दस्य गौणस्य ऋत इद् वा भवति ॥ माइ-हरं । माउ-हरं । क्वचिदगौणस्यापि । माईणं ॥ १३५ ॥

उदूदोन्मृषि ॥ ८।१।१३६ ॥

मृषाशब्दे ऋत उत् ऊत् ओच्च भवति ॥ मुसा । मूसा । मोसा । मुसा-वाओ । मूसा-वाओ । मोसा-वाओ ॥ १३६ ॥

इदुतौ वृष्ट-वृष्टि-पृथङ्-मृदङ्ग-नप्तृके ॥ ८।१।१३७ ॥

एषु ऋत इकारोकारौ भवतः ॥ विट्ठो वुट्ठो । विट्ठी वुट्ठी । पिहं पुहं । मिइङ्गो मुइङ्गो । नत्तिओ नत्तुओ ॥ १३७ ॥

वा बृहस्पतौ ॥ ८।१।१३८ ॥

बृहस्पतिशब्दे ऋत इदुतौ वा भवतः ॥ बिहप्फई बुहप्फई । पक्षे । बहप्फई ॥ १३८ ॥

इदेदोद्वृन्ते ॥ ८।१।१३९ ॥

वृन्तशब्दे ऋत इत् एत् ओच्च भवन्ति ॥ विण्टं वेण्टं वोण्टं ॥१३९

रिः केवलस्य ॥ ८।१।१४० ॥

केवलस्य व्यञ्जनेनासंपृक्तस्य ऋतो रिरादेशो भवति ॥ रिद्धी रिच्छो ॥ १४० ॥

ऋणर्ज्वृषभर्त्वृषौ वा ८।१।१४१ ॥

ऋणऋजुऋषभऋतुऋषिषु ऋतो रिर्वा भवति ॥ रिणं अणं । रिउज्जू । रिसहो उसहो । रिऊ उऊ । रिसी इसी ॥ १४१ ॥

दृशः क्विप्-टक्सकः ॥ ८।१।१४२ ॥

क्विप् टक् सक् इत्येतदन्तस्य दृशेर्धातोर्ऋतो रिरादेशो भव सदृक् । सरि-वण्णो । सरि-रूवो । सरि-बन्दीणं ॥ सदृशः । सरि सदृक्षः । सरिच्छो ॥ एवम् एआरिसो । भवारिसो । जारिसो । तारि केरिसो । एरिसो । अन्नारिसो । अम्हारिसो । तुम्हारिसो । टक्सक्

त् 'त्यदाद्यन्यादि (हे० ५-१-१५२.) सूत्रविहितः किविह गृह्यते १४२ ॥

आदृते ढिः ॥ ८।१।१४३ ॥

आदृतशब्दे ऋतो ढिरादेशो भवति ॥ आढिओ ॥ १४३ ॥

अरिर्दृप्ते ॥ ८।१।१४४ ॥

दृप्तशब्दे ऋतोरिरादेशो भवति ॥ दरिओ । दरिअ-सीहेण ॥ १४४ ॥

लृत इलिः क्लृप्त-क्लन्ने ॥ ८।१।१४५ ॥

अनयोर्लृत इलिरादेशो भवति ॥ किलिच-कुसुमोवयारेसु ॥ धारा-किलिन्न-वत्तं ॥ १४५॥

एत इद्वा वेदना-चपेटा-देवर-केसरे ॥ ८।१।१४६ ॥

वेदनादिषु एत इत्त्वं वा भवति॥ विअणा वेअणा । चविडा । विअड-विडा-विणोआ । दिअरो देवरो ॥ महमहिअ-दसण-किसरं । केसरं ॥ हिला महेला इति तु महिलामहेलाभ्यां शब्दाभ्यां सिद्धम् ॥ १४६ ॥

ऊः स्तेने वा ॥ ८।१।१४७ ॥

स्तेने एत ऊद् वा भवति ॥ थूणो थेणो ॥ १४७ ॥

ऐत एत् ॥ ८।१।१४८ ॥

ऐकारस्यादौ वर्तमानस्य एत्त्वं भवति ॥ सेला । तेलुक्कं । एरावणो ॥ लासो । वेज्जो । केढवो । वेहव्वं ॥ १४८ ॥

इत्सैन्धव-शनैश्चरे ॥ ८।१।१४९ ॥

एतयोरैत इत्त्वं भवति ॥ सिन्धवं । सणिच्छरो ॥ १४९ ॥

सैन्ये वा ॥८।१।१५० ॥

सैन्यशब्दे ऐत इद् वा भवति ॥ सिन्नं सेन्नं ॥ १५० ॥

अइर्दैत्यादौ च ॥८।१।१५१॥

सैन्यशब्दे दैत्य इत्येवमादिषु च ऐतो अइ इत्यादेशो भवति । एत्वा-वादः ॥ सइन्नं । दइच्चो । दइन्नं । अइसरिअं । भइरवो । वइजवणो । इवअं । वइआलीअं । वइएसो । वइएहो । वइदब्भो । वइस्साणरो ।

कइअवं । वइसाहो । वइसालो । सइरं । चइत्तं ॥ दैत्य । दैन्य । ऐश्व
भैरव । वैजवन । दैवत । वैतालीय । वैदेश । वैदेह । वैदर्भ । वैश्वान
कैतव । वैशाख । वैशाल । स्वैर । चैत्य । इत्यादि ॥ विश्लेषे न भवति
चैत्यम् । चेइअं ॥ आर्षे । चैत्यवन्दनम् । ची-वन्दणं ॥ १५१ ॥

वैरादौ वा ॥ ८।१।१५२ ॥

वैरादिषु ऐत अइरादेशो वा भवति । वइरं वेरं । कइलासो केलास
कइरवं केरवं । वइसवणो वेसवणो । वइसम्पायणो । वेसम्पायणो । वइ
लिओ वेआलिओ । वइसिअं वेसिअं । चइत्तो चेत्तो ॥ वैर । कैलास
कैरव । वैश्रवण । वैशम्पायन । वैतालिक । वैशिक । चैत्र ॥ इत्यादि॥१५

एच्च दैवे ॥८।१।१५३॥

दैवशब्दे ऐत एत्, अइश्चादेशो भवति । देव्वं दइव्वं दइवं ॥ १५

उच्चैर्नीचैस्यअः ॥८।१।१५४॥

अनयोरैतः अअ इत्यादेशो भवति ॥ उच्चअं । नीचअं । उच्चनीच
के सिद्धम् । उच्चैर्नीचैसोस्तु रूपान्तरनिवृत्त्यर्थं वचनम् ॥ १५४ ॥

ईर्द्धैर्ये ॥ ८।१।१५५ ॥

धैर्यशब्दे ऐत ईद् भवति ॥ धीरं हरइ विसाओ ॥ १५५ ॥

ओतोद्वान्योन्य-प्रकोष्ठातोद्य-शिरोवेदना-मनोहर-
सरोरुहे क्तोश्च वः ॥८।१।१५६॥

एषु ओतोत्त्व वा भवति तत्संनियोगे च यथासंभवं ककारतकारयो
देशः ॥ अन्नन्नं अन्नुन्नं । पवट्ठो पउट्ठो । आवज्जं आउज्जं । सिर-वि
सिरो-विअणा । मणहरं मणोहरं । सररुहं सरोरुहं ॥ १५६ ॥

उत्सोच्छ्वासे ॥८।१।१५७ ॥

सोच्छ्वासशब्दे ओत ऊद् भवति ॥ सोच्छ्वास । सूसासो ॥ १५७

गव्यउ-आअः ॥ ८।१।१५८ ॥

गोशब्दे ओतः अउ आअ इत्यादेशौ भवतः ॥ गउओ । गउआ
गाओ । हरस्स एसा गाई ॥ १५८ ॥

औत ओत् ॥८।१।१५९॥

औकारस्यादेरोद् भवति ॥ कौमुदी । कोमुई ॥ यौवनम् । जोव्वणं । कौस्तुभः । कोत्थुहो ॥ कौशाम्बी । कोसम्बी ॥ क्रौञ्चः कोञ्चो ॥ कौशिकः । कोसिओ ॥ १५९ ॥

उत्सौन्दर्यादौ ॥ ८।१।१६० ॥

सौन्दर्यादिषु शब्देषु औत उद् भवति ॥ सुन्देरं सुन्दरिअं । मुञ्जायणो सुण्डो । सुद्धोअणी । दुवारिओ । सुगन्धत्तणं । पुलोमी । सुवण्णिओ ॥ सौन्दर्य । मौञ्जायन । शौण्ड । शौद्धोदनि । दौवारिक । सौगन्ध्य । पौलोमी । सौवर्णिकः ॥ १६० ॥

कौक्षेयके वा ॥ ८।१।१६१ ॥

कौक्षेयकशब्दे औत उद् वा भवति ॥ कुच्छेअयं । कोच्छेअयं ॥१६१॥

अउः पौरादौ च ॥ ८।१।१६२ ॥

कौक्षेयके पौरादिषु च औत अउरादेशो भवति ॥ कउच्छेअयं ॥ पौरः । पउरो । पउर-जणो ॥ कौरवः । कउरवो ॥ कौशलम् । कउसलं ॥ पौरुषम् । पउरिसं ॥ सौधम् । सउहं ॥ गौडः । गउडो ॥ मौलिः । मउली ॥ मौनम् । मउणं ॥ सौराः । सउरा ॥ कौलाः । कउला ॥ १६२ ॥

आच्च गौरवे ॥ ८।१।१६३ ॥

गौरवशब्दे औत आत्वम् अउश्च भवति ॥ गारवं । गउरवं ॥ १६३॥

नाव्यावः ॥ ८।१।१६४ ॥

नौशब्दे औत आवादेशो भवति ॥ नावा ॥ १६४ ॥

एत्त्रयोदशादौ स्वरस्य सस्वरव्यञ्जनेन ॥ ८।१।१६५ ॥

त्रयोदश इत्येवंप्रकारेषु संख्याशब्देषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरेण व्यञ्जनेन सह एद् भवति ॥ तेरह । तेवीसा । तेतीसा ॥ १६५ ॥

स्थविर-विचकिलायस्कारे ॥ ८।१।१६६ ॥

एषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह एद् भवति ॥ थेरो । वेइल्लं । मुद्ध-विअइल्ल-पसूणपुञ्जा इत्यपि दृश्यते । एक्कारो ॥ १६६ ॥

वा कदले ॥ ८।१।१६७ ॥

कदलशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह एद् वा भवति केलं कयलं । केली कयली ॥ १६७ ॥

वेतः कर्णिकारे ॥ ८।१।१६८ ॥

कर्णिकारे इतः सस्वरव्यञ्जनेन सह एद् वा भवति ॥ कण्णेरो कणि आरो ॥ १६८ ॥

अयौ वैत् ॥ ८।१।१६९ ॥

अयिशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ऐद् वा भवति ऐ बीहेमि । अइ उम्मत्तिए । वचनादैकारस्यापि प्राकृते प्रयोग ॥१६९

ओत्पूतर-बदर-नवमालिका-नवफलिका-पूगफले ॥ ८।१।१७० ॥

पूतरादिषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओद् भवति ॥ पोरो बोरं । बोरी । नोमालिआ । नोहलिआ पोप्फलं । पोप्फली ॥ १७० ॥

न वा मयूख-लवण-चतुर्गुण-चतुर्थ-चतुर्दश-चतुर्वार-सुकुमार-कुतूहलोदूखलोलूखले ॥ ८।१।१७१ ॥

मयूखादिषु आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओद् वा भवति मोहो मऊहो । लोणं । इअ लवणुग्गमा । चोग्गुणो चउग्गुणो । चोत्थो चउत्थो । चोत्थी चउत्थी । चोद्दह । चउद्दह । चोद्दसी चउद्दसी चोव्वारो चउव्वारो । सोमालो सुकुमालो । कोहलं कोउहलं । तह कोहलिए । ओहलो उऊहलो । ओक्खलं । उलूहलं । मोरो मऊरो इति तु मोर मयूरशब्दाभ्यां सिद्धम् ॥ १७१ ॥

अवापोते ॥ ८।१।१७२ ॥

अवापयोरुपसर्गयोरुत इति विकल्पार्थनिपाते च आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ओद् वा भवति ॥ अव । ओअरइ अवयरइ । ओआसो अवयासो ॥ अप । ओसरइ । अवसरइ । ओसारिअं अवसारिअं ॥ उत ओ वणं । ओ घणो । उअ वणं । उअ घणो ॥ क्वचिन्न भवति । अवगयं अवसद्दो । उअ रवी ॥ १७२ ॥

ऊच्चोपे ॥ ८।१।१७३ ॥ ४

उपशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ऊत् ओच्चादेशौ वा भवतः ॥ ऊहसिअं ओहसिअं उवहसिअं । ऊज्झाओ ओज्झाओ उवज्झाओ । ऊआसो ओआसो उववासो ॥ १७३ ॥

उमो निषण्णे ॥ ८।१।१७४ ॥

निषण्णशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह उम आदेशो वा भवति ॥ णुमण्णो । णिसण्णो ॥ १७४ ॥

प्रावरणे अङ्ग्वाऊ ॥ ८।१।१७५ ॥

प्रावरणशब्दे आदेः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह अङ्गु आउ इत्येतावादेशौ वा भवतः ॥ पङ्गुरणं पाउरणं पावरणं ॥ १७५ ॥

स्वरादसंयुक्तस्यानादेः ॥ ८।१।१७६ ॥

अधिकारोयम् । यदित ऊर्ध्वमनुक्रमिष्यामस्तत्स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्भवतीति वेदितव्यम् ॥ १७६ ॥

क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक् ॥ ८।१।१७७ ॥

स्वरात्परेषामनादिभूतानामसंयुक्तानां कगचजतदपयवानां प्रायो लुग् भवति ॥ क । तित्थयरो । लोओ । सयढं ॥ ग । नओ । नयरं । मयङ्को ॥ च । सई । कय-ग्गहो ॥ ज । रययं । पयावई । गओ ॥ त । विआणं । रसा-यलं । जई ॥ द । गया । मयणो ॥ प । रिऊ । सुउरिसो ॥ य । दयालू । नयणं । विओओ ॥ व । लायण्णं । विउहो । वलयाणलो ॥ प्रायोग्रहणात्क्वचिन्न भवति । सुकुसुमं । पयागजलं । सुगओ । अगरू । सचावं । विजणं । सुतारं । विदुरो । सपावं । समवाओ । देवो । दाणवो ॥ स्वरादित्येव । संकरो । संगमो । नक्कंचरो । धणंजओ । विसंतवो । पुरंदरो । संवुडो । संवरो ॥ असंयुक्तस्येत्येव । अक्को । वग्गो । अच्चो । वज्जं । धुत्तो । उद्दामो । विप्पो । कज्जं । सव्वं ॥ क्वचित्संयुक्तस्यापि । नक्तंचरः नक्कंचरो ॥ अनादेरित्येव । कालो । गन्धो । चोरो । जारो । तरू । दवो । पावं । वण्णो । यकारस्य तु जत्वम् आदौ वक्ष्यते । समासे

तु वाक्यविभक्त्यपेक्षया भिन्नपदत्वमपि विवक्ष्यते । तेन तत्र यथादर्शनमुभयमपि भवति । सुहकरो सुहयरो । आगमिओ आयमिओ । जलचरो जलयरो । बहुतरो बहुअरो । सुहदो । सुहओ । इत्यादि ॥ क्वचिदादेरपि । स पुनः । स उण ॥ स च । सो अ । चिह्नं । इन्धं ॥ क्वचिच्चस्य ज. । पिशाची । पिसाजी ॥ एकत्वम् । एगत्तं ॥ एकः । एगो ॥ अमुकः । अमुगो ॥ असुकः । असुगो ॥ श्रावकः । सावगो । आकारः । आगारो ॥ तीर्थकरः । तित्थगरो ॥ आकर्षः । आगरिसो ॥ लोगस्सुज्जोअगरा । इत्यादिषु तु 'व्यत्ययश्च' (८-४-४४७) इत्येव कस्य गत्वम् ॥ आर्षे अन्यदपि दृश्यते । आकुञ्चनं । आउण्टणं । अत्र चस्य टत्वम् ॥ १७७ ॥

यमुना-चामुण्डा-कामुकातिमुक्तके मोनुनासिकश्च ॥ ८।१।१७८ ॥

एषु मस्य लुग् भवति लुकि च सति मस्य स्थाने अनुनासिको भवति॥ जँउणा । चाँउण्डा । काँउओ । अणिउँतयं ॥ क्वचिन्न भवति । अइमुन्तयं । अइमुत्तयं ॥ १७८ ॥

नावर्णात्पः ॥ ८।१।१७९ ॥

अवर्णात्परस्यानादेः पस्य लुग् न भवति ॥ सवहो । सावो ॥ अनादेरित्येव । परउट्ठो ॥ १७९ ॥

अवर्णो यश्रुतिः ॥ ८।१।१८० ॥

कगचजेत्यादिना लुकि सति शेषः अवर्णः अवर्णात्परो लघुप्रयत्नतरयकारश्रुतिर्भवति ॥ तित्थयरो । सयढं । नयरं । मयङ्को । कयग्गहो । काय-मणी । रययं । पयावई । रसायलं । पायालं । मयणो । गया । नयणं । दयालू । लायण्णं ॥ अवर्ण इति किम् । सउणो । पउणो । पउरं । राईवं । निहओ । निनओ । वाऊ । कई । अवर्णादित्येव । लोअस्स । देअरो ॥ क्वचिद् भवति । पियइ ॥ १८० ॥

कुब्ज-कर्पर-कीले कः खोपुष्पे ॥ ८ । १ । १८१ ॥

एषु कस्य खो भवति पुष्पं चेत् कुब्जाभिधेयं न भवति ॥ खु

खप्परं । खीलओ ॥ अपुष्प इति किम् । बंधेउं कुज्जय-पसूणं । आर्षेन्यत्रापि । कासितं । खासिअं । कसितं । खसिअं ॥ १८१ ॥

मरकत-मदकले गः कन्दुके त्वादेः ॥ ८।१।१८२ ॥

अनयोः कस्य गो भवति कन्दुके त्वाद्यस्य कस्य ॥ मरगयं । मयगलो । गेन्दुअं ॥ १८२ ॥

किराते चः ॥ ८।१।१८३ ॥

किराते कस्य चो भवति ॥ चिलाओ ॥ पुलिन्द एवायं विधिः । कामरूपिणि तु नेष्यते । नमिमो हर-किरायं ॥ १८३ ॥

शीकरे भ-हौ वा ॥ ८।१।१८४ ॥

शीकरे कस्य भहौ वा भवतः ॥ सीभरो सीहरो । पक्षे । सीअरो ॥ ॥ १८४ ॥

चन्द्रिकायां मः ॥ ८।१।१८५ ॥

चन्द्रिकाशब्दे कस्य मो भवति ॥ चन्दिमा ॥ १८५ ॥

निकष-स्फटिक-चिकुरे हः ॥ ८।१।१८६ ॥

एषु कस्य हो भवति ॥ निहसो । फलिहो । चिहुरो । चिहुरशब्दः संस्कृतेपि इति दुर्गः ॥ १८६ ॥

ख-घ-थ-ध-भाम् ॥ ८।१।१८७ ॥

स्वरात्परेषामसंयुक्तानामनादिभूतानां ख घ थ ध भ इत्येतेषां वर्णानां प्रायो हो भवति ॥ ख । साहा । मुहं मेहला । लिहइ ॥ घ । मेहो । जहणं । माहो । लाहइ ॥ थ । नाहो । आवसहो । मिहुणं । कहइ ॥ ध । साहू । वाहो । बहिरो । बाहइ । इन्द-हणू ॥ भ । सहा । सहावो । नहं । थणहरो । सोहइ ॥ स्वरादित्येव । संखो । संघो । कंथा । बंधो । खंभो ॥ असंयुक्तस्येत्येव । अक्खइ । अग्घइ । कत्थइ । सिद्धओ । बन्धइ । लब्भइ ॥ अनादेरित्येव । गज्जन्ते खे मेहा ॥ गच्छइ घणो ॥ प्राय इत्येव । सरिसवखलो । पलयघणो । अथिरो । जिण-धम्मो । पणट्ठ-भओ ॥ नभं ॥ १८७ ॥

पृथकि धो वा ॥ ८।१।१८८ ॥

पृथक्शब्दे थस्य धो वा भवति ॥ पिधं पुधं । पिहं पुहं ॥ १८८ ॥

शृङ्खले खः कः ॥ ८।१।१८९ ॥

शृङ्खले खस्य को भवति ॥ सङ्कलं ॥ १८९ ॥

पुन्नाग-भागिन्योर्गो मः ॥ ८।१।१९० ॥

अनयोर्गस्य मो भवति ॥ पुन्नामाइं वसन्ते । भामिणी ॥ १९० ॥

छागे लः ॥ ८।१।१९१ ॥

छागे गस्य लो भवति ॥ छालो । छाली ॥ १९१ ॥

ऊत्वे दुर्भग-सुभगे वः ॥ ८।१।१९२ ॥

अनयोरूत्वे गस्य वो भवति ॥ दूहवो । सूहवो ॥ ऊत्व इति किम् दुहओ । सुहओ ॥ १९२ ॥

खचित-पिशाचयोश्चः स-ल्लौ वा ॥ ८।१।१९३ ॥

अनयोश्चस्य यथासंख्यं स ल्ल इत्यादेशौ वा भवतः ॥ खसिओ खइओ पिसल्लो पिसाओ ॥ १९३ ॥

जटिले जो झो वा ॥ ८।१।१९४॥

जटिले जस्य झो वा भवति ॥ झडिलो जडिलो ॥ १९४ ॥

टो डः ॥ ८।१।१९५ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेष्टस्य डो भवति ॥ नडो । भडो घडो ॥ घडइ ॥ स्वरादित्येव । घंटा ॥ असंयुक्तस्येत्येव । खट्टा । अनादेरित्येव । टक्को ॥ क्वचिन्न भवति । अटति । अटइ ॥ १९५ ॥

सटा-शकट-कैटभे ढः ॥ ८ । १ । १९६ ॥

एषु टस्य ढो भवति ॥ सढा । सयढो । केढवो ॥ १९६ ॥

स्फटिके लः ॥ ८ । १ । १९७ ॥

स्फटिके टस्य लो भवति ॥ फलिहो ॥ १९७ ॥

चपेटा-पाटौ वा ॥ ८ । १ । १९८ ॥

चपेटाशब्दे ण्यन्ते च पटिधातौ टस्य लो वा भवति ॥ चविला चवि फाडेइ ॥ १९८ ॥

ठो ढः ॥ ८ । १ । १९९ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेष्ठस्य ढो भवति ॥ मढो । सढो । कमढो । कुढारो । पढइ ॥ स्वरादित्येव । वेकुंठो ॥ असंयुक्तस्येत्येव । चिट्ठइ ॥ अनादेरित्येव । हिअए ठाइ ॥ १९९ ॥

अङ्कोठे ल्लः ॥ ८ । १ । २०० ॥

अङ्कोठे ठस्य द्विरुक्तो लो भवति ॥ अङ्कोल्लतेल्ल-तुप्पं ॥ २०० ॥

पिठरे हो वा रश्च डः ॥ ८ । १ । २०१ ॥

पिठरे ठस्य हो वा भवति तत्संनियोगे च रस्य डो भवति ॥ पिहडो पिढरो ॥ २०१ ॥

डो लः ॥ ८ । १ । २०२ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्डस्य प्रायो लो भवति ॥ वडवामुखम् । वलयामुहं ॥ गरुलो । तलायं । कीलइ ॥ स्वरादित्येव । मोंडं । कोंडं ॥ असंयुक्तस्येत्येव । खग्गो ॥ अनादेरित्येव । रमइ डिम्भो ॥ प्रायोग्रहणात् क्वचिद् विकल्पः । वलिसं वडिसं । दालिमं दाडिमं । गुलो गुडो । णाली णाडी । णलं णडं । आमेलो आवेडो ॥ क्वचिन्न भवत्येव । निविडं । गउडो । पीडिअं । नीडं । उडू । तडी ॥ २०२ ॥

वेणौ णो वा ॥ ८ । १ । २०३ ॥

वेणौ णस्य लो वा भवति ॥ वेलू वेणू ॥ २०३ ॥

तुच्छे तश्च-छौ वा ॥ ८ । १ । २०४ ॥

तुच्छशब्दे तस्य च छ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ चुच्छं छुच्छं । तुच्छं ॥ २०४ ॥

तगर-त्रसर-तूवरे टः ॥ ८ । १ । २०५ ॥

एषु तस्य टो भवति ॥ टगरो । टसरो । टूवरो ॥ २०५ ॥

प्रत्यादौ डः ॥ ८ । १ । २०६ ॥

प्रत्यादिषु तस्य डो भवति ॥ पडिवन्नं । पडिहासो । पडिहारो । पाडिप्फद्धी । पडिसारो । पडिनिअत्तं । पडिमा । पडिवया । पडंसुआ । पडि-

पृथकि धो वा ॥ ८।१।१८८ ॥

पृथक्शब्दे थस्य धो वा भवति ॥ पिधं पुधं । पिहं पुहं ॥ १८८ ॥

शृङ्खले खः कः ॥ ८।१।१८९ ॥

शृङ्खले खस्य को भवति ॥ सङ्कलं ॥ १८९ ॥

पुन्नाग-भागिन्योर्गो मः ॥ ८।१।१९० ॥

अनयोर्गस्य मो भवति ॥ पुन्नामाइं वसन्ते । भामिणी ॥ १९० ॥

छागे लः ॥ ८।१।१९१ ॥

छागे गस्य लो भवति ॥ छालो । छाली ॥ १९१ ॥

ऊत्वे दुर्भग-सुभगे वः ॥ ८।१।१९२ ॥

अनयोरूत्वे गस्य वो भवति ॥ दूहवो । सूहवो ॥ ऊत्व इति किम् दुहओ । सुहओ ॥ १९२ ॥

खचित-पिशाचयोश्चः स-ल्लौ वा ॥ ८।१।१९३ ॥

अनयोश्चस्य यथासंख्यं स ल्ल इत्यादेशौ वा भवतः ॥ खसिओ खइओ पिसल्लो पिसाओ ॥ १९३ ॥

जटिले जो झो वा ॥ ८।१।१९४॥

जटिले जस्य झो वा भवति ॥ झडिलो जडिलो ॥ १९४ ॥

टो डः ॥ ८।१।१९५ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेष्टस्य डो भवति ॥ नडो । भडो घडो घडइ ॥ स्वरादित्येव । घंटा ॥ असंयुक्तस्येत्येव । खट्टा । अनादेरित्येव टक्को ॥ क्वचिन्न भवति । अटति । अटइ ॥ १९५ ॥

सटा-शकट-कैटभे ढः ॥ ८ । १ । १९६ ॥

एषु टस्य ढो भवति ॥ सढा । सयढो । केढवो ॥ १९६ ॥

स्फटिके लः ॥ ८ । १ । १९७ ॥

स्फटिके टस्य लो भवति ॥ फलिहो ॥ १९७ ॥

चपेटा-पाटौ वा ॥ ८ । १ । १९८ ॥

चपेटाशब्दे ण्यन्ते च पटिधातौ टस्य लो वा भवति ॥ चविला चविडा । फालेइ फाडेइ ॥ १९८ ॥

ठो ढः ॥ ८ । १ । १९९ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेष्ठस्य ढो भवति ॥ मढो । सढो । कमढो । कुढारो । पढइ ॥ स्वरादित्येव । वेकुंठो ॥ असंयुक्तस्येत्येव । चिट्ठइ ॥ अनादेरित्येव । हिअए ठाइ ॥ १९९ ॥

अङ्कोठे ल्लः ॥ ८ । १ । २०० ॥

अङ्कोठे ठस्य द्विरुक्तो लो भवति ॥ अङ्कोल्लतेल्ल-तुप्पं ॥ २०० ॥

पिठरे हो वा रश्च डः ॥ ८ । १ । २०१ ॥

पिठरे ठस्य हो वा भवति तत्संनियोगे च रस्य डो भवति ॥ पिहडो पिढरो ॥ २०१ ॥

डो लः ॥ ८ । १ । २०२ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्डस्य प्रायो लो भवति ॥ वडवामुखम् । वलयामुहं ॥ गरुलो । तलायं । कीलइ ॥ स्वरादित्येव । मोंडं । कोंडं ॥ असंयुक्तस्येत्येव । खग्गो ॥ अनादेरित्येव । रमइ डिम्भो ॥ प्रायोग्रहणात् कचिद् विकल्पः । वलिसं वडिसं । दालिमं दाडिमं । गुलो गुडो । णाली णाडी । णलं णडं । आमेलो आवेडो ॥ कचिन्न भवत्येव । निबिडं । गउडो । पीडिअं । नीडं । उडू । तडी ॥ २०२ ॥

वेणौ णो वा ॥ ८ । १ । २०३ ॥

वेणौ णस्य लो वा भवति ॥ वेलू वेणू ॥ २०३ ॥

तुच्छे तश्च-छौ वा ॥ ८ । १ । २०४ ॥

तुच्छशब्दे तस्य च छ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ चुच्छं छुच्छं । तुच्छं ॥ २०४ ॥

तगर-त्रसर-तूवरे टः ॥ ८ । १ । २०५ ॥

एषु तस्य टो भवति ॥ टगरो । टसरो । टूवरो ॥ २०५ ॥

प्रत्यादौ डः ॥ ८ । १ । २०६ ॥

प्रत्यादिषु तस्य डो भवति ॥ पडिवन्नं । पडिहासो । पडिहारो । पाडिप्फद्धी । पडिसारो । पडिनिअत्तं । पडिमा । पडिवया । पडंसुआ । पडि-

फरइ । पहुडि । पाहुडं । वावडो । पडाया । बहेडओ । हरडई । मडयं
आर्षे । दुष्कृतम् । दुक्कडं ॥ सुकृतम् । सुकडं ॥ आहृतम् । आहडं
अवहृतम् । अवहडं । इत्यादि ॥ प्राय इत्येव । प्रतिसमयम् । पइसमयं
प्रतीपम् । पईवं ॥ संप्रति । संपइ ॥ प्रतिष्ठानम् । पइट्ठाणं ॥ प्रतिष्ठा
पइट्ठा ॥ प्रतिज्ञा । पइण्णा ॥ प्रति । प्रभृति । प्राभृत । व्यापृत । पताका
बिभीतक । हरीतकी । मृतक । इत्यादि ॥ २०६ ॥

इत्वे वेतसे ॥ ८ । १ । २०७ ॥

वेतसे तस्य डो भवति इत्वे सति ॥ वेडिसो ॥ इत्व इति किम्
वेअसो ॥ 'इः स्वप्नादौ' (८-१-४६) इति इकारो न भवति इत्व इ
व्यावृत्तिबलात् ॥ २०७ ॥

गर्भितातिमुक्तके णः ॥ ८ । १ । २०८ ॥

अनयोस्तस्य णो भवति ॥ गब्भिणो । अणिउँतयं ॥ क्वचिन्न भवत्यपि
अइमुत्तयं ॥ कथम् एरावणो । ऐरावणशब्दस्य । एरावओ इति तु ऐरा
वतस्य ॥ २०८ ॥

रुदिते दिना ण्णः ॥ ८ । १ । २०९ ॥

रुदिते दिना सह तस्य द्विरुक्तो णो भवति ॥ रुण्णं ॥ अत्र केचि
ऋत्वादिषु द इत्यारब्धवन्तः स तु शौरसेनीमागधीविषय एव दृश्
इति नोच्यते । प्राकृते हि । ऋतुः । रिऊ । उऊ ॥ रजतम् । रययं
एतद् । एअं ॥ गतः । गओ ॥ आगतः । आगओ ॥ साम्प्रतम् । संपयं
यतः । जओ ॥ ततः । तओ ॥ कृतम् । कयं ॥ हतम् । हयं ॥ हताश
हयासो ॥ श्रुतः । सुओ ॥ आकृतिः । आकिई ॥ निर्वृतः । निव्वुओ
तातः । ताओ ॥ कतरः । कयरो । द्वितीयः । दुइओ । इत्यादयः प्रयो
भवन्ति । न पुनः उदू रअदं इत्यादि ॥ क्वचित् भावेपि 'व्यत्ययश्च
(८-४-४४७) इत्येव सिद्धम् ॥ दिही इत्येतदर्थं तु 'धृतेर्दिहिः
(२-१३१) इति वक्ष्यामः ॥ २०९ ॥

सप्ततौ रः ॥ ८ । १ । २१० ॥

सप्ततौ तस्य रो भवति ॥ सत्तरी ॥ २१० ॥

अतसी-सातवाहने लः ॥ ८ । १ । २११ ॥

अनयोस्तस्य लो भवति ॥ अलसी । सालाहणो । सालवाहणो । ...हणी भासा ॥ २११ ॥

पलिते वा ॥ ८ । १ । २१२ ॥

पलिते तस्य लो वा भवति ॥ पलिलं । पलिअं ॥ २१२ ॥

पीते वो ले वा ॥ ८ ।१। २१३ ॥

पीते तस्य वो वा भवति स्वार्थलकारे परे ॥ पीवलं । पीअलं ॥ ल ... किम् । पीअं ॥ २१३ ॥

वितस्ति-वसति-भरत-कातर-मातुलिङ्गे हः ॥ ८।१।२१४ ॥

...ष्वु तस्य हो भवति ॥ विहत्थी । वसही ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिन् ...ति । वसई । भरहो । काहलो । माहुलिङ्गं । मातुलुङ्गशब्दस्य तु माउलुङ्गं ...२१४ ॥

मेथि-शिथिर-शिथिल-प्रथमे थस्य ढः ॥८।१।२१५ ॥

...ष्वु थस्य ढो भवति । हापवादः ॥ मेढी । सिढिलो । सिढिलो । ...ो ॥ २१५ ॥

निशीथ-पृथिव्योर्वा ॥८।१।२१६ ॥

अनयोस्थस्य ढो वा भवति ॥ निसीढो । निसीहो । पुढवी । पुहवी ...२१६ ॥

...न-दष्ट-दग्ध-दोला-दण्ड-दर-दाह-दम्भ-दर्भ-कदन-दोहदे दो वा डः ॥ ८।१।२१७ ॥

दस्य डो वा भवति ॥ डसणं दसणं । डट्ठो दट्ठो । डड्ढो दड्ढो । डोला ... डण्डो दण्डो । डरो दरो । डाहो दाहो । डम्भो दम्भो । ...ब्भो । कडणं कयणं । डोहलो दोहलो ॥ दरशब्दस्य च भयार्थ-

दंश-दहोः ८।१।२१८ ॥

अनयोर्धात्वोर्दस्य डो भवति ॥ डसइ । डहइ ॥ २१८ ॥

संख्या-गद्गदे रः ॥ ८।१।२१९ ॥

संख्यावाचिनि गद्गदशब्दे च दस्य रो भवति ॥ एआरह तेरह । गग्गरं ॥ अनादेरित्येव । ते दस ॥ असंयुक्तस्येत्येव । ॥ २१९ ॥

कदल्यामद्रुमे ॥ ८।१।२२० ॥

कदलीशब्दे अद्रुमवाचिनि दस्य रो भवति ॥ करली ॥ अ किम् । कयली । केली ॥ २२० ॥

प्रदीपि-दोहदे लः ॥ ८।१।२२१ ॥

प्रपूर्वे दीप्यतौ धातौ दोहदशब्दे च दस्य लो भवति ॥ पलीवेइ दोहलो ॥ २२१ ॥

कदम्बे वा ॥ ८।१।२२२ ॥

कदम्बशब्दे दस्य लो वा भवति ॥ कलम्बो कयम्बो ॥ २२२

दीपौ धो वा ॥ ८।१।२२३ ॥

दीप्यतौ दस्य धो वा भवति ॥ धिप्पइ । दिप्पइ ॥ २२३ ।

कदर्थिते वः ॥ ८।१।२२४ ॥

कदर्थिते दस्य वो भवति ॥ कवट्टिओ ॥ २२४ ॥

ककुदे हः ॥ ८।१।२२५ ॥

ककुदे दस्य हो भवति ॥ कउहं ॥ २२५ ॥

निषधे धो ढः ॥ ८।१।२२६ ॥

निषधे धस्य ढो भवति ॥ निसढो ॥ २२६ ॥

वौषधे ॥ ८ । १ । २२७ ॥

औषधे धस्य ढो वा भवति । ओसढं । ओसहं ॥ २२७ ॥

नो णः ॥ ८।१।२२८ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्नस्य णो भवति ॥ कणयं । मयणो

र्णं। णाणइ । आर्यं । आरनालं । अनिलो । अनलो ॥ इत्या-
दे ॥ २२८ ॥

वादौ ॥ ८ । १ । २२९ ॥

असंयुक्तस्यादौ वर्तमानस्य नस्य णो वा भवति ॥ णरो नरो । णई
। णेइ नेइ ॥ असंयुक्तस्येत्येव ॥ न्यायः । नाओ ॥ २२९ ॥

निम्ब-नापिते ल-ण्हं वा ॥ ८ । १ । २३० ॥

अनयोर्नस्य ल ण्ह इत्येतौ वा भवतः ॥ लिम्बो निम्बो । ण्हाविओ
विओ ॥ २३० ॥

पो वः ॥ ८ । १ । २३१ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेः पस्य प्रायो वो भवति ॥ सवहो । सावो ।
वो । पईवो । कासवो । पावं । उवमा । कविलं । कुणवं । कलावो ।
लं । महि-वालो । गो-वइ । तवइ ॥ स्वरादित्येव । कम्पइ ॥ अ-
संयुक्तस्येत्येव । अप्पमत्तो ॥ अनादेरित्येव । सुहेण पढइ ॥ प्राय इत्येव । कई ।
॥ एतेन पकारस्य प्राप्तयोर्लोपवकारयोर्यस्मिन् कृते श्रुतिसुखमुत्पद्यते
तत्र कार्यः ॥ २३१ ॥

पाटि-परुष-परिघ-परिखा-पनस-पारिभद्रे फः ॥ ८।१।२३२ ॥

ण्यन्ते पटिधातौ परुषादिषु च पस्य फो भवति ॥ फालेइ फाडेइ ।
रो । फलिहो । फलिहा । फणसो । फालिहद्दो ॥ २३२ ॥

प्रभूते वः ॥ ८।१।२३३ ॥

प्रभूते पस्य वो भवति ॥ वहुत्तं ॥ २३३ ॥

नीपापीडे मो वा ॥ ८।१।२३४ ॥

नयोः पस्य मो वा भवति ॥ नीमो नीवो । आमेलो आवेडो ॥२३४॥

पापर्द्धौ रः ॥ ८।१।२३५ ॥

पर्द्धावपदादौ पकारस्य रो भवति ॥ पारद्धी ॥ २३५ ॥

फो भ-हौ ॥ ८।१।२३६ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेः फस्य भहौ भवतः। क्वचिद् भः । रेफः । रेभो ॥

शिका । सिमा ॥ क्वचित्तु हः । मुत्ताहलं ॥ क्वचिदुभावपि । समर्ड सेमालिआ सेहालिआ । समरी सहरी । गुमइ गुहइ ॥ स्वरादित्येव । असंयुक्तस्येत्येव । पुप्फं ॥ अनादेरित्येव । चिट्ठइ फणी ॥ माय कसण-फणी ॥ २३६ ॥

बो वः ॥ ८ । १ । २३७ ॥

स्वरात्परस्यासंयुक्तस्यानादेर्बस्य वो भवति ॥ अलाबू । अलाऊ ॥ शबलः । सवलो ॥ २३७ ॥

बिसिन्यां भः ॥ ८।१।२३८ ॥

बिसिन्यां बस्य भो भवति ॥ भिसिणी ॥ स्त्रीलिङ्गनिर्देशादिह न भवति । बिस-तन्तु-पेलवाणं ॥ २३८ ॥

कबन्धे म-यौ ॥ ८ । १ । २३९ ॥

कबन्धे बस्य मयौ भवतः ॥ कमन्धो कयन्धो ॥ २३९ ॥

कैटभे भो वः ॥ ८ । १ । २४० ॥

कैटभे भस्य वो भवति ॥ केढवो ॥ २४० ॥

विषमे मो ढो वा ॥ ८ । १ । २४१ ॥

विषमे मस्य ढो वा भवति ॥ विसढो । विसमो ॥ २४१

मन्मथे वः ॥ ८ । १ । २४२ ॥

मन्मथे मस्य वो भवति ॥ वम्महो ॥ २४२ ॥

वाभिमन्यौ ॥ ८ । १ । २४३ ॥

अभिमन्युशब्दे मो वो वा भवति ॥ अहिवन्नू अहिमन्नू ॥ २

भ्रमरे सो वा ॥ ८ । १ । २४४ ॥

भ्रमरे मस्य सो वा भवति ॥ भसलो भमरो ॥ २४४ ॥

आदेर्यो जः ॥ ८ । १ । २४५ ॥

पदादेर्यस्य जो भवति ॥ जसो । जमो । जाइ ॥ आदेरिति अवयवो । विणओ ॥ बहुलाधिकारात् सोपसर्गस्यानादेरपि । ।

णो । अयजसो ॥ क्वचिन्न भवति । पओओ ॥ आर्षे लोपोऽपि । यथा-
न् । अहक्खायं ॥ यथाजातम् । अहाजायं ॥ २४५ ॥

युष्मद्यर्थपरे तः ॥ ८ । १ । २४६ ॥

युष्मच्छब्देऽर्थपरे यस्य तो भवति ॥ तुम्हारिसो । तुम्हेकेरो ॥ अर्थपर
किम् । जुम्हदम्ह-पयरणं ॥ २४६ ॥

यष्ट्यां लः ॥ ८ । १ । २४७ ॥

यष्ट्यां यस्य लो भवति ॥ लट्ठी । वेणु-लट्ठी । उच्छु-लट्ठी । महु-
॥ २४७ ॥

वोत्तरीयानीय-तीय-कृद्ये ज्जः ॥ ८ । १ । २४८ ॥

उत्तरीयशब्दे अनीयतीयकृद्यप्रत्ययेषु च यस्य द्विरुक्तो जो वा भवति ॥
रिज्जं उत्तरीअं ॥ अनीय । करणिज्जं करणीअं । विम्हयणिज्जं विम्ह-
अं । जवणिज्जं जवणीअं ॥ तीय । बिइज्जो बीओ ॥ कृद्य । पेज्जा
॥ २४८ ॥

छायायां होकान्तौ वा ॥ ८ । १ । २४९ ॥

अकान्तौ वर्तमाने छायाशब्दे यस्य हो वा भवति ॥ वच्छस्स छाही
स्स छाया । आतपाभावः । सच्छाहं सच्छायं ॥ अकान्ताविति किम् ॥
छाया । कान्तिरित्यर्थः ॥ २४९ ॥

डाह-वौ कतिपये ॥ ८ । १ । २५० ॥

कतिपये यस्य डाह व इत्येतौ पर्यायेण भवतः ॥ कइवाहं । कइ-
॥ २५० ॥

किरि-भेरे रो डः ॥ ८ । १ । २५१ ॥

अनयो रस्य डो भवति ॥ किडी । भेडो ॥ २५१ ॥

पर्याणे डा वा ॥ ८ । १ । २५२ ॥

र्याणे रस्य डा इत्यादेशो वा भवति ॥ पडायाणं पल्लाणं ॥ २५२ ॥

करवीरे णः ॥ ८।१।२५३ ॥

करवीरे प्रथमस्य रस्य णो भवति ॥ कणवीरो ॥ २५३ ॥

हरिद्रादौ लः ॥ ८।१।२५४ ॥

हरिद्रादिषु शब्देषु असंयुक्तस्य रस्य लो भवति ॥ हलिद्दी । द दलिद्दो । दालिद्दं । हलिद्दो । जहुट्ठिलो । सिढिलो । मुहलो । च वलुणो । कलुणो । इङ्गालो । सक्कालो । सोमालो । चिलाओ । फ फलिहो । फालिहद्दो । काहलो । लुक्को । अवद्दालं । भसलो । बढलो । निट्ठुलो ॥ बहुलाधिकाराच्चरणशब्दस्य पादार्थवृत्तेरेव । चरण–करणं ॥ भ्रमरे ससंनियोगे एव । अन्यत्र भमरो ॥ तथा । बढरो । निट्ठुरो इत्याद्यपि ॥ हरिद्रा । दरिद्राति । दरिद्र । द हरिद्र । युधिष्ठिर । शिथिर । मुखर । चरण । वरुण । करुण । सत्कार । सुकुमार । किरात । परिखा । परिघ । पारिभद्र । रुग्ण । अपद्वार । भ्रमर । जठर । बठर । निष्ठुर । इत्यादि ॥ आर्षे सत्रे इत्याद्यपि ॥ २५४ ॥

स्थूले लो रः ॥८।१।२५५॥

स्थूले लस्य रो भवति ॥ थोरं ॥ कथं थूलभद्दो । स्थूरस्य हरि भविष्यति ॥२५५॥

लाहल–लाङ्गल–लाङ्गूले वादेर्णः ॥ ८।१।२५६ ॥

एषु आदेर्लस्य णो वा भवति ॥ णाहलो । लाहलो । णङ्गलं । णङ्गूलं । लङ्गूलं ॥२५६॥

ललाटे च ॥ ८।१।२५७॥

ललाटे च आदेर्लस्य णो भवति ॥ चकार आदेरनुवृत्त्यर्थः ॥ णि णडालं ॥ २५७ ॥

शबरे बो मः ॥ ८ । १ । २५८ ॥

शबरे बस्य मो भवति ॥ समरो ॥ २५८ ॥

स्वप्न–नीव्योर्वा ॥८।१।२५९ ॥

अनयोर्वस्य मो वा भवति ॥ सिमिणो । सिविणो । नी वी ॥ २५९ ॥

श-षोः सः ॥ ८।१। २६० ॥

शकारषकारयोः सो भवति ॥ श । सद्दो । कुसो । निसंसो । वंसो । सामा । सुद्धं । दस । सोहइ । विसइ ॥ ष । सण्डो । निहसो । कसाओ । घोसइ ॥ उभयोरपि । सेसो । विसेसो ॥ २६० ॥

स्नुषायां ण्हो न वा ॥ ८।१।२६१ ॥

स्नुषाशब्दे षस्य ण्हः णकाराक्रान्तो हो वा भवति ॥ सुण्हा सुसा ॥ २६१ ॥

दश-पाषाणे हः ॥ ८।१।२६२ ॥

दशन्शब्दे पाषाणशब्दे च शषोर्यथादर्शनं हो वा भवति ॥ दहमुहो दस-मुहो । दहबलो दस-बलो । दह-रहो दस-रहो । दह दस । एआरह बारह । तेरह । पाहाणो पासाणो ॥ २६२ ॥

दिवसे सः ॥ ८।१।२६३ ॥

दिवसे सस्य हो वा भवति ॥ दिवहो । दिवसो ॥ २६३ ॥

हो घोऽनुस्वारात् ॥ ८।१।२६४ ॥

अनुस्वारात्परस्य हस्य घो वा भवति ॥ सिंघो । सीहो ॥ संघारो । संहारो । क्वचिदननुस्वारादपि । दाहः । दाघो ॥ २६४ ॥

षट्-शमी-शाव-सुधा-सप्तपर्णेष्वादेश्छः ॥ ८।१।२६५ ।

एषु आदेर्वर्णस्य छो भवति ॥ छट्ठो । छट्ठी । छप्पओ । छंमुहो । छमी । छावो । छुहा । छत्तिवण्णो ॥ २६५ ॥

शिरायां वा ॥ ८।१।२६६ ॥

शिराशब्दे आदेश्छो वा भवति ॥ छिरा शिरा ॥ २६६ ॥

लुग् भाजन-दनुज-राजकुले जः सस्वरस्य न वा ॥ ८।१।२६७ ॥

एषु सस्वरजकारस्य लुग् वा भवति ॥ भाणं । भायणं । दणु-वहो । दणुअ-वहो । रा-उलं । राय-उलं ॥ २६७ ॥

व्याकरण-प्राकारागते कगोः ॥ ८।१।२६८ ॥

एषु को गश्च सस्वरस्य लुग् वा भवति ॥ वारणं वायरणं । पारो पायारो ॥ आओ आगओ ॥ २६८ ॥

थ-ठावस्पन्दे ॥ ८।२।९ ॥

स्पन्दाभाववृत्तौ स्तम्भे स्तस्य थठौ भवतः ॥ थम्भो । ठम्भो । [illegible] ते । थम्भिज्जइ । ठम्भिज्जइ ॥ ९ ॥

रक्ते गो वा ॥ ८ । २ । १० ॥

रक्तशब्दे संयुक्तस्य गो वा भवति ॥ रग्गो रत्तो ॥ १० ॥

शुल्के ङ्गो वा ॥ ८।२।११ ॥

शुल्कशब्दे संयुक्तस्य ङ्गो वा भवति ॥ सुङ्गं सुक्कं ॥ ११ ॥

कृत्ति-चत्वरे चः ॥ ८।२।१२ ॥

अनयोः संयुक्तस्य चो भवति ॥ किच्ची । चच्चरं ॥१२॥

त्योऽचैत्ये ॥ ८।२।१३ ॥

चैत्यवर्जिते त्यस्य चो भवति ॥ सच्चं पच्चओ ॥ अचैत्य इति किं चइत्तं ॥ १३ ॥

उच्छी । कच्छो । छीअं । छीरं । सरिच्छो । वच्छो । मच्छिआ । छेत्तं ।
छुहा । दच्छो । कुच्छी । वच्छं । छुण्णो । कच्छा । छारो । कुच्छेअयं ।
छुरो । उच्छा । छयं । सारिच्छं ॥ अक्षि । इक्षु । लक्ष्मी । कक्ष । क्षुत ।
क्षीर । सदृक्ष । वृक्ष । मक्षिका । क्षेत्र । क्षुध् । दक्ष । कुक्षि । वक्षस् ।
क्षुण्ण । कक्षा । क्षार । कौक्षेयक । क्षुर । उक्षन् । क्षत । सादृश्य ॥
क्वचित् स्थगितशब्देऽपि । छइअं ॥ आर्षे । इक्खू । खीरं ।
मित्यादयि दृश्यते ॥१७॥ ..१०॥

क्षमायां कौ ॥ ८।२।१८ ॥ २१ ॥

कौ पृथिव्यां वर्तमाने क्षमाशब्दे संयुक्तस्य छो ... २२ ॥
लाक्षणिकस्यापि क्ष्मादेशस्य भवति । छमा । विसिटुं ॥ २२ ॥
क्षान्ति ॥ १८ ॥ . वा ॥ ८ । २ । २३ ॥

... भवति । ठीणं । थीणं । चट्टो । चउत्थो ।
... शब्दे संयुक्तो धनम् ॥
रिक्तो ॥ ... ष्टस्यानुष्ट्रेष्टासंदष्टे ॥ ८ । २ । ३४ ॥
इति र्म... ष्टादिवर्जित ष्टस्य ठो भवति ॥ लट्ठी । मुट्ठी । दिट्ठी । सिट्ठी । पुट्ठो ।
। मुट्ठा । इट्ठो । अणिट्ठं ॥ अनुष्ट्रेष्टासंदष्ट इति किम् । उट्टो । इट्टा-
इति ... व । संदट्ठो ॥ ३४ ॥

गर्ते डः ॥ ८।२।३५ ॥

...शब्दे संयुक्तस्य डो भवति । टापवादः ॥ गड्डो । गड्डा ॥ ३५ ॥
...संमर्द-वितर्दि-विच्छर्द-च्छर्दि-कपर्द-मर्दिते र्दस्य ॥ ८।२।३६ ॥
...एषु र्दस्य डत्वं भवति ॥ सम्मड्डो । विअड्डी । विच्छड्डो । छड्डइ ।
... । कवड्डो । मड्डिओ । सम्मड्डिओ ॥ ३६ ॥
... गर्दभे वा ॥ ८।२।३७ ॥
... र्दस्य डो वा भवति ॥ गड्डहो । गद्दहो ॥ ३७ ॥
कन्दरिका-भिन्दिपाले ण्डः ॥ ८।२।३८ ॥
... [illegible]

अतो रिआर-रिज्ज-रीअं ॥८।२।६७॥

आश्चर्ये अकारात्परस्य र्यस्य रिअ अर रिज्ज रीअ इत्येते आदेशा न्ति ॥ अच्छरिअं अच्छअरं अच्छरिज्जं अच्छरीअं ॥ अत इति किम् । च्छेरं ॥६७॥

पर्यस्त-पर्याण-सौकुमार्ये ल्लः ॥ ८।२।६८॥

एषु र्यस्य ल्लो भवति ॥ पर्यस्तं पल्लट्टं पल्लत्थं । पल्लाणं । सोअमल्लं ॥ ल्लो इति च पल्यङ्कशब्दस्य यलोपे द्वित्वे च ॥ पलिअङ्को इत्यपि चौर्य- समत्वात् ॥ ६८ ॥

बृहस्पति-वनस्पत्योः सो वा ॥ ८।२।६९ ॥

अनयोः संयुक्तस्य सो वा भवति ॥ बहस्सई । बहप्फई । भयस्सई फई । वणस्सई वणप्फई ॥ ६९ ॥

बाष्पे होश्रुणि ॥८।२।७०॥

बाष्पशब्दे संयुक्तस्य हो भवति अश्रुण्यभिधेये ॥ बाहो नेत्रजलम् ॥ णीति किम् ॥ बप्फो ऊष्मा ॥ ७० ॥

कार्षापणे ॥ ८ । २ । ७१ ॥

कार्षापणे संयुक्तस्य हो भवति ॥ काहावणो ॥ कथं कहावणो । स्वः संयोगे ' (८-१-८४) इति पूर्वमेव ह्रस्वत्वे पश्चादादेशे । पणशब्दस्य वा भविष्यति ॥ ७१ ॥

दुःख-दक्षिण-तीर्थे वा ॥८।२। ७२ ॥

षु संयुक्तस्य हो वा भवति ॥ दुहं दुक्खं । पर-दुक्खे दुक्खिआ । दाहिणो दक्खिणो । तूहं तित्थं ॥ ७२ ॥

कूष्माण्ड्यां ष्मो लस्तु ण्डो वा ॥ ८।२।७३ ॥

माण्ड्यां ष्मा इत्येतस्य हो भवति ण्ड इत्यस्य तु वा लो भवति ॥ हण्डी ॥ ७३ ॥

श्म-ष्म-स्म-स्म-ह्मां-म्हः ॥ ८ । २ । ७४ ॥

पक्ष्मशब्दसम्बन्धिनः संयुक्तस्य श्मष्मस्मह्मां च मकाराक्रान्तो हकार

ठ । उल्का । उक्का ॥ वल्कलम् । वक्कलं ॥ व । शब्दः । सद्दो ॥
अद्दो ॥ लुब्धकः । लोद्धओ ॥ र । अर्कः । अक्को ॥ वर्गः ।
श्लथः । श्लक्ष्णम् । सण्हं ॥ विक्लवः । विक्कवो ॥ पक्वम् । पक्कं
ध्वस्तः । धत्थो ॥ चक्रम् । चक्कं ॥ ग्रहः । गहो ॥ रात्रिः ।
अत्र द्व इत्यादिसंयुक्तानामुभयप्राप्तौ यथादर्शनं लोपः ॥ क्वचिद्-
उद्विग्नः । उव्विग्गो ॥ द्विगुणः । बि-उणो ॥ द्वितीयः । बीओ ॥
। कम्मसं ॥ सर्वम् । सव्वं ॥ शुल्वम् । सुव्वं ॥ क्वचित्त्वधः ।
। कव्वं ॥ कुल्या । कुल्ला ॥ माल्यम् । मल्लं ॥ द्विपः । दिओ ॥
। दुआई ॥ क्वचित्पर्यायेण । द्वारम् । बारं । दारं ॥ उद्विग्नः ।
। उव्विण्णो ॥ अवन्द्र इति किम् । वन्द्रं । संस्कृतसमोयं प्राकृत-
अत्रोत्तरेण विकल्पोपि न भवति निषेधसामर्थ्यात् ॥७९॥

द्रे रो न वा ॥ ८ । २ । ८० ॥

द्रे रेफस्य वा लुग् भवति ॥ चन्दो चन्द्रो । रुद्दो रुद्रो । भद्दं भद्रं ।
मुद्रो ॥ ह्रदशब्दस्य स्थितिपरिवृत्तौ द्रह इति रूपम् । तत्र द्रहो
चिद् रलोपं नेच्छन्ति । द्रहशब्दमपि कश्चित् संस्कृतं मन्यते ॥
स्तु तरुणपुरुषादिवाचका नित्यं रेफसंयुक्ता देश्या एव । सिक्खन्तु
। वोद्रह-द्रहम्मि पडिआ ॥ ८० ॥

धात्र्याम् ॥ ८ । २ । ८१ ॥

शब्दे रस्य लुग् वा भवति ॥ धत्ती । ह्रस्वात् प्रागेव रलोपे धाई ।
॥ ८१ ॥

तीक्ष्णे णः ॥ ८ । २ । ८२ ॥

णशब्दे णस्य लुग् वा भवति ॥ तिक्खं । तिण्हं ॥ ८२ ॥

ज्ञो ञः ॥ ८ । २ । ८३ ॥

सम्बन्धिनो ञस्य लुग् वा भवति । जाणं णाणं । सव्वज्ञो सव्वण्णू ।
अप्पण्णू । दइवज्ञो दइवण्णू । इङ्गिअज्ञो इङ्गिअण्णू । मणोज्ञं
। अहिज्ञो अहिण्णू । पज्ञा पण्णा । अज्ञा आणा । संज्ञा
क्वचिन्न भवति । विण्णाणं ॥ ८३ ॥

मध्याह्ने हः ॥ ८ । २ । ८४ ॥

मध्याह्ने हस्य लुग् वा भवति ॥ मज्झन्नो मज्झण्हो ॥ ८४ ॥

दशार्हे ॥ ८ । २ । ८५ ॥

पृथग्योगाद्वेति निवृत्तम् । दशार्हे हस्य लुग् भवति ॥ दसारो ॥ ८

आदेः श्मश्रु-श्मशाने ॥ ८।२ । ८६ ॥

अनयोरादेर्लुग् भवति ॥ मासू मंसू मस्सू ॥ मसाणं । आर्षे श्म शब्दस्य सीआणं सुसाणमित्यपि भवति ॥ ८६ ॥

श्चो हरिश्चन्द्रे ॥ ८।२।८७ ॥

हरिश्चन्द्रशब्दे श्च इत्यस्य लुग् भवति ॥ हरिअन्दो ॥ ८७ ॥

रात्रौ वा ॥ ८।२।८८ ॥

रात्रिशब्दे संयुक्तस्य लुग् वा भवति ॥ राई रत्ती ॥ ८८ ॥

अनादौ शेषादेशयोर्द्वित्वम् ॥ ८।२।८९ ॥

पदस्यानादौ वर्तमानस्य शेषस्यादेशस्य च द्वित्वं भवति ॥ शेष । क तरू । भुत्तं । दुद्धं । नग्गो । उक्का । अक्को । मुक्खो ॥ आदेश । ड जक्खो । रग्गो । किच्ची । रुप्पी ॥ क्वचिन्न भवति । कसिणो ॥ अ विति किम् । खलिअं । थेरो । खम्भो ॥ द्वयोस्तु द्वित्वमस्त्येवेति न भ विञ्चुओ । भिण्डिवालो ॥ ८९ ॥

द्वितीयतुर्ययोरुपरि पूर्वः ॥ ८।२।९० ॥

द्वितीयतुर्ययोर्द्वित्वप्रसङ्गे उपरि पूर्वौ भवतः ॥ द्वितीयस्योपरि प्रथमश्च र्योपरि तृतीय इत्यर्थः ॥ शेष । वक्खाणं । वग्घो । मुच्छा । निज्झ कट्ठं । तित्थं । निद्धणो । गुप्फं । निब्भरो ॥ आदेश । जक्खो नास्ति ॥ अच्छी । मज्झं । पट्ठी वुड्ढो । हत्थो । आलिद्धो । निब्भलो ॥ 'तैलादौ' (८-२-९८) द्वित्वे ओक्खलं । (८-२-९९) नक्खा । नहा ॥ समासे । कइ-द्धओ कइ-धओ इत्यत्र । माओ ॥ ९० ॥

दीर्घे वा ॥ ८।२।९१ ॥

दीर्घशब्दे शेषस्य घस्य उपरि पूर्वो वा भवति ॥ दिग्घो दीहो

न दीर्घानुस्वारात् ॥ ८।२।९२ ॥

दीर्घानुस्वाराभ्यां लाक्षणिकाभ्यामलाक्षणिकाभ्यां च परयोः शेषादेशयोर्द्वित्वं न भवति ॥ छूढो । नीसासो । फासो ॥ अलाक्षणिक । पार्श्वम् । पासं ॥ शीर्षम् । सीसं ॥ ईश्वरः । ईसरो ॥ द्वेष्यः । वेसो ॥ लास्यम् । लासं ॥ आस्यम् । आसं ॥ प्रेष्यः । पेसो ॥ अवमाल्यम् । ओमालं ॥ आज्ञा । आणा ॥ आज्ञप्तिः । आणत्ती ॥ आज्ञपनं । आणवणं ॥ अनुस्वारात् । त्र्यस्रम् । तंसं ॥ अलाक्षणिक । संझा । विंझो । कंसालो ॥ ९२ ॥

र-होः ॥ ८।२।९३ ॥

रेफहकारयोर्द्वित्वं न भवति ॥ रेफः शेषो नास्ति ॥ आदेश । सुन्देरं । बम्हचेरं । पेरन्तं ॥ शेषस्य हस्य । विहलो ॥ आदेशस्य । कहावणो ॥ ९३ ॥

धृष्टद्युम्ने णः ॥ ८ । २ । ९४ ॥

धृष्टद्युम्नशब्दे आदेशस्य णस्य द्वित्वं न भवति ॥ धट्ठज्जुणो ॥ ९४ ॥

कर्णिकारे वा ॥ ८।२। ९५ ॥

कर्णिकारशब्दे शेषस्य णस्य द्वित्वं वा न भवति ॥ कणिआरो कण्णिआरो ॥ ९५ ॥

दृप्ते ॥ ८ । २ । ९६ ॥

दृप्तशब्दे शेषस्य द्वित्वं न भवति ॥ दरिअ-सीहेण ॥ ९६ ॥

समासे वा ॥८।२।९७॥

शेषादेशयोः समासे द्वित्वं वा भवति ॥ नइ-ग्गामो नइ-गामो । कुसुम-प्पयरो कुसुम-पयरो । देव-त्थुई । देव-थुई । हर-क्खन्दा हर-खन्दा । आणाल-क्खम्भो आणाल-खम्भो । बहुलाधिकारादशेषादेशयोरपि । स-पिवासो स-प्पिवासो । बद्ध-फलो बद्ध-प्फलो । मलय-सिहर-क्खण्डं मलय-सिहर-खण्डं । पम्मुक्कं पमुक्कं । अद्दंसणं अदंसणं । पडिक्कूलं पडिकूलं । तेल्लोक्कं तेलोक्कं इत्यादि ॥ ९७ ॥

तैलादौ ॥ ८ । २ । ९८ ॥

तैलादिषु अनादौ यथादर्शनमन्त्यस्यानन्त्यस्य च व्यञ्जनस्य

भवति ॥ तेल्लं । मण्डुक्को । वेइल्लं । उज्जू । विड्डा । बहुत्तं ॥ सोत्तं । पेम्मं । जुव्वणं ॥ आर्षे । पडिसोओ । वि ... मंडूक । विचकिल । ऋजु । व्रीडा । प्रभूत । स्रोतस् । प्रेमन् । इत्यादि ॥ ९८ ॥

सेवादौ वा ॥ ८।२।९९ ॥

सेवादिषु अनादौ यथादर्शनमन्त्यस्यानन्त्यस्य च द्वित्वं वा भवति ॥ सेव्वा सेवा ॥ नेड्डं नीडं । नक्खा नहा । निहित्तो निहिओ । वाहित्तो वाहिओ । माउक्कं माउअं । एक्को एओ । कोउहल्लं कोउहलं । वाउल्लो वाउलो । थोरो । हुत्तं हूअं । दइव्वं दइवं । तुण्हिक्को तुण्हिओ । मुक्को मूओ । खण्णू खाणू । थिण्णं थीणं ॥ अनन्त्यस्य । अम्हक्केरं अम्हकेरं । तं चेअ । सो च्चिअ सो चिअ ॥ सेवा । नीड । नख । निहित । व्याहृत । मृदुक । एक । कुतूहल । व्याकुल । स्थूल । हूत । दैव । तूष्णीक । मूक । स्थाणु । स्त्यान । अस्मदीय । चेअ । चिअ । इत्यादि ॥ ९९ ॥

शार्ङ्गे ङात्पूर्वोत् ॥ ८।२।१०० ॥

शार्ङ्गे ङात्पूर्वं अकारो भवति ॥ सारङ्गं ॥ १०० ॥

क्ष्मा-श्लाघा-रत्नेन्त्यव्यञ्जनात् ॥ ८ । २ । १०१ ॥

एषु संयुक्तस्य यदन्त्यव्यञ्जनं तस्मात्पूर्वोद् भवति ॥ छमा । सलाहा । रयणं । आर्षे सूक्ष्मेपि । सुहुमं ॥ १०१ ॥

स्नेहाग्न्योर्वा ॥ ८।२।१०२ ॥

अनयोः संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्वोकारो वा भवति ॥ सणेहो नेहो । अगणी अग्गी ॥ १०२ ॥

प्लक्षे लात् ॥ ८।२।१०३ ॥

प्लक्षशब्दे संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनाल्लात्पूर्वोद् भवति ॥ पलक्खो ॥

र्ह-श्री-ह्री-कृत्स्न-क्रिया-दिष्ट्यास्वित् ॥ ८ । २ । १०४ ॥

एषु संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्वं इकारो भवति ॥ र्ह । अरिहइ । अरिहा । गरिहा । बरिहो ॥ श्री । सिरी । ह्री । हिरी ॥ ह्रीतः । ।

: । अहिरीओ ॥ कृत्स्नः । कसिणो ॥ क्रिया । किरिआ ॥ अपि तु
णं किया–हीणं ॥ दिष्ट्या । दिट्ठिआ ॥ १०४ ॥

र्श-र्ष-तप्त-वज्रे ॥ ८।२।१०५ ॥

र्षयोस्तप्तवज्रयोश्च संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व इकारो वा भवति ॥ र्श ।
सो आयंसो । सुदरिसणो सुदंसणो । दरिसणं दंसणं ॥ र्ष । वरिसं
वरिसा वासा । वरिस–सयं वाससयं ॥ व्यवस्थितविभाषया कचि-
। परामरिसो । हरिसो । अमरिसो ॥ तप्त । तविओ तत्तो ॥ वज्र ।
ज्जं ॥ १०५ ॥

लात् ॥८।२।१०६ ॥

युक्तस्यान्त्यव्यञ्जनाल्लात्पूर्व इद् भवति ॥ किलिन्नं । किलिट्ठं । सिलिट्ठं
। पिलोसो । सिलिम्हो । सिलेसो । सुक्किलं । सुइलं । सिलोओ ।
। । अम्बिलं । गिलाइ । गिलाणं । मिलाइ । मिलाणं । किलम्मइ ।
। । कचिन्न भवति ॥ कमो । पवो । विप्पवो । सुक्क–पक्खो ॥
यति । उप्पावेइ ॥ १०६ ॥

स्याद्–भव्य–चैत्य–चौर्यसमेषु यात् ॥ ८ । २ । १०७ ॥

ादादिषु चौर्यशब्देन समेषु च संयुक्तस्य यात्पूर्व इद् भवति ॥
। सिआ–वाओ । भविओ । चेइअं ॥ चौर्यसम । चोरिअं । थेरिअं ।
। । गम्भीरिअं । गहीरिअं । आयरिओ । सुन्दरिअं । सोरिअं ।
। वरिअं । सूरिओ । धीरिअं । बम्हचेरिअं ॥ १०७ ॥

स्वप्ने नात् ॥ ८।२।१०८॥

शब्दे नकारात्पूर्व इद् भवति ॥ सिविणो ॥ १०८ ॥

स्निग्धे वादितौ ॥ ८।२।१०९ ॥

ग्धे संयुक्तस्य नात्पूर्वौ अदितौ वा भवतः ॥ सणिद्धं सिणिद्धं । पक्षे
।।०९ ॥

कृष्णे वर्णे वा ॥ ८।२।११० ॥

ऽ वर्णवाचिनि संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्वौ अदितौ वा भवतः ॥

कसणो कसिणो कण्हो ॥ वर्ण इति किम् ॥ विष्णौ कण्हो ॥ ११०

उच्चार्हति ॥ ८।२।१११ ॥

अर्हत्-शब्दे संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उत् अदितौ च अदितौ च भवतः ॥ अरुहो अरहो अरिहो । अरुहन्तो अरहन्तो हन्तो ॥ १११ ॥

पद्म-छद्म-मूर्ख-द्वारे वा ॥ ८।२।११२ ॥

एषु संयुक्तस्यान्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उद् वा भवति ॥ पउमं पोम्मं छम्मं । मुरुक्खो मुक्खो । दुवारं । पक्षे । वारं । देरं । दारं ॥ ११

तन्वीतुल्येषु ॥ ८।२।११३ ॥

उकारान्ता ङीप्रत्ययान्तास्तन्वीतुल्याः । तेषु ... उकारो भवति ॥ तणुवी । लहुवी । गुरुवी । बहुवी । पुहुवी । क्वचिदन्यत्रापि । स्रुघ्नम् । सुरुग्घं ॥ आर्षे । सूक्ष्मम् । सुहुमं ॥ ११

एकस्वरे श्वः-स्वे ॥ ८।२।११४ ॥

एकस्वरे पदे यौ श्वस् स्व इत्येतौ तयोरन्त्यव्यञ्जनात्पूर्व उद् श्वः कृतम् । सुवे कयं ॥ स्वे जनाः । सुवे जणा । एकस्वर ... स्व-जनः । स-यणो ॥ ११४ ॥

ज्यायामीत् ॥ ८।२।११५ ॥

ज्याशब्दे अन्त्यव्यञ्जनात्पूर्व ईद् भवति ॥ जीआ ॥ ११५ ॥

करेणू-वाराणस्यो र-णोर्व्यत्ययः ॥ ८।२।११६ ॥

अनयो रेफणकारयोर्व्यत्ययः स्थितिपरिवृत्तिर्भवति ॥ कणेरू रसी ॥ स्त्रीलिङ्गनिर्देशात्पुंसि न भवति । एसो करेणू ॥ ११६

आलाने लनोः ॥ ८।२।११७ ॥

आलानशब्दे लनोर्व्यत्ययो भवति ॥ आणालो । म्भो ॥ ११७ ॥

अचलपुरे च-लोः ॥ ८।२।११८ ॥

अचलपुरशब्दे चकारलकारयोर्व्यत्ययो भवति ॥ अलचपु

महाराष्ट्रे ह-रोः ॥ ८।२।११९ ॥
महाराष्ट्रशब्दे हरोर्व्यत्ययो भवति ॥ मरहट्ठं ॥ ११९ ॥

ह्रदे ह-दोः ॥ ८।२।१२० ॥
ह्रदशब्दे हकारदकारयोर्व्यत्ययो भवति ॥ द्रहो ॥ आर्षे । हरए महरिए ॥ १२० ॥

हरिताले र-लोर्न वा ॥ ८।२।१२१ ॥
हरितालशब्दे रकारलकारयोर्व्यत्ययो वा भवति ॥ हलिआरो हरिआलो ॥ १२१ ॥

लघुके ल-होः ॥ ८।२।१२२ ॥
लघुकशब्दे घस्य हत्वे कृते लहोर्व्यत्ययो वा भवति ॥ हलुअं । लहुअं ॥ व्यत्यये कृते पद्मादित्वात् हो न प्राप्नोतीति हकरणम् ॥ १२२ ॥

ललाटे ल-डोः ॥ ८।२।१२३ ॥
ललाटशब्दे लकारडकारयोर्व्यत्ययो भवति वा ॥ णडालं । णलाडं । ललाटे च ' (८-१-२५७) इति आदेर्लस्य णत्वविधानादिह द्वितीयो स्थानी ॥ १२३ ॥

ह्ये ह्योः ॥ ८।२।१२४ ॥
ह्यशब्दे हकारयकारयोर्व्यत्ययो वा भवति ॥ गुह्यम् । गुय्हं । गुज्झं ॥ : । सय्हो सज्झो ॥ १२४ ॥

स्तोकस्य थोक्क-थोव-थेवाः ॥ ८। २।१२५ ॥
स्तोकशब्दस्य एते त्रय आदेशा भवन्ति वा ॥ थोक्कं थोवं थेवं । पक्षे । थोअं ॥ १२५ ॥

दुहितृ-भगिन्योर्धूआ-बहिण्यौ ॥ ८।२।१२६ ॥
अनयोरेतावादेशौ वा भवतः ॥ धूआ दुहिआ । बहिणी भइणी ॥१२६॥

वृक्ष-क्षिप्तयो रुक्ख-छूढौ ॥ ८।२।१२७ ॥
वृक्ष-क्षिप्तयोर्यथासंख्यं रुक्ख छूढ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ रुक्खो । छूढं खित्तं । उच्छूढं । उक्खित्तं ॥ १२७ ॥

वनिताया विलया ॥ ८।२।१२८ ॥

वनिताशब्दस्य विलया इत्यादेशो वा भवति ॥ विलया ...
विलयेतिसंस्कृतेपीति केचित् ॥ १२८ ॥

गौणस्येषतः कूरः ॥ ८।२।१२९ ॥

ईषच्छब्दस्य गौणस्य कूर इत्यादेशो वा भवति ॥ चिंच व्व कू...
पक्षे । ईसि ॥ १२९ ॥

स्त्रिया इत्थी ॥ ८।२।१३० ॥

स्त्रीशब्दस्य इत्थी इत्यादेशो वा भवति ॥ इत्थी थी ॥ १३० ॥

धृतेर्दिहिः ॥ ८।२।१३१ ॥

धृतिशब्दस्य दिहिरित्यादेशो वा भवति ॥ दिही धिई ॥ १३१ ॥

मार्जारस्य मञ्जर-वञ्जरौ ॥ ८।२।१३२ ॥

मार्जारशब्दस्य मञ्जर वञ्जर इत्यादेशौ वा भवतः ॥ मञ्जरो
पक्षे । मज्जारो ॥ १३२ ॥

वैडूर्यस्य वेरुलिअं ॥ ८।२।१३३ ॥

वैडूर्यशब्दस्य वेरुलिअ इत्यादेशो वा भवति ॥ वेरुलिअं
॥ १३३ ॥

एण्हि एत्ताहे इदानीमः ॥ ८।२।१३४ ॥

अस्य एतावादेशौ वा भवत. ॥ एण्हि । एत्ताहे । इआणिं ॥ १

पूर्वस्य पुरिमः ॥ ८।२।१३५ ॥

पूर्वस्य स्थाने पुरिम इत्यादेशो वा भवति ॥ पुरिमं पुव्वं ॥ १

त्रस्तस्य हित्थ-तट्ठौ ॥ ८।२।१३६ ॥

त्रस्तशब्दस्य हित्थ तट्ठ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ हित्थं तट्ठं तत्थं ॥

बृहस्पतौ बहो भयः ॥ ८।२।१३७ ॥

बृहस्पतिशब्दे बह इत्यस्यावयवस्य भय इत्यादेशो वा
...यप्फई भयप्पई ॥ पक्षे । बहस्सई । बहप्फई । बहप्पई ॥ ...
(८-१-१३८) इति इकारे उकारे च बिहस्सई । बिहप्फई । ...
...हस्सई । बुहप्फई । बुहप्पई ॥ १३७ ॥

श्लेष्मन्-शुक्ति-क्षुतोत्थ-पदातेर्मडुकावह-सिप्पि-छिक्क-ऊत-पाइक्कं ॥२।१३८ ॥

मलिनादीनां यथासंख्यं मइलादय आदेशा वा भवन्ति ॥ मलिन । : मलिणं ॥ उभय । अवहं । उवहमित्यपि केचित् । अवहोआसं । वर्ह । आर्षे । उभयोकालं ॥ शुक्ति । सिप्पी सुत्ती ॥ छुप्त । छिक्को ॥ आरब्ध । आढत्तो आरद्धो ॥ पदाति । पाइक्को पयाई ॥ १३८ ॥

दंष्ट्राया दाढा ॥ ८।२।१३९ ॥

पृथग्योगाद्वेति निवृत्तम् । दंष्ट्राशब्दस्य दाढा इत्यादेशो भवति ॥ दाढा । संस्कृतेपि ॥ १३९ ॥

बहिसो बाहिं-बाहिर ॥ ८।२।१४० ॥

बहिःशब्दस्य बाहिं बाहिर इत्यादेशौ भवतः ॥ बाहिं बाहिरं ॥ १४० ॥

अधसो हेट्ठं ॥ ८।२।१४१ ॥

अधस्शब्दस्य हेट्ठ इत्ययमादेशो भवति ॥ हेट्ठं ॥ १४१ ॥

मातृ-पितुः स्वसुः सिआ-छा ॥ ८।२।१४२ ॥

मातृपितृभ्यां परस्य स्वसृशब्दस्य सिआ छा इत्यादेशौ भवतः ॥ माउ-सिआ । माउ-च्छा । पिउ-सिआ । पिउ-च्छा ॥ १४२ ॥

तिर्यचस्तिरिच्छिः ॥ ८।२।१४३ ॥

तिर्यच्शब्दस्य तिरिच्छिरित्यादेशो भवति ॥ तिरिच्छि पेच्छइ ॥ आर्षे रिआ इत्यादेशोपि । तिरिआ ॥ १४३ ॥

गृहस्य घरोपतौ ॥ ८।२।१४४ ॥

गृहशब्दस्य घरं इत्यादेशो भवति पतिशब्दश्चेत् परो न भवति ॥ घरो । -सामी । राय-हरं ॥ अपताविति किम् । गह-वई ॥ १४४ ॥

शीलाद्यर्थस्येरः ॥ ८।२।१४५ ॥

शीलधर्मसाध्वर्थे विहितस्य प्रत्ययस्य इर इत्यादेशो भवति ॥ हसनशीलः हसिरो । रोविरो । लज्जिरो । जम्पिरो । वेविरो । भमिरो । ऊससिरो ।

केचित् तृन एव इरमादेशमिच्छन्ति। तन्मते वन्दितृ-गमितृप्रभृतयो न सिध्यन्ति। तृनो राादिना बाधितत्वात्॥ १४५॥

क्त्वस्तुमत्तूण-तुआणाः॥ ८।२।१४६॥

क्त्वाप्रत्ययस्य तुम् अत् तूण तुआण इत्येते आदेशा भवन्ति॥ तुम् दट्ठुं। मोत्तुं॥ अत्। भमिअ। रमिअ॥ तूण। घेत्तूण। काऊण। तुआण। भेत्तुआण। सोउआण॥ वन्दित्तु इत्यनुस्वारलोपात्॥ वन्दित्ता इति सिद्धसंस्कृतस्यैव बलोपेन॥ कट्टु इति तु आर्षे॥ १४६॥

इदमर्थस्य केरः॥ ८।२।१४७॥

इदमर्थस्य प्रत्ययस्य केर इत्यादेशो भवति॥ युष्मदीयः। तुम्हकेरो। अस्मदीयः। अम्हकेरो॥ न च भवति। मईअ-पक्खे। पाणिणीआ॥१४७॥

पर-राजभ्यां क्क-डिक्कौ च॥८।२।१४८॥

पर राजन् इत्येताभ्यां परस्येदमर्थस्य प्रत्ययस्य यथासंख्यं संयुक्तो क्को डित् इक्कश्चादेशौ भवतः। चकारात्केरश्च॥ परकीयम्। पारक्कं। परक्कं। ...॥ राजकीयम्। राइक्कं। रायकेरं॥ १४८॥

युष्मदस्मदोञ एच्चयः॥ ८।२।१४९॥

... परस्येदमर्थस्याञ एच्चय इत्यादेशो भवति॥ युष्माकमिदं यौष्मा- ...। एवम् अम्हेच्चयं॥ १४९॥

वतेर्व्वः॥ ८।२।१५०॥

... द्विरुक्तो वो भवति॥ ...

सर्वाङ्गादीनस्येकः॥ ८।

... सर्वादेः पथ्यङ्ग (है० ...

इत्यादेशो भवति॥ ...

पथो णस्येकट्

... नित्यं णः पन्थश्च' (है०

इकट् भवति॥ पान्थः। ...

ईयस्यात्मनो णयः ॥ ८।२।१५३ ॥

आत्मनः परस्य ईयस्य णय इत्यादेशो भवति ॥ आत्मीयम् । अप्पणयं ॥ १५३ ॥

त्वस्य डिमा-त्तणौ वा ॥ ८।२।१५४ ॥

त्वप्रत्ययस्य डिमा त्तण इत्यादेशौ वा भवतः ॥ पीणिमा । पुप्फिमा । पीणत्तणं । पुप्फत्तणं । पक्षे । पीणत्तं । पुप्फत्तं ॥ इम्नः पृथ्वादिषु नियतत्वात् तदन्यप्रत्ययान्तेषु अस्य विधिः ॥ पीनता इत्यस्य प्राकृते पीणया इति भवति । पीणदा इति तु भाषान्तरे । तेनेह तलो दा न क्रियते ॥ १५४ ॥

अनङ्कोठात्तैलस्य डेल्लः ॥ ८।२।१५५ ॥

अङ्कोठवर्जिताच्छब्दात्परस्य तैलप्रत्ययस्य डेल्ल इत्यादेशो भवति ॥ सुरहि-जलेण कडुएल्लं ॥ अनङ्कोठादिति किम् । अङ्कोल्लतेल्लं ॥ १५५ ॥

यत्तदेतदोतोरित्तिअ एतल्लुक् च ॥ ८।२।१५६ ॥

एभ्यः परस्य डावादेरतोः परिमाणार्थस्य इत्तिअ इत्यादेशो भवति एतदो लुक् च ॥ यावत् । जित्तिअं ॥ तावत् । तित्तिअं ॥ एतावत् । इत्तिअं ॥ १५६ ॥

इदंकिमश्च डेत्तिअ-डेत्तिल-डेद्दहाः ॥ ८।२।१५७ ॥

इदंकिम्भ्यां यत्तदेतद्भ्यश्च परस्यातोर्डावतोर्वा डित एत्तिअ एत्तिल एद्दह इत्यादेशा भवन्ति एतल्लुक् च ॥ इयत् । एत्तिअं । एत्तिलं । एद्दहं ॥ कियत् । केत्तिअं । केत्तिलं । केद्दहं ॥ यावत् । जेत्तिअं । जेत्तिलं । जेद्दहं ॥ तावत् । तेत्तिअं । तेत्तिलं । तेद्दहं ॥ एतावत् । एत्तिअं । एत्तिलं । एद्दहं ॥ १५७ ॥

कृत्वसो हुत्तं ॥ ८।२।१५८ ॥

वारे कृत्वस् (हे० ७-२-१०९) इति यः कृत्वस् विहितस्तस्य हुत्तमित्यादेशो भवति ॥ सयहुत्तं । सहस्सहुत्तं ॥ कथं प्रियाभिमुखं पियहुत्तं । अभिमुखार्थेन हुत्तशब्देन भविष्यति ॥ १५८ ॥

आल्विल्लोल्लाल-वन्त-मन्तेत्तेर-मणा मतोः ॥ ८।२।१५९ ॥

आलु इत्यादयो नव आदेशा मतोः स्थाने यथाप्रयोगं भवन्ति ॥ आलु । नेहालू । दयालू । ईसालू । लज्जालुआ ॥ इल्ल । सोहिल्लो । छाइल्लो । जामइल्लो ॥ उल्ल । विआरुल्लो । मंसुल्लो । दप्पुल्लो ॥ आल । सद्दालो । जडालो । फडालो । रसालो । जोण्हालो ॥ वन्त ॥ धणवन्तो । भत्तिवन्तो ॥ मन्त । हणुमन्तो । सिरिमन्तो । पुण्णमन्तो ॥ इत्त । कव्वइत्तो । माणइत्तो ॥ इर । गव्विरो । रेहिरो ॥ मण । धणमणो ॥ केचिन्मादेशमपीच्छन्ति । हणुमा ॥ मतोरिति किम् । धणी । अत्थिओ ॥ १५९ ॥

त्तो दो तसो वा ॥ ८।२।१६० ॥

तसः प्रत्ययस्य स्थाने त्तो दो इत्यादेशौ वा भवतः ॥ सव्वत्तो सव्वदो । एकत्तो एकदो । अन्नत्तो अन्नदो । कत्तो कदो । जत्तो जदो । तत्तो तदो । इत्तो इदो । पक्षे । सव्वओ । इत्यादि ॥ १६० ॥

त्रपो हि-ह-त्थाः ॥ ८।२।१६१ ॥

त्रप्प्रत्ययस्य एते भवन्ति ॥ यत्र । जहि । जह । जत्थ ॥ तत्र । तहि । तह । तत्थ ॥ कुत्र । कहि । कह । कत्थ ॥ अन्यत्र । अन्नहि । अन्नह । अन्नत्थ ॥ १६१ ॥

वैकाद्दः सि सिअं इआ ॥ ८।२।१६२ ॥

एकशब्दात्परस्य दाप्रत्ययस्य सि सिअं इआ इत्यादेशा वा भवन्ति ॥ एकदा । एकसि । एकसिअं । एकइआ । पक्षे । एगया ॥ १६२ ॥

डिल्ल-डुल्लौ भवे ॥ ८।२।१६३ ॥

भवेर्थे नाम्नः परौ इल्ल उल्ल इत्येतौ डितौ प्रत्ययौ भवतः ॥ गामिल्लिआ । पुरिल्लं । हेट्ठिल्लं । उवरिल्लं । अप्पुल्लं ॥ आल्वालावपीच्छन्त्यन्ये ॥ १६३ ॥

स्वार्थे कश्च वा ॥ ८।२।१६४ ॥

स्वार्थे कश्चकारादिल्लोल्लौ डितौ प्रत्ययौ वा भवतः ॥ क । कुङ्कुमपिञ्जरयं । चन्दओ । गयणयम्मि । धरणीहर-पक्खुब्भन्तयं । दुहिअए हिअयए । इहयं । आलेट्ठुअं । आश्लेष्टुमित्यर्थः ॥ द्विरपि भवति ।

ककारोच्चारणं पैशाचिकभाषार्थम् । यथा । वतनके वतनकं समप्पेतून ॥ इल्ल । निज्जिआसोअ-पल्लविल्लेण । पुरिल्लो । पुरा पुरो वा ॥ उल्ल । मह पिउल्लओ । मुहुल्लं । हत्थुल्ला । पक्षे । चन्दो । गयणं । इह । आलेट्ठुं । ट्ठु । बहुअं । मुहं । हत्था ॥ कुत्सादिविशिष्टे तु संस्कृतवदेव कप् सिद्धः ॥ यावादिलक्षणः कः प्रतिनियतविषय एवेति वचनम् ॥ १६४ ॥

ल्लो नवैकाद्वा ॥ ८।२।१६५ ॥

आभ्यां स्वार्थे संयुक्तो ल्लो वा भवति ॥ नवल्लो । एकल्लो ॥ सेवादित्वात् कस्य द्वित्वे एक्कल्लो ॥ पक्षे । नवो । एक्को । एओ ॥ १६५ ॥

उपरेः संव्याने ॥ ८।२।१६६ ॥

संव्यानेर्थे वर्तमानादुपरिशब्दात् स्वार्थे ल्लो भवति ॥ अवरिल्लो ॥ संव्यान इति किम् । अवरिं ॥ १६६ ॥

भ्रुवो मया डमया ॥ ८।२।१६७ ॥

भ्रूशब्दात्स्वार्थे मया डमया इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः ॥ भुमया । भमया ॥ १६७ ॥

शनैसो डिअम् ॥ ८।२।१६८ ॥

शनैस्शब्दात्स्वार्थे डिअम् भवति ॥ सणिअमवगूढो ॥ १६८ ॥

मनाको न वा डयं च ॥ ८।२।१६९ ॥

मनाक्शब्दात्स्वार्थे डयम् डिअम् च प्रत्ययो वा भवति ॥ मणयं । मणिअं । पक्षे । मणा ॥ १६९ ॥

मिश्राड्डालिअः ॥ ८।२।१७० ॥

मिश्रशब्दात्स्वार्थे डालिअः प्रत्ययो वा भवति ॥ मीसालिअं । पक्षे । मीसं ॥ १७० ॥

रो दीर्घात् ॥ ८।२।१७१ ॥

दीर्घशब्दात्परः स्वार्थे रो वा भवति ॥ दीहरं दीहं ॥ १७१ ॥

त्वादेः सः ॥ ८।२।१७२ ॥

'भावे त्व-तल्' (हे० ७-१-५५) इत्यादिना विहितात्त्वादेः परः

स्वार्थे स एव त्वादिर्वा भवति ॥ मृदुकत्वेन । मउअत्तयाइ ॥ आतिश
कात्वातिशायिकः संस्कृतवदेव सिद्धः । जिट्ठयरो । कणिट्ठयरो ॥ १७२

विद्युत्पत्र-पीतान्धाल्लः ॥ ८।२।१७३ ॥

एभ्यः स्वार्थे लो वा भवति ॥ विज्जुला । पत्तलं । पीवलं । पीअ
अन्धलो । पक्षे । विज्जू । पत्तं । पीअं । अन्धो ॥ कथं जमलं ।
लमिति संस्कृतशब्दाद् भविष्यति ॥ १७३ ॥

गोणादयः ॥ ८।२।१७४ ॥

गोणादयः शब्दा अनुक्तप्रकृतिप्रत्ययलोपागमवर्णविकारा बहुलं नि
त्यन्ते ॥ गौः । गोणो । गावी ॥ गावः । गावीओ ॥ बलीवर्दः । बइ
आपः । आऊ ॥ पञ्चपञ्चाशत् । पञ्चावण्णा । पणपन्ना ॥ त्रिपञ्चाशत्
तेवण्णा । त्रिचत्वारिंशत् । तेआलीसा ॥ व्युत्सर्गः । विउसग्गो । व्युत
नम् । वोसिरणं ॥ बहिर्मैथुनं वा । बहिद्धा । कार्यम् । णामुक्कसि
कचित् । कत्थइ ॥ उद्वहति । मुव्वहइ ॥ अपस्मारः । वम्हलो ॥ उत्प
कन्दुट्टं ॥ धिक्धिक् । छिछि । द्धिद्धि ॥ धिगस्तु । धिरत्थु । प्रतिस्प
पडिसिद्धी । पाडिसिद्धी ॥ स्थासकः । चच्चिक्कं ॥ निलयः । निहेलणं
मघवान् । मघोणो ॥ साक्षी । सक्खिणो ॥ जन्म । जम्मणं ॥ महा
महन्तो ॥ भवान् । भवन्तो ॥ आशीः । आसीसा ॥ कचित् ।
ड्डभौ । बृहत्तरम् । वड्डयरं ॥ हिमोरः । भिमोरो ॥ क्षुल्लकः । खुल्ल
खुड्डओ ॥ घोषाणामग्रेतनो गायनः । घायणो ॥ वट । वढो ॥ ककुद
ककुधं ॥ अकाण्डम् । अत्थक्कं ॥ लज्जावती । लज्जालुइणी ॥ कुतूहल
कुड्डं ॥ चूतः । मायन्दो । माकन्दशब्दः संस्कृतेपीत्यन्ये ॥ विष्णु
भट्टिओ ॥ श्मशानम् । करसी ॥ असुराः । अगया ॥ खेलम् । खेड्
पौष्पं रजः । तिगिच्छि ॥ दिनम् ॥ अल्लं ॥ समर्थः । पक्कलो ॥
णेलच्छो ॥ कर्पासः । पलही ॥ बली । उज्जल्लो ॥ ताम्बूल
पुंश्चली । छिछई ॥ शाखा । साहुली । इत्यादि ॥ बाधिकार
दर्शनं गउओ इत्याद्यपि भवति ॥ गोला गोआवरी इति तु

र्था सिद्धम् ॥ भाषाशब्दाश्च । आहित्थ । लल्लक्क । विड्डिर । पच्चड्डिअ । हड । मडप्फर । पड्डिच्छिर । अट्टमट्ट । विहडप्फड । उज्जल्ल । हल्ल- इत्यादयो महाराष्ट्रविदर्भादिदेशप्रसिद्धा लोकतोवगन्तव्याः ॥ क्रिया- श्च । अवयासइ । फुम्फुल्लइ । उप्फालेइ । इत्यादयः । अत एव च -घृष्ट-वाक्य-विद्वस्-वाचस्पति-विष्टरश्रवस्-प्रचेतस्-प्रोक्त-प्रोतादीनां ादिप्रत्ययान्तानां च अग्निचित्सोमसुत्सुग्लसुम्लेत्यादीनां पूर्वैः कविभिर- क्तानां प्रतीतिवैषम्यपरः प्रयोगो न कर्तव्यः शब्दान्तरैरेव तु तदर्थो- धेयः । यथा कृष्टः कुशलः । वाचस्पतिर्गुरुः । विष्टरश्रवा हरिरित्यादि ॥ शब्दस्य तु सोपसर्गस्य प्रयोग इष्यत एव । मन्दर-यड-परिघट्टं । अस-निहट्टाणङ्ग इत्यादि ॥ आर्षे तु यथादर्शनं सर्वमविरुद्धम् । यथा । । मट्ठा । विउसा । सुअ-लक्खणाणुसारेण । वक्कन्तरेसु अ पुणो ादि ॥ १७४ ॥

अव्ययम् ॥८।२।१७५ ॥

अधिकारोयम् । इतः परं ये वक्ष्यन्ते आपादसमाप्तेस्तेव्ययसंज्ञा तव्याः ॥ १७५ ॥

तं वाक्योपन्यासे ॥ ८।२।१७६ ॥

तमिति वाक्योपन्यासे प्रयोक्तव्यम् ॥ तं तिअस-बन्दि-मोक्खं ॥ १७६ ॥

आम अभ्युपगमे ॥ ८।२।१७७ ॥

आमेत्यभ्युपगमे प्रयोक्तव्यम् ॥ आम बहला वणोली ॥ १७७ ॥

णवि वैपरीत्ये ॥ ८।२।१७८ ॥

णवीति वैपरीत्ये प्रयोक्तव्यम् ॥ णवि हा वणे ॥ १७८ ॥

पुणरुत्तं कृतकरणे ॥ ८-२-१७९ ॥

पुणरुत्तमिति कृतकरणे प्रयोक्तव्यम् ॥

अइ सुप्पइ पंसुलि णीसहेहिं अङ्गेहिं पुणरुत्तं ॥ १७९ ॥

हन्दि विषाद-विकल्प-पश्चात्ताप-निश्चय-सत्ये ॥८।२।१८०॥

हन्दि इति विषादादिषु प्रयोक्तव्यम् ॥

हन्दि चलणे णओ सो न माणिओ हन्दि हुज्ज एत्ताहे ।
हन्दि न होही भणिरी सा सिज्जइ हन्दि तुह कज्जे ॥

हन्दि । सत्यमित्यर्थः ॥ १८० ॥

हन्द च गृहाणार्थे ॥ ८।२।१८१ ॥

हन्द हन्दि च गृहाणार्थे प्रयोक्तव्यम् ॥ हन्द पलोएसु इमं । हन्दि । गृहाणेत्यर्थः ॥ १८१ ॥

मिव पिव विव व्व व विअ इवार्थे वा ॥ ८।२।१८२॥

एते इवार्थे अव्ययसंज्ञकाः प्राकृते वा प्रयुज्यन्ते ॥ कुमुअं मिव चन्दणं पिव । हंसो विव । साअरो व्व खीरोओ । सेसस्स व निम्मोओ कमलं विअ । पक्षे । नीलुप्पल-माला इव ॥ १८२ ॥

जेण तेण लक्षणे ॥ ८।२।१८३ ॥

जेण तेण इत्येतौ लक्षणे प्रयोक्तव्यौ ॥ भमर-रुअं जेण कमल-वणं । भमर-रुअं तेण कमल-वणं ॥ १८३ ॥

णइ चेअ चिअ च अवधारणे ॥ ८।२।१८४ ॥

एतेवधारणे प्रयोक्तव्याः ॥ गईए णइ । जं चेअ मउलणं लोअणाणं अणुबद्धं तं चिअ कामिणीणं ॥ सेवादित्वाद् द्वित्वमपि । ते च्चिअ धन्ना । ते च्चेअ सुपुरिसा । च । स च य रूवेण । स च सीलेण ॥ १८४ ॥

बले निर्धारण-निश्चययोः ॥ ८।२।१८५ ॥

बले इति निर्धारणे निश्चये च प्रयोक्तव्यम् ॥ निर्धारणे । बले पुरिसो धणंजओ खत्तिआणं ॥ निश्चये । बले सीहो । सिंह एवायम् ॥१८५॥

किरेर हिर किलार्थे वा ॥ ८।२।१८६ ॥

किर इर हिर इत्येते किलार्थे वा प्रयोक्तव्याः ॥ कल्लं किर खर-हिअओ । तस्स इर । पिअ-वयंसो हिर । पक्षे । एवं किल तेण सिविणए भणिआ ॥ १८६ ॥

णवर केवले ॥ ८।२।१८७ ॥

केवलार्थे णवर इति प्रयोक्तव्यम् ॥ णवर पिआई च्चिअ णिव्वडन्ति ॥ १८७ ॥

आनन्तर्ये णवरि ॥ ८।२।१८८ ॥

आनन्तर्ये णवरीति प्रयोक्तव्यम् ॥ णवरि अ से रहु-वइणा ॥ के
चित्तु केवलानन्तर्यार्थयोर्णवणवरि इत्येकमेव सूत्रं कुर्वते तन्मते उभावप्यु
र्थौ ॥ १८८ ॥

अलाहि निवारणे ॥ ८।२।१८९ ॥

अलाहीति निवारणे प्रयोक्तव्यम् ॥ अलाहि किं वाइएण लेहेण ॥ १८९ ॥

अण णाइं नञर्थे ॥ ८।२।१९० ॥

अण णाइं इत्येतौ नञोर्थे प्रयोक्तव्यौ ॥ अणचिन्तिअममुणन्ती ।
णाइं करेमि रोसं ॥ १९० ॥

माइं मार्थे ॥ ८।२।१९१ ॥

माइं इति मार्थे प्रयोक्तव्यम् ॥ माइं काहीअ रोसं । मा कार्षीद्
रोषम् ॥ १९१ ॥

हद्धी निर्वेदे ॥ ८।२।१९२ ॥

हद्धी इत्यव्ययमत एव निर्देशात् हाधिक्शब्दादेशो वा निर्वेदे प्रयोक्तव्यम् ॥
हद्धी हद्धी । हा धाहधाह ॥ १९२ ॥

वेव्वे भय-वारण-विषादे ॥ ८।२।१९३ ॥

भयवारणविषादेषु वेव्वे इति प्रयोक्तव्यम् ॥

वेव्वे त्ति भये वेव्वे त्ति वारणे जूरणे अ वेव्वे त्ति ।
उल्लाविरीइ वि तुहं वेव्वे त्ति मयच्छि किं णेअं ॥
किं उल्लावेन्तीए उअ जूरन्तीए किं तु भीआए ।
उव्वाडिरीए वेव्वे त्ति तीए भणिअं न विम्हरिमो ॥ १९३ ॥

वेव्व च आमन्त्रणे ॥ ८।२।१९४ ॥

वेव्व वेव्वे च आमन्त्रणे प्रयोक्तव्ये ॥ वेव्वे गोले । वेव्वे मुरन्दले
[illegible] ॥ १९४ ॥

मामि हला हले सख्या वा ॥ ८।२।१९५ ॥

एते सख्या आमन्त्रणे वा प्रयोक्तव्याः ॥ मामि सरिसक्खराण वि

ओ सूचना-पश्चात्तापे ॥ ८ । २ । २०३ ॥

ओ इति सूचनापश्चात्तापयोः प्रयोक्तव्यम् ॥ सूचनायाम् । ओ अविणय-तत्तिल्ले ॥ पश्चात्तापे । ओ न मए छाया इत्तिआए ॥ विकल्पे तु उतादेशेनैवौकारेण सिद्धम् ॥ ओ विरएमि नहयले ॥ २०३ ॥

अव्वो सूचना-दुःख-संभाषणापराध-विस्मयानन्दादर-भय-खेद-विषाद-पश्चात्तापे ॥८।२।२०४॥

अव्वो इति सूचनादिषु प्रयोक्तव्यम् ॥ सूचनायाम् । अव्वो दुक्करयारय । दुःखे । अव्वो दलन्ति हिययं ॥ संभाषणे । अव्वो किमिणं किमिणं ॥ अपराधविस्मययोः ।

अव्वो हरन्ति हिअयं तहवि न वेसा हवन्ति जुवईण ।
अव्वो किंपि रहस्सं मुणन्ति धुत्ता जणब्महिआ ॥

आनन्दादरभयेषु ।

अव्वो सुपहायमिणं अव्वो अज्जम्ह सप्फलं जीअं ।
अव्वो अइअम्मि तुमे नवरं जइ सा न जूरिहिइ ॥

खेदे । अव्वो न जामि छेत्तं ।

विषादे ।

अव्वो नासेन्ति दिहिं पुलयं वड्ढेन्ति देन्ति रणरणयं ।
एण्हिं तस्सेअ गुणा ते च्चिअ अव्वो कह णु एअं ॥

पश्चात्तापे ।

अव्वो तह तेण कया अहयं जह कस्स साहेमि ॥२०४॥

अइ संभावने ॥ ८।२।२०५ ॥

संभावने अइ इति प्रयोक्तव्यम् ॥ अइ दिअर किं न पेच्छसि ॥२०५॥

वणे निश्चय-विकल्पानुकम्प्ये च ॥ ८।२।२०६ ॥

वणे इति निश्चयादौ संभावने च प्रयोक्तव्यम् ॥ वणे देमि । निश्चयं ददामि ॥ विकल्पे । होइ वणे न होइ । भवति वा न भवति ॥ अनुकम्प्ये । दासो वणे न मुच्चइ । दासोऽनुकम्प्यो न त्यज्यते ॥ संभावने । नत्थि वणे जं न देइ विहि-परिणामो । संभाव्यते एतदित्यर्थः ॥२०६॥

स्वो ति अर्हं

वीप्स्यात्स्यादेर्वीप्स्ये स्वरे मो वा ॥८।३।१॥

वीप्सार्थात्पदात्परस्य स्यादेः स्थाने स्वरादौ वीप्सार्थे पदे परे मो वा भवति ॥ एकैकम् । एक्कमेक्कं । एक्कमेक्केण । अङ्गे अङ्गे । अङ्गमङ्गम्मि । एक्केक्कमित्यादि ॥ १ ॥

अतः सेर्डोः ॥ ८ । ३ । २ ॥

अकारान्तान्नाम्नः परस्य स्यादेः सेः स्थाने डो भवति ॥ वच्छो ॥

वैतत्तदः ॥ ८। ३ ।३ ॥

एतत्तदोकारात्परस्य स्यादेः सेर्डो वा भवति ॥ एसो एस । सो । स णरो ॥ ३ ॥

जस्-शसोर्लुक् ॥ ८ । ३ । ४ ॥

अकारान्तान्नाम्नः परयोः स्यादिसंबन्धिनोर्जस्-शसोर्लुग् भवति ॥ वच्छा एए । वच्छे पेच्छ ॥ ४ ॥

अमोस्य ॥ ८ । ३ । ५ ॥

अतः परस्य मोकारस्य लुग् भवति ॥ वच्छं पेच्छ ॥ ५ ॥

टा-आमोर्णः ॥ ८ । ३ । ६ ॥

अतः परस्य टा इत्येतस्य षष्ठीबहुवचनस्य च आमो णो भवति ॥ वच्छेण । वच्छाण ॥ ६ ॥

भिसो हि हिँ हिं ॥ ८ । ३ । ७ ॥

अतः परस्य भिस स्थाने केवलः सानुनासिकः सानुस्वारश्च हिर्भवति ॥ वच्छेहि । वच्छेहिँ । वच्छेहिं कया छाही ॥ ७ ॥

ङसेस् त्तो-दो-दु-हि-हिन्तो-लुकः ॥ ८ । ३ । ८ ॥

अतः परस्य ङसेः त्तो दो दु हि हिन्तो लुक् इत्येते षडादेशा भवन्ति ॥ वच्छत्तो । वच्छाओ । वच्छाउ । वच्छाहि । वच्छाहिन्तो । वच्छा ॥ दकारकरणं भाषान्तरार्थम् ॥ ८ ॥

भ्यसस् त्तो दो दु हि हिन्तो सुन्तो ॥ ८ । ३ । ९ ॥

अतः परस्य भ्यसः स्थाने त्तो दो दु हि हिन्तो सुन्तो इत्यादेशा भवन्ति ॥ वृक्षेभ्यः । वच्छत्तो । वच्छाओ । वच्छाउ । वच्छाहि । वच्छेहि । वच्छाहिन्तो । वच्छेहिन्तो । वच्छासुन्तो । वच्छेसुन्तो ॥ ९ ॥

ङसः स्सः ॥ ८ । ३ । १० ॥

अतः परस्य ङसः संयुक्तः सो भवति ॥ पियस्स । पेम्मस्स । उवकुम्भं स्स । उवकुम्भस्स सीअलत्तणं ॥ १० ॥

डे म्मि ङेः ॥ ८ । ३ । ११ ॥

अतः परस्य ङेर्डित् एकारः संयुक्तो म्मिश्च भवति ॥ वच्छे । वच्छम्मि ॥ न । देवम्मि । तव । तम्मि । अत्र 'द्वितीयातृतीययोः सप्तमी' (८-३-१३५) इत्यमो ङिः ॥ ११ ॥

जस्-शस्-ङसि-त्तो-दो-द्वामि दीर्घः ॥ ८ । ३ । १२ ॥

एषु अतो दीर्घो भवति ॥ जसि शसि च । वच्छा ॥ ङसि । वच्छाओ । वच्छाउ । वच्छाहि । वच्छाहिन्तो । वच्छा ॥ त्तोदोदुषु । वृक्षेभ्यः । वच्छत्तो । 'ह्रस्वः संयोगे' (८-१-८४) इति ह्रस्वः ॥ वच्छाओ । वच्छाउ ॥ आमि । वच्छाण ॥ ङसिनैव सिद्धे त्तोदोदुग्रहणं भ्यसि एतदर्थम् ॥ १२ ॥

भ्यसि वा ॥ ८ । ३ । १३ ॥

भ्यसादेशे परे अतो दीर्घो वा भवति ॥ वच्छाहिन्तो वच्छेहिन्तो । वच्छासुन्तो वच्छेसुन्तो । वच्छाहि वच्छेहि ॥ १३ ॥

टाण-शस्येत् ॥ ८ । ३ । १४ ॥

टादेशे णे शसि च परे अस्य एकारो भवति ॥ टाण । वच्छेण ॥ णेति किम् । अप्पणा । अप्पणिआ । अप्पणइआ ॥ शस् । वच्छे पेच्छ ॥ १४ ॥

भिस्भ्यस्सुपि ॥ ८ । ३ । १५ ॥

एष्वत एद्भवति ॥ भिस् । वच्छेहि । वच्छेहिँ । वच्छेहिं ॥ भ्यस् । वच्छेहिन्तो । वच्छेसुन्तो ॥ सुप् । वच्छेसु ॥ १५ ॥

इदुतो दीर्घः ॥ ८ । ३ । १६ ॥

इकारस्य उकारस्य च भिस्भ्यस्सुप्सु परेषु दीर्घो भवति ॥ गिरीहि । बुद्धीहिं । दहीहिं । तरूहिं । धेणूहिं । महूहिं कयं ॥ गिरीओ । बुद्धीओ । दहीओ । तरूओ । धेणूओ । महूओ आगओ । गिरीहिन्तो । गिरीसुन्तो आगओ इत्याद्यपि ॥ सुप् । गिरीसु । [illegible] दहीसु । तरूसु । धेणूसु । महूसु ठिअं ॥ क्वचिन्न भवति । [illegible] दाणजलोल्लिआइ ॥ इदुत इति किम् । वच्छेहिं । वच्छेसुन्तो । [illegible] भिस्भ्यस्सुपीत्येव । गिरिं तरुं पेच्छ ॥ १६ ॥

चतुरो वा ॥ ८ । ३ । १७ ॥

चतुर उदन्तस्य भिस्भ्यस्सुप्सु परेषु दीर्घो वा भवति ॥ चऊहि । चउहि । चऊओ चउओ । चऊसु । चउसु ॥ १७ ॥

लुप्ते शसि ॥ ८ । ३ । १८ ॥

इदुतः शसि लुप्ते दीर्घो भवति ॥ गिरी । बुद्धी । तरू । [illegible] लुप्त इति किम् । गिरिणो । तरुणो पेच्छ ॥ इदुत इत्येव । वच्छे [illegible] जस् शस् [illegible] (८ । ३ । १२) इत्यादिना शसि दीर्घस्य [illegible] [illegible] लुप्त इति तु जसि प्रतिषेधार्थमिङ्कानिवृत्त्यर्थम् ॥ १८ ॥

अक्लीबे सौ ॥ ८ । ३ । १९ ॥

इदुतोऽक्लीबे नपुंसकादन्यत्र सौ दीर्घो भवति ॥ गिरी । बुद्धी [illegible] [illegible] ॥ अक्लीब इति किम् । दहिं । महुं ॥ सावित्ति किम् । गिरिं । [illegible] [illegible] दीर्घत्व [illegible] [illegible] [illegible] । गिरिं । [illegible] । गिरिं ॥ १९ ॥

पुंसि जसो डउ डओ वा ॥ ८ । ३ । २० ॥

इदुत इति [illegible] [illegible] ॥ इदुतः परस्य जसः पुंसि [illegible] [illegible] वा भवतः ॥ अग्गउ अग्गओ । वायउ वायओ [illegible] [illegible] । [illegible] । [illegible] ॥ [illegible] [illegible] अग्गी । [illegible] । [illegible] । बुद्धीओ । धेणूओ । दहीइं । महूइं ॥ जस इति किम् । [illegible]

. ो । वाऊ । वाउणो पेच्छइ ॥ इदुत इत्येव । वच्छा ॥ २० ॥

वोतो डवो ॥ ८ । ३ । २१ ॥

दन्तात्परस्य जसः पुंसि डित् अवो इत्यादेशो वा भवति ॥ साहवो । साहओ । साहउ । साहू । साहुणो ॥ उत इति किम् । वच्छा ॥ वेव । धेणू । महूइं ॥ जस इत्येव । साहू । साहुणो पेच्छ ॥ २१ ॥

जस-शसोर्णो वा ॥ ८।३।२२ ॥

दुतः परयोर्जस्-शसोः पुंसि णो इत्यादेशो वा भवति ॥ गिरिणो । ो रेहान्ति पेच्छ वा । पक्षे । गिरी । तरू ॥ पुंसीत्येव । दहीइं । ॥ जस्-शसोरिति किम् । गिरिं । तरुं ॥ इदुत इत्येव । वच्छा । ॥ जस्-शसोरिति द्वित्वमिदुत इत्यनेन यथासंख्याभावार्थम् । एव- सूत्रेपि ॥ २२ ॥

ङसि-ङसोः पुं-क्लीबे वा ॥ ८।३।२३ ॥

पुंसि क्लीबे च वर्तमानादिदुतः परयोर्ङसिङसोर्णो वा भवति ॥ गिरिणो। णो । दहिणो । महुणो आगओ विआरो वा । पक्षे । ङसेः । गिरीओ । ीउ । गिरीहिन्तो । तरूओ । तरूउ । तरूहिन्तो ॥ हिलुकौ त्येते ॥ ङसः । गिरिस्स । तरुस्स ॥ ङसिङसोरिति किम् । गिरिणा । णा कयं ॥ पुंक्लीब इति किम् । बुद्धीअ । धेणूअ लद्धं समिद्धी वा ॥ त इत्येव । कमलाओ । कमलस्स ॥ २३ ॥

टो णा ॥ ८ । ३ । २४ ॥

पुंक्लीबे वर्तमानादिदुतः परस्य टा इत्यस्य णा भवति ॥ गिरिणा । ाणिणा । खलपुणा । तरुणा । दहिणा । महुणा ॥ ट इति किम् । ी । तरू । दहिं । महुं ॥ पुंक्लीब इत्येव । बुद्धीअ । धेणूअ कयं ॥ त इत्येव । कमलेण ॥ २४ ॥

क्लीबे स्वरान्म् सेः ॥ ८।३।२५ ॥

वर्तमानात्स्वरान्तान्नाम्नः सेः स्थाने म् भवति ॥ वणं । पेम्मं । ॥ दहि महु इति तु सिद्धापेक्षया ॥ केचिदनुनासिकमपीच्छ-

न्ति । दहिँ महुं ॥ क्लीब इति किम् । बालो । बाला । स्वरादिति निवृत्त्यर्थम् ॥ २५ ॥

जस्-शस् इँ-इं-णयः सप्राग्दीर्घाः ॥ ८।३।२६ ॥

क्लीबे वर्तमानान्नाम्नः परयोर्जस्-शसोः स्थाने सानुनासिकसानु रिकारौ णिश्चादेशा भवन्ति सप्राग्दीर्घाः । एषु सत्सु पूर्वस्वरस्य द विधीयते इत्यर्थः ॥ इँ । जाइँ वयणाइँ अम्हे ॥ इं । उम्मीलन्ति प पेच्छ वा चिट्ठन्ति । दहीइं जेम वा हुन्ति महूइं मुञ्च वा ॥ णि । फु पङ्कयाणि गेण्ह वा । हुन्ति दहीणि जेम वा । एवं महूणि ॥ क्लीब इ वच्छा वच्छे ॥ जस्-शस् इति किम् । सुहं ॥ २६ ॥

स्त्रियामुदोतौ वा ॥ ८।३।२७ ॥

स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परयोर्जस्-शसोः स्थाने प्रत्येकम् उत् इत्येतौ सप्राग्दीर्घौ वा भवतः ॥ वचनभेदो यथासंख्यनिवृत्त्यर्थः ॥ म मालाओ । बुद्धीउ बुद्धीओ । सहीउ सहीओ । धेणूउ धेणूओ । वहूओ । पक्षे । माला । बुद्धी । सही । धेणू । वहू ॥ स्त्रियामिति कि वच्छा । जस्-शस् इत्येव । मालाए कयं ॥ २७ ॥

ईतः सेश्चा वा ॥ ८।३।२८ ॥

स्त्रियां वर्तमानादीकारान्तात् सेर्जस्-शसोश्च स्थाने आकारो वा भ एसा हसन्तीआ । गोरीआ चिट्ठन्ति पेच्छ वा । पक्षे । हसन्ती गोरीओ ॥ २८ ॥

टा-ङस्-ङेरदादिदेद्वा तु ङसेः ॥ ८।३।२९ ॥

स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परेषां टाङस्ङीनां स्थाने प्रत्येकम् अत् इत् एत् इत्येते चत्वार आदेशाः सप्राग्दीर्घा भवन्ति । ङसेः पुनरेते ऐते वा भवन्ति ॥ मुद्धाअ । मुद्धाइ । मुद्धाए कयं मुहं ठि कप्पन्ते तु मुद्धिआअ । मुद्धिआइ । मुद्धिआए ॥ कमलि आइ । कमलिणीए ॥ बुद्धीअ । बुद्धीआ । बुद्धीइ । बुद्धीए । ठिअं वा ॥ सहीअ । सहीआ । सहीइ । सहीए कयं वयणं ।

धेणूअ । धेणूआ । धेणूइ । धेणूए । कयं दुद्धं ठिअं वा ॥ वहूअ । वहूआ । वहूइ । वहूए कयं भवणं ठिअं वा ॥ ङसेस्तु वा । मुद्धाअ । मुद्धाइ । मुद्धाए । बुद्धीअ । बुद्धीआ । बुद्धीइ । बुद्धीए ॥ सहीअ । सहीआ । सहीइ । सहीए ॥ धेणूअ । धेणूआ । धेणूइ । धेणूए ॥ वहूअ । वहूआ । वहूइ । वहूए आगओ । पक्षे । मुद्धाओ । मुद्धाउ । मुद्धाहिन्तो ॥ रईओ । रईउ । रईहिन्तो । धेणूओ । धेणूउ । धेणूहिन्तो । इत्यादि ॥ 'शेषेदन्तवत्' (८-३-१२४) अतिदेशात् 'जस्-शस्-ङसित्तो-दो-द्वामि-दीर्घः' (८-३-१२) इति दीर्घत्वं पक्षेपि भवति ॥ स्त्रियामित्येव । वच्छेण । वच्छस्स । वच्छम्मि । वच्छाओ ॥ टादीनामिति किम् । मुद्धा । बुद्धी । सही । धेणू । वहू ॥ २९ ॥

नात आत् ॥ ८।३।३० ॥

स्त्रियां वर्तमानादादन्तान्नाम्नः परेषां टाङस्ङिङसीनामादादेशो न भवति ॥ मालाअ । मालाइ । मालाए कयं सुहं ठिअं आगओ वा ॥३०॥

प्रत्यये ङीर्न वा ॥ ८।३।३१ ॥

अणादिसूत्रेण (हे० २-४-२०) प्रत्ययनिमित्तो यो ङीरुक्तः स स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नो वा भवति ॥ साहणी । कुरुचरी । पक्षे । आत् (हे० २-४-१८) इत्याप् । साहणा । कुरुचरा ॥ ३१॥

अजातेः पुंसः ॥ ८।३।३२ ॥

अजातिवाचिनः पुल्लिङ्गात् स्त्रियां वर्तमानात् ङीर्वा भवति ॥ नीली नीला । काली काला । हसमाणी हसमाणा । सुप्पणही सुप्पणहा । इमीए इमाए । इमीणं इमाणं । एईए एआए । एईणं एआणं ॥ अजातेरिति किम् । करिणी । अया । एलया ॥ अप्राप्ते विभाषेयम् । तेन गोरी कुमारी इत्यादौ संस्कृतवन्नित्यमेव ङीः ॥ ३२ ॥

किं-यत्तदोस्यमामि ॥ ८।३।३३ ॥

सिअम्आम्वर्जिते स्यादौ परे एभ्यः स्त्रियां ङीर्वा भवति ॥ कीओ । कीए । काए । कीसु । कासु । पक्षे । काओ । काओ ।

आरः स्यादौ ॥ ८ । ३ । ४५ ॥

स्यादौ परे ऋत आर इत्यादेशो भवति ॥ भत्तारो । भत्तारा । भत्ता
भत्तारे । भत्तारेण । भत्तारेहिं ॥ एवं हस्यादिषूदाहार्यम् ॥ लुप्तस्याद्यपेक्ष
भत्तार-विहिअं ॥ ४५ ॥

आ अरा मातुः ॥ ८ । ३ । ४६ ॥

मातृसम्बन्धिन ऋतः स्यादौ परे आ अरा इत्यादेशौ भवतः ॥ मा
माअरा । माआउ । माआओ । माअराउ । माअराओ । माअं । माअ
इत्यादि ॥ बाहुलकाज्जनन्यर्थस्य आ देवतार्थस्य तु अरा इत्यादेशः ।
आए कुच्छीए । नमो माअराण ॥ ' मातुरिद्वा ' (८-१-१३५) इ
माईण इति भवति ॥ ' ऋतामुद् ' (८-३-४४) इत्यादिना उत्वे तु म
समनिअं वन्दे इति ॥ स्यादावित्येव । माइदेवो । माइ-गणो ॥ ४६ ॥

नाम्न्यरः ॥ ८ । ३ । ४७ ॥

ऋदन्तस्य नाम्नि संज्ञायां स्यादौ परे अर इत्यन्तादेशो भवति ॥ पि
पिअरे । पिअरे । पिअरेण । पिअरेहिं । जामायरा । जामायरं । ज
यरे । जामायरेण । जामायरेहिं । मायरा । मायरं । मायरे । माय
मायरेहिं ॥ ४७ ॥

आ सौ न वा ॥ ८ । ३ । ४८ ॥

ऋदन्तस्य सौ परे आकारो वा भवति ॥ पिआ । जामाया । म
कत्ता । पक्षे । पिअरो । जामायरो । मायरो । कत्तारो ॥ ४८ ॥

राज्ञः ॥ ८ । ३ । ४९ ॥

राज्ञो नलोपेन्त्यस्य आत्वं वा भवति सौ परे ॥ राया । हे राया ।
मण्णादेशे । रायाणो ॥ हे राया । हे रायमिति तु शौरसेन्याम् । ए
अप्पं । हे अप्प ॥ ४९ ॥

जस्-शस्-ङसि-ङसां णो ॥ ८ । ३ । ५० ॥

राजन्शब्दात्परेषां णो इत्यादेशो वा भवति ॥ जस् । रायाण
पक्षे । राया ॥ शस् । रायाणो पेच्छ । पक्षे । राया । राए ॥ ङ

अप्पाणो । अप्पाणा । अप्पाणं । अप्पाणे । अप्पाणेण । अप्पाणेहिं । णाओ । अप्पाणासुन्तो । अप्पाणस्स । अप्पाणाण । अप्पाणम्मि । अप्पाण-कयं । पक्षे । राजवत् । अप्पा । अप्पो । हे अप्पा । हे अप्पाणो चिट्ठन्ति । अप्पाणो पेच्छ । अप्पणा । अप्पेहिं । अप्पाओ । अप्पाउ । अप्पाहि । अप्पाहिन्तो । अप्पा । अप्पणो धणं । अप्पाणं । अप्पे । अप्पेसु ॥ रायाणो । रायाणं । रायाणे । रायाणेण । रायाणेहिं । रायाणाहिन्तो । रायाणाणं । रायाणम्मि । रायाणेसु । पक्षे । राया । इत्यादि । एवं जुवाण-जणो । जुआ ॥ बम्हाणो । बम्हा ॥ अद्धाणो । अद्धा ॥ उच्छाणो । उच्छा । गावाणो । गावा ॥ पूसाणो । पूसा ॥ तक्खा ॥ मुद्धाणो । मुद्धा ॥ श्वन् । साणो । सा ॥ सुकर्मण सुकम्माणे पेच्छ । निएइ कह सो सुकम्माणे । पश्यति कथं स कर्मण इत्यर्थं ॥ पुंसीति किम् । शर्म । सम्मं ॥ ५६ ॥

आत्मनष्टो णिआ णइआ ॥ ८।३।५७ ॥

आत्मनः परस्याष्टाया. स्थाने णिआ णइआ इत्यादेशौ वा अप्पणिआ पाउसे उवगयम्मि । अप्पणिआ य विअड्डि खाणिआ । णइआ । पक्षे । अप्पाणेण ॥ ५७ ॥

अतः मर्वादेर्डेर्जसः ॥ ८ । ३ । ५८ ॥

सर्वादेरदन्तात्परस्य जसः डित् ए इत्यादेशो भवति ॥ सव्वे । जे । ते । के । एक्के । कयरे । इयरे । एए ॥ अत इति किम् । र्द्धिओ ॥ जस इति किम । सव्वस्स ॥ ५८ ॥

ङे स्मि-म्मि-त्थाः ॥ ८ । ३ । ५९ ॥

सर्वादेरकारान्तस्य ङे स्थाने स्सिं म्मि त्थ एते आदेशा भवन्ति । सव्वस्सिं । सव्वम्मि । सव्वत्थ ॥ अन्नस्सिं । अन्नम्मि । अन्नत्थ ॥ अत इत्येव । अमुम्मि । ६० ॥

जीसे । जीअ । जीआ । जीइ । जीए ॥ तिस्सां । तीसे । तीअ तीइ । तीए ॥ ६४ ॥

हेर्डाहे डाला इआ काले ॥ ८ । ३ । ६५ ॥

किंयत्तद्भ्यः कालेऽभिधेये ङेः स्थाने आहे आला इति डितौ च आदेशा वा भवन्ति । हिंस्सिम्मित्थानामपवादः । पक्षे तेपि काहे । काला । कइआ ॥ जाहे । जाला । जइआ ॥ ताहे । तइआ ॥

ताला जाअन्ति गुणा जाला ते सहिअएहिं घेप्पन्ति ।

पक्षे । कहिं । कस्सिं । कम्मि । कत्थ ॥ ६५ ॥

ङसेर्म्हा ॥ ८।३।६६ ॥

किंयत्तद्भ्यः परस्य ङसेः स्थाने म्हा इत्यादेशो वा भवति । जम्हा । तम्हा । पक्षे । काओ । जाओ । ताओ ॥ ६६ ॥

तदो डोः ॥ ८।३।६७ ॥

तदः परस्य ङसेर्डो इत्यादेशो वा भवति ॥ तो । तम्हा ॥

किमो डिणो-डीसौ ॥ ८।३।६८ ॥

किमः परस्य ङसेर्डिणो डीस इत्यादेशौ वा भवतः ॥ किणो कम्हा ॥ ६८ ॥

इदमेतत्कि-यत्तद्भ्यष्टो डिणा ॥ ८।३।६९ ॥

एभ्य. सर्वादिभ्योकारान्तेभ्यः परस्याष्टायाः स्थाने डित् इणा वा भवति ॥ इमिणा । इमेण ॥ एदिणा । एदेण ॥ किणा केण ॥ जिणा जेण ॥ तिणा । तेण ॥ ६९ ॥

तदो णः स्यादौ क्वचित् ॥ ८।३।७० ॥

तदः स्थाने स्यादौ परे ण आदेशो भवति क्वचित् णं पेच्छ । तं पश्येत्यर्थं ॥ सोअइ अ णं रहुवई । तमित्यर्थं ॥ हत्थुन्नामिअ मुही णं तिअडा । तां त्रिजटेत्यर्थः ॥ णे ण भणिअं भणितमित्यर्थ तो णेण कर-यल-ट्ठिआ । तेनेत्यर्थः ।

अमेणम ॥ ८।३।७८ ॥

इदमोमा सहितस्य स्थाने इणम् इत्यादेशो वा भवति ॥ इणं । पक्षे । इमं ॥ ७८ ॥

क्लीबे स्यमेदमिणमो च ॥ ८।३।७९ ॥

नपुंसकलिङ्गे वर्तमानस्येदमः स्यम्भ्यां सहितस्य इदम् इणमो इणम् इति नित्यमादेशा भवन्ति ॥ इदं इणमो इणं धणं चिट्ठइ पेच्छ वा ॥ ७९ ॥

किमः किं ॥ ८।३।८० ॥

किम. क्लीबे वर्तमानस्य स्यम्भ्यां सह किं भवति ॥ किं कुलं किं किं ते पडिहाइ ॥८० ॥

वेदं-तदेतदो ङसाम्भ्यां से-सिमौ ॥ ८ । ३ । ८१ ॥

इदम् तद् एतद् इत्येतेषां स्थाने ङस् आम् इत्येताभ्यां सह से, सिम् इत्यादेशौ वा भवत. ॥ इदम् । से सीलम् । से गुणा । शीलं गुणा वेत्यर्थः ॥ सिं उच्छाहो । एषाम् उत्साह इत्यर्थः ॥ तद् सीलं । तस्य तस्या वेत्यर्थ. ॥ सिं गुणा । तेषां तासां वेत्यर्थः ॥ से अहिअं । एतस्याहितमित्यर्थ ॥ सिं गुणा । सिं सीलं । एतेषां गुणा वेत्यर्थः । पक्षे । इमस्स । इमेसिं । इमाण ॥ तस्स । तेसिं । ताण ॥ एएसिं । एआण । इदंतदोरामापि सेआदेशं कश्चिदिच्छति ॥ ८१ ॥

वैतदो ङसेस्तो त्ताहे ॥ ८ । ३ । ८२ ॥

एतदः परस्य ङसे स्थाने त्तो त्ताहे इत्येतावादेशौ वा भवतः ॥ एत्तो एत्ताहे । पक्षे । एआओ । एआउ । एआहि । एआहिन्तो । एआ ॥ ८२ ॥

त्थे च तस्य लुक् ॥ ८ । ३ । ८३ ॥

एतदस्त्थे परे चकारात् त्तो त्ताहे इत्येतयोश्च परयोस्तस्य लुग् भवति ॥ एत्थ । एत्तो । एत्ताहे ॥ ८३ ॥

एरदीतौ म्मौ वा ॥ ८ । ३ । ८४ ॥

एतद एकारस्य ङ्यादेशे म्मौ परे अदीतौ वा भवतः ॥ अयम्मि । ईयम्मि । पक्षे । एअम्मि ॥ ८४ ॥

युष्मदस्तं तुं तुवं तुह तुमं सिना ॥ ८ । ३ । ९० ॥

युष्मदः सिना सह तं तुं तुवं तुह तुमं इत्येते पञ्चादेशा भवन्ति। तुं तुवं तुह तुमं दिट्ठो ॥ ९० ॥

मे तुब्भे तुज्झ तुम्ह तुय्हे उय्हे जसा । ८ । ३ । ९१ ॥

युष्मदो जसा सह भे तुब्भे तुज्झ तुम्ह तुय्हे उय्हे इत्येते भवन्ति ॥ भे तुब्भे तुज्झ तुम्ह तुय्हे उय्हे चिट्ठह । 'ब्भो (३–१०४) इति वचनात् तुम्हे । तुज्झे । एवं चाष्टरूप्यम् ॥ ९१ ॥

तं तुं तुमं तुवं तुह तुमे तुए अमा ॥ ८ । ३ । ९२ ॥

युष्मदोमा सह एते सप्तादेशा भवन्ति ॥ तं तुं तुमं तुवं तुह । वन्दामि ॥ ९२ ॥

वो तुज्झ तुब्भे तुय्हे उय्हे भे शसा ॥ ८ । ३ । ९३ ॥

युष्मदः शसा सह एते षडादेशा भवन्ति ॥ वो तुज्झ तुब्भे। म्हज्झौ वा' इति वचनात् तुम्हे तुज्झे तुय्हे उय्हे भे पेच्छामि ॥ ९३ ॥

भे दि दे ते तइ तए तुमं तुमइ तुमए तुमे तुमाइ टा ॥ ८ । ३ । ९४ ॥

युष्मदष्टा इत्यनेन सह एते एकादशादेशा भवन्ति ॥ भे दि दे तए तुमं तुमइ तुमए तुमे तुमाइ जम्पिअं ॥ ९४ ॥

भे तुब्भेहिं उज्झेहिं उम्हेहिं तुय्हेहिं उय्हेहिं भिसा ॥ ८ । ३ । ९५ ॥

युष्मदो भिसा सह एते षडादेशा भवन्ति ॥ भे । तुब्भेहिं । म्हज्झौ वा' इति वचनात् तुम्हेहिं तुज्झेहिं उज्झेहिं उम्हेहिं तुय्हेहिं भुत्तं । एवं चाष्टरूप्यम् ॥ ९५ ॥

तइ–तुव–तुम–तुह–तुब्भा ङसौ ॥ ८ । ३ । ९६ ॥

युष्मदो ङसौ पञ्चम्येकवचने परत एते पञ्चादेशा भवन्ति। त्तोदोदुहिहिन्तोलुको यथाप्राप्तमेव ॥ तइत्तो । तुवत्तो । तुमत्तो । तुब्भत्तो । 'ब्भो म्हज्झौ वा' इति वचनात् तुम्हत्तो । तुज्झत्तो ॥ एवं त्तोलुग्वर्ज्यपुदाहार्यम् ॥ तत्तो इति तु त्वत्त इत्यस्य वलोपे सति ॥

तु-तुव-तुम-तुह-तुब्भा ङौ ॥ ८।३।१०२ ॥

युष्मदो ङौ परत एते पञ्चादेशा भवन्ति । ङेस्तु यथाप्राप्तमेव । तुमि
तुवम्मि । तुमम्मि । तुहम्मि । तुब्भम्मि । 'ब्भो म्ह-ज्झौ वा' इति
तुम्हम्मि । तुज्झम्मि । इत्यादि ॥ १०२ ॥

सुपि ॥ ८।३।१०३ ॥

युष्मदः सुपि परतः तु-तुव-तुम-तुह-तुब्भा भवन्ति ॥ तुसु । तुवेसु
तुमेसु । तुहेसु । तुब्भेसु ॥ 'ब्भो म्ह--ज्झौ वा' इति वचनात् तुम्हेसु ।
केचित्तु सुप्येत्वविकल्पमिच्छन्ति । तन्मते तुवसु । तुमसु ।
तुब्भसु । तुम्हसु । तुज्झसु ॥ तुब्भस्यात्वमपीच्छन्त्यन्यः ।
तुम्हासु । तुज्झासु ॥ १०३ ॥

ब्भो म्ह-ज्झौ वा ॥ ८ । ३ । १०४ ॥

युष्मदादेशेषु यो द्विरुक्तो भस्तस्य म्ह ज्झ इत्येतावादेशौ वा भव
पक्षे स एवास्ते । तथैव चोदाहृतम् ॥ १०४ ॥

अस्मदो म्मि अम्मि अम्हि हं अहं अहयं सिना ॥ ८।३।

अस्मद. सिना सह एते षडादेशा भवन्ति ॥ अज्ज म्मि हासिआ
तेण ॥ उन्नम न अम्मि कुविआ । अम्हि करेमि । जेण हं विद्धा
पच्छुट्ठम्मि अहं । अहयं कय-प्पणामो ॥ १०५ ॥

अम्ह अम्हे अम्हो मो वयं भे जसा ॥ ८।३।१०६

अस्मदो जसा सह एते षडादेशा भवन्ति ॥ अम्ह अम्हे अम्हो
मे भणामो ॥ १०६ ॥

णे णं मि अम्मि अम्ह मम्ह मं ममं मिमं
अहं अमा ॥ ८ । ३ । १०७ ॥

अस्मदोमा सह एते दशादेशा भवन्ति ॥ णे णं मि अम्मि
मं ममं मिमं अहं पेच्छ ॥ १०७ ॥

अम्हे अम्हो अम्ह णे शसा ॥ ८ । ३ । १०८ ।

अस्मद. शसा सह एते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ अम्हे
णे पेच्छ ॥ १०८ ॥

चउण्हं । पंचण्हं छण्हं । सत्तण्हं । अट्ठण्हं । नवण्हं । दसण्हं । पण्णरसण्हं दिवसाणं । अट्ठारसण्हं समण-साहस्सीणं ॥ कतीनाम् । कइण्हं ॥ बहुलाधिकाराद् विंशत्यादेर्न भवति ॥ १२३ ॥

शेषेऽदन्तवत् ॥ ८ । ३ । १२४ ॥

उपयुक्तादन्यः शेषस्तत्र स्यादिविधिरदन्तवदतिदिश्यते। येष्वाकाराद्यन्तेषु पूर्वं कार्याणि नोक्तानि तेषु 'जस्-शसोर्लुक्' (८-३-४) इत्यादीनि अदन्ताधिकारविहितानि कार्याणि भवन्तीत्यर्थः ॥ तत्र 'जस्-शसोर्लुक्' इत्येतत्कार्यातिदेशः । माला गिरी गुरू सही वहू रेहन्ति पेच्छ वा ॥ 'अमोस्य' (८-३-५) इत्येतत्कार्यातिदेशः । गिरिं गुरुं सहिं वहुं गामणिं खलपुं पेच्छ ॥ 'टा-आमोर्णः' (८-३-६) इत्येतत्कार्यातिदेशः । हाहाण कयं । मालाण गिरीण गुरूण सहीण वहूण धणं । टायास्तु । 'टो णा' (८-३-२४) ॥ 'टा-ङस्-ङेरदादिदेद्वा तु ङसेः' (८-३-२९) इति विधिरुक्तः ॥ 'भिसो हि हिँ हिं ' (८-३-७) इत्येतत्कार्यातिदेशः । मालाहि गिरीहि गुरूहि सहीहि वहूहि कयं । एवं सानुनासिकानुस्वारावपि ॥ ' ङसेस् त्तो-दो-दु-हि-हिन्तो-लुकः ' (८-३-८) इत्येतत्कार्यातिदेशः । मालाओ । मालाउ । मालाहिन्तो ॥ बुद्धीओ । बुद्धीउ । बुद्धीहिन्तो ॥ धेणूओ । धेणूउ । धेणूहिन्तो आगओ । हिलुकौ तु प्रतिषेत्स्येते (८-३-१२७, १२६.) 'भ्यसस् त्तो दो दु हि हिन्तो सुन्तो' (८-३-९.) इत्येतत्कार्यातिदेशः । मालाहिन्तो । मालासुन्तो । हिस्तु निषेत्स्यते (८-३-१२७) । एवं गिरीहिन्तो । इत्यादि ॥ 'ङसः स्सः' (८-३-१०) इत्येतत्कार्यातिदेशः । गिरिस्स । गुरुस्स । दहिस्स । महुस्स ॥ स्त्रियां तु ' टा-ङस्-ङेः० ' (८-३-२९.) इत्याद्युक्तम् ॥ 'डे म्मि ङेः' (८-३-११) इत्येतत्कार्यातिदेशः । गिरिम्मि । गुरुम्मि । दहिम्मि । महुम्मि । डेस्तु निषेत्स्यते (८-३-१२८) । स्त्रियां तु ' टा-ङस्-ङेः० ' (८-३-२९.) इत्याद्युक्तम् ॥ ' जस्-शस्-ङसि-त्तो-दो-द्वामि दीर्घः ' (८-३-१२) इत्येतत्कार्यातिदेशः । गिरी गुरू

चिट्ठन्ति । गिरीओ गुरूओ आगओ । गिरीणं गुरूण धणं ॥ 'स्यमि (८-३-१३) इत्येतत्कार्यातिदेशो न प्रवर्तते 'इदुतो दीर्घः' (८-३-१ इति नित्यं विधानात् ॥ 'टाण-शस्येत्' (८-३-१४) ... (८-३-१५) इत्येतत्कार्यातिदेशस्तु निषेत्स्यते (८-३-१२९)॥१२

न दीर्घो णो ॥ ८ । ३ । १२५ ॥

इदुदन्तयोरर्थाज्जस्-शस्ङस्यादेशे णो इत्यस्मिन् परतो दीर्घो न भवति अग्गिणो । वाउणो ॥ णो इति किम् । अग्गी । अग्गीओ ॥ १२५ ॥

ङसेर्लुक् ॥ ८ । ३ । १२६ ॥

आकारान्तादिभ्योदन्तवत्प्राप्तो ङसेर्लुग् न भवति ॥ मालत्तो । मालाओ मालाउ । मालाहिन्तो आगओ ॥ एवं अग्गीओ । वाऊओ । इत्यादि ॥ १२

भ्यसश्च हिः ॥ ८ । ३ ॥ १२७ ॥

आकारान्तादिभ्योदन्तवत्प्राप्तो भ्यसो ङसेश्च हिर्न भवति ॥ हिन्तो । मालासुन्तो । एव अग्गीहिन्तो । इत्यादि ॥ मालाओ । माला मालाहिन्तो ॥ एवम् अग्गीओ । इत्यादि ॥ १२७ ॥

ङेर्डेः ॥ ८ । ३ । १२८ ॥

आकारान्तादिभ्योदन्तवत्प्राप्तो ङेर्डे न भवति ॥ अग्गिम्मि । दहिम्मि । महुम्मि ॥ १२८ ॥

एत् ॥ ८ । ३ ॥ १२९ ॥

आकारान्तादीनामर्थात् टाशस्भिस्भ्यस्सुप्सु परतोदन्तवद् ए न भवति ॥ हाहाण कयं ॥ मालाओ पेच्छ ॥ मालाहि कयं ॥ मालासुन्तो आगओ ॥ मालासु ठिअं ॥ एवं अग्गिणो । वा इत्यादि ॥ १२९ ॥

द्विवचनस्य बहुवचनम् ॥ ८ । ३ । १३० ॥

सर्वासां विभक्तीनां स्यादीनां त्यादीनां च द्विवचनस्य स्थाने भवति ॥ दोण्णि कुणन्ति । दुवे कुणन्ति । दोहिं । दोहिन्तो । दोसु । हत्था । पाया । थणया । नयणा ॥ १३० ॥

चतुर्थ्याः षष्ठी ॥ ८ । ३ । १३१ ॥

चतुर्थ्याः स्थाने षष्ठी भवति ॥ मुणिस्स । मुणीण देइ ॥ नमो देवस्स । देवाण ॥ १३१ ॥

तादर्थ्यङेर्वा ॥ ८ । ३ । १३२ ॥

तादर्थ्यविहितस्य ङेश्चतुर्थ्येकवचनस्य स्थाने षष्ठी वा भवति ॥ देवस्स देवाय । देवार्थमित्यर्थः ॥ ङेरिति किम् । देवाण ॥ १३२ ॥

वधाड्डाइश्च वा ॥ ८ । ३ । १३३ ॥

वधशब्दात् परस्य तादर्थ्यङेर्डित् आइः षष्ठी च वा भवति ॥ वहाइ वहस्स वहाय । वधार्थमित्यर्थः ॥ १३३ ॥

क्वचिद् द्वितीयादेः ॥ ८ । ३ । १३४ ॥

द्वितीयादीनां विभक्तीनां स्थाने षष्ठी भवति क्वचित् ॥ सीमाधरस्स वन्दे । तिस्सा मुहस्स भरिमो । अत्र द्वितीयायाः षष्ठी ॥ धणस्स लद्धो । धनेन लब्ध इत्यर्थः । चिरस्स मुक्का । चिरेण मुक्तेत्यर्थः । तेसिमेअमणाइण्णं । तैरेतदनाचरितम् । अत्र तृतीयायाः ॥ चोरस्स बीहइ । चोराद्बिभेतीत्यर्थः । इअराइं जाण लहुअक्खराइं पायन्तिमिल्ल-सहिआण । पादान्तेन सहितेभ्य इतराणीति । अत्र पञ्चम्याः ॥ पिट्ठीए केसभारो । अत्र सप्तम्याः ॥ १३४ ॥

द्वितीया-तृतीययोः सप्तमी ॥ ८ । ३ । १३५ ॥

द्वितीयातृतीययोः स्थाने क्वचित् सप्तमी भवति ॥ गामे वसामि । नयरे न जामि । अत्र द्वितीयायाः ॥ मइ वेविरीए मलिआइं ॥ तिसु तेसु अलंकिआ पुहवी । अत्र तृतीयायाः ॥ १३५ ॥

पञ्चम्यास्तृतीया च ॥ ८ । ३ । १३६ ॥

पञ्चम्याः स्थाने क्वचित् तृतीयासप्तम्यौ भवतः ॥ चोरेण बीहइ । चोराद्बिभेतीत्यर्थः ॥ अन्तेउरे रमिउमागओ राया । अन्तःपुराद् रन्त्वागत इत्यर्थः ॥ १३६ ॥

सप्तम्या द्वितीया ॥ ८ । ३ । १३७ ॥

सप्तम्याः स्थाने क्वचिद् द्वितीया भवति ॥ विज्जुज्जोयं भरइ रत्तिं ॥ आर्षे तृतीयापि दृश्यते । तेणं कालेणं । तेणं समएणं । तस्मिन् तस्मिन् समये इत्यर्थः ॥ प्रथमाया अपि द्वितीया दृश्यते । चउवीसं जिणवरा । चतुर्विंशतिरपि जिनवरा इत्यर्थः ॥ १३७ ॥

क्यङोर्यलुक् ॥ ८ । ३ । १३८ ॥

क्यङन्तस्य क्यङ्षन्तस्य वा सम्बन्धिनो यस्य लुग् भवति ॥ गरुआइ गरुआअइ । अगुरुर्गुरुर्भवति गुरुरिवाचरति वेत्यर्थः ॥ क्यङ्ष् । दमदमाअइ ॥ लोहिआइ । लोहिआअइ ॥ १३८ ॥

त्यादीनामाद्यत्रयस्याद्यस्येचेचौ ॥ ८ । ३ । १३९ ॥

त्यादीनां विभक्तीनां परस्मैपदानामात्मनेपदानां च सम्बन्धिनः त्रयस्य यदाद्यं वचनं तस्य स्थाने इच् एच् इत्येतावादेशौ भवतः ॥ हसए । वेवइ । वेवए । चकारौ ' इचेचः ' (८-४-३१८) विशेषणार्थौ ॥ १३९ ॥

द्वितीयस्य सि से ॥ ८ । ३ । १४० ॥

त्यादीनां परस्मैपदानामात्मनेपदानां च द्वितीयस्य त्रयस्य वचनस्य स्थाने सि से इत्येतावादेशौ भवतः ॥ हससि । हससे । वेवसे ॥ १४० ॥

तृतीयस्य मिः ॥ ८ । ३ । १४१ ॥

त्यादीनां परस्मैपदानामात्मनेपदानां च तृतीयस्य त्रयस्याद्यस्य स्थाने मिरादेशो भवति ॥ हसामि । वेवामि ॥ बहुलाधिकाराद् स्थानीयस्य मेरिकारलोपश्च ॥ बहु-जाणय रूसिउं सक्कं । न मरं । न म्रिये इत्यर्थः ॥ १४१ ॥

बहुष्वाद्यस्य न्ति न्ते इरे ॥ ८ । ३ । १४२ ॥

त्यादीनां परस्मैपदानामात्मनेपदानामाद्यत्रयसम्बन्धिनो बहुषु वचनस्य स्थाने न्ति न्ते इरे इत्यादेशा भवन्ति ॥ हसन्ति ।

मुकारस्याग्रहणादप्रयोग एव तस्येत्यवसीयते । पक्षे अत्थि अहं ।
अत्थि अम्हो ॥ ननु च सिद्धावस्थायां 'पक्ष्म-श्म
(८-२-७४) इत्यनेन म्हादेशे म्हो इति सिध्यति । सत्यम् ।
विभक्तिविधौ प्रायः साध्यमानावस्थाङ्गीक्रियते । अन्यथा वच्छेण ।
सव्वे । जे । ते । के इत्याद्यर्थं सूत्राण्यनारम्भणीयानि स्युः ॥ १४७ ॥

अत्थिस्त्यादिना ॥ ८ । ३ । १४८ ॥

अस्तेः स्थाने त्यादिभिः सह अत्थि इत्यादेशो भवति ॥ अत्थि
अत्थि ते । अत्थि तुमं । अत्थि तुम्हे । अत्थि अहं । अत्थि अम्हे ॥

णेरदेदावावे ॥ ८ । ३ । १४९ ॥

णेः स्थाने अत् एत् आव आवे एते चत्वार आदेशा भवन्ति ।
सइ । कारेइ । करावइ । करावेइ ॥ हासेइ । हसावइ । हसावेइ ।
सामेइ । उवसमावइ । उवसमावेइ ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिदेत्
जाणावेइ ॥ क्वचिद् आवे नास्ति । पाएइ । भावेइ ॥ १४९ ॥

गुर्वादेरविर्वा ॥ ८ । ३ । १५० ॥

गुर्वादेर्णेः स्थाने अवि इत्यादेशो वा भवति ॥ शोषितम् ।
सोसिअं ॥ तोषितम् । तोसविअं । तोसिअं ॥ १५० ॥

भ्रमेराडो वा ॥ ८ । ३ । १५१ ॥

भ्रमेः परस्य णेराड आदेशो वा भवति ॥ भमाडइ । भमाडे
भामेइ । भमावइ । भमावेइ ॥ १५१ ॥

लुगावी क्त-भाव-कर्मसु ॥ ८ । ३ । १५२ ॥

णेः स्थाने लुक् आवि इत्यादेशौ भवतः क्ते भावकर्मविहिते
च ॥ कारिअं कराविअं ॥ हासिअं । हसाविअं ॥ खामिअं
खाविअं ॥ भावकर्मणोः । कारीअइ । करावीअइ । कारिज्जइ ।
हासीअइ । हसावीअइ । हासिज्जइ । हसाविज्जइ ॥ १५२ ॥

अदेल्लुक्यादेरत आः ॥ ८ । ३ । १५३ ॥

णेरदेल्लुक्षु कृतेषु आदेरकारस्य आ भवति ॥ अति । पाडइ ।

[illegible] । [illegible] । [illegible] । आमिस । कारोअइ ।
[illegible] । अदेस्सकीजे किए । कराविअं ।
[illegible] । [illegible] किए [illegible] । इद [illegible]
[illegible] अत इति किन् । [illegible] ॥
[illegible] । [illegible] । हासाविओ
[illegible]

[illegible] । ८ । २ । १५४ ॥

[illegible] अन आवे वा [illegible] ॥
[illegible] । [illegible] । [illegible] ॥ [illegible] ।
[illegible]

[illegible] ८ । २ । १५५ ॥

[illegible] वा
[illegible] । [illegible] । [illegible] ।
[illegible] (८ । २ । १५८)
[illegible] । [illegible] ।
[illegible]

[illegible] ८ । २ । १५६ ।

[illegible] । [illegible] । [illegible] ।
[illegible] ॥ [illegible] । [illegible] ।
[illegible]

[illegible] ॥ ८ । २ । १५७ ॥
[illegible]
[illegible] ॥
[illegible]
[illegible]

कारस्याग्रहणादप्रयोग एव तस्येत्यवसीयते । पक्षे अत्थि अहं।अत्थि अ
त्थि अम्हो ॥ ननु च सिद्धावस्थायां 'पक्ष्म-श्म-ष्म-स्म-ह्मां म्हः
८-२-७४) इत्यनेन म्हादेशे म्हो इति सिध्यति । सत्यम् । किं
भक्तिविधौ प्रायः साध्यमानावस्थाङ्गीक्रियते । अन्यथा वच्छेण । वच्छेसु
च्छे । जे । ते । के इत्याद्यर्थं सूत्राण्यनारम्भणीयानि स्युः ॥ १४७ ॥

अत्थिस्त्यादिना ॥ ८ । ३ । १४८ ॥

अस्तेः स्थाने स्यादिभिः सह अत्थि इत्यादेशो भवति ॥ अत्थि सो
त्थि ते । अत्थि तुमं । अत्थि तुम्हे । अत्थि अहं । अत्थि अम्हे ॥१४८

णेरदेदावावे ॥ ८ । ३ । १४९ ॥

णेः स्थाने अत् एत् आव आवे एते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ दरि
इ । कारेइ । करावइ । करावेइ ॥ हासेइ । हसावइ । हसावेइ ॥ उव
मेइ । उवसमावइ । उवसमावेइ ॥ बहुलाधिकारात् क्वचिदेन्नास्ति
णावेइ ॥ क्वचिद् आवे नास्ति । पाएइ । भावेइ ॥ १४९ ॥

गुर्वादेरविर्वा ॥ ८ । ३ । १५० ॥

गुर्वादेर्णेः स्थाने अवि इत्यादेशो वा भवति ॥ शोषितम् । सोसविअं
सिअं ॥ तोषितम् । तोसविअं । तोसिअं ॥ १५० ॥

भ्रमेराडो वा ॥ ८ । ३ । १५१ ॥

भ्रमेः परस्य णेराड आदेशो वा भवति ॥ भमाडइ । भमाडेइ । पक्षे
मेइ । भमावइ । भमावेइ ॥ १५१ ॥

लुगावी क्त-भाव-कर्मसु ॥ ८ । ३ । १५२ ॥

णेः स्थाने लुक् आवि इत्यादेशौ भवतः क्ते भावकर्मविहिते च प्रत्यये
त्ययः ॥ कारिअं कराविअं ॥ हासिअं । हसाविअं ॥ खामिअं । खमा-
विअं ॥ भावकर्मणोः । कारीअइ । करावीअइ । कारिज्जइ । कराविज्जइ ।
हासीअइ । हसावीअइ । हासिज्जइ । हसाविज्जइ ॥ १५२ ॥

अदेल्लुक्यादेरत आः ॥ ८ । ३ । १५३ ॥

लुगादेशेषु सत्सु आदेरकारस्य आ भवति ॥ आनि । पाडइ । मारइ

यति । कारेइ । खामेइ ॥ लुकि । कारिअं । खामिअं । कारीअइ । खामीअइ । कारिज्जइ । खामिज्जइ ॥ अदेल्लुक्यादेरिति किम् । कराविअं । करावीअइ । कराविज्जइ ॥ आदेरिति किम् । संगामेइ । इह व्यवहितस्यै मा भूत् ॥ कारिअं । इहान्त्यस्य मा भूत् । अत इति किम् । दूसेइ ॥ केचित्तु आवे आव्यादेशयोरप्यादेरत आत्वमिच्छन्ति । कारावेइ । हासाविओ जणो सामलीए ॥ १५३ ॥

मौ वा ॥ ८ । ३ । १५४ ॥

अत आ इति वर्तते । अदन्ताद्धातोर्मौ परे अत आत्वं वा भवति ॥ हसामि । हसमि ॥ जाणामि । जाणमि । लिहामि लिहमि ॥ अत इत्येव । होमि ॥ १५४ ॥

इच्च मो-मु-मे वा ॥ ८ । ३ । १५५ ॥

अकारान्ताद्धातोः परेषु मोमुमेषु अत इत्वं चकारात् आत्वं च वा भवतः ॥ भणिमो भणामो । भणिमु भणामु । भणिम भणाम । पक्षे । भणमो । भणमु । भणम ॥ 'वर्तमाना-पञ्चमी-शतृषु वा' (८-३-१५८) इत्येत्वे तु भणेमो । भणेमु । भणेम ॥ अत इत्येव । ठामो । होमो ॥ १५५ ॥

क्ते ॥ ८ । ३ । १५६ ॥

क्ते परतोत इत्वं भवति ॥ हसिअं । पढिअं । नविअं । हासिअं । पाढिअं ॥ गयं नयमित्यादि तु सिद्धावस्थापेक्षणात् ॥ अत इत्येव । झायं । लुअं । हूअं ॥ १५६ ॥

एच्च क्त्वा-तुम्-तव्य-भविष्यत्सु ॥ ८ । ३ । १५७ ॥

क्त्वातुमृतव्येषु भविष्यत्कालविहिते च प्रत्यये परतोत एकारश्चकारादिकारश्च भवति ॥ क्त्वा । हसेऊण । हसिऊण ॥ तुम् । हसेउं । हसिउं॥ तव्य । हसेअव्वं । हसिअव्वं ॥ भविष्यत् । हसेहिइ हसिहिइ ॥ अत इत्येव । काऊण ॥ १५७ ॥

वर्तमाना-पञ्चमी-शतृषु वा ॥ ८ । ३ । १५८ ॥

वर्तमानापञ्चमीशतृषु परत अकारस्य स्थाने एकारो वा भवति ॥ वर्त-
माना । हसेइ हसइ । हसेम हसिम । हसेमु हसिमु ॥ पञ्चमी । हसे-
हसउ । सुणेउ सुणउ ॥ शतृ । हसेन्तो हसन्तो ॥ क्वचिन्न भवति । जय-
क्वचिदात्वमपि । सुणाउ ॥ १५८ ॥

ज्जा-ज्जे ॥ ८ । ३ । १५९ ॥

ज्जा ज्ज इत्यादेशयोः परयोरकारस्य एकारो भवति ॥ हसेज्जा । हसेज्ज ।
अत इत्येव । होज्जा । होज्ज ॥ १५९ ॥

ईअ-इज्जौ क्यस्य ॥ ८ । ३ । १६० ॥

चिजिप्रभृतीनां भावकर्मविधिं वक्ष्यामः । येषां तु न वक्ष्यते तेषां संस्कृ-
तातिदेशात्प्राप्तस्य क्यस्य स्थाने ईअ इज्ज इत्येतावादेशौ भवतः ॥ हसीअइ
हसिज्जइ । हसीअन्तो । हसिज्जन्तो । हसीअमाणो । हसिज्जमाणो । पढी-
अइ । पढिज्जइ । होईअइ । होइज्जइ ॥ बहुलाधिकारात् क्वचित् क्य-
विकल्पेन भवति । मए नवेज्ज मए नविज्जेज्ज । तेण लहेज्ज । तेण ल्ही-
जेज्ज । तेण अच्छेज्ज । तेण अच्छिज्जेज्ज । तेण अच्छीअइ ॥१६०

दृशि-वचेर्डीस-डुच्चं ॥ ८ । ३ । १६१ ॥

दृशेर्वचेश्च परस्य क्यस्य स्थाने यथासंख्यं डीस डुच्च इत्यादेशौ भ-
ईअइज्जापवादः ॥ दीसइ वुच्चइ ॥ १६१ ॥

सी ही हीअ भूतार्थस्य ॥ ८ । ३ । १६२ ॥

भूतेर्थे विहितोद्यतन्यादिः प्रत्ययो भूतार्थः तस्य स्थाने सी ही
इत्यादेशा भवन्ति ॥ उत्तरत्र व्यञ्जनादीअविधानात् स्वरान्तादेवायं वि-
कासी । काही । काहीअ । अकार्षीत् । अकरोत् । चकार वेत्यर्थः ।
ठासी । ठाही । ठाहीअ ॥ आर्षे । देविन्दो इणमब्बवी इत्यादौ सिद्ध-
ग्रहणात् बस्तन्याः प्रयोगः ॥ १६२ ॥

व्यञ्जनादीअः ॥ ८ । ३ । १६३ ॥

व्यञ्जनादन्ताद्धातोः परस्य भूतार्थस्याद्यतन्यादिप्रत्ययस्य ईअ इत्यादेशो भ-

अ । अभूत् । अभवन् । बभूवेत्यर्थः ॥ एवं अच्छीअ । आसिष्ट ।
न । आसांचक्रे वा ॥ गेण्हीअ । अग्रहीत् । अगृह्णात । जग्राह
॥ १६३ ॥

तेनास्तेरास्यहेसी ॥ ८ । ३ । १६४ ॥

अस्तेर्धातोस्तेन भूतार्थेन प्रत्ययेन सह आसि अहेसि इत्यादेशौ भवतः ॥
से सो तुमं अहं वा । जे आसि । ये आसन्नित्यर्थः । एवं अहेसि ॥ १६४॥

ज्जात्सप्तम्या इर्वा ॥ ८ । ३ । १६५ ॥

सप्तम्यादेशात् ज्जात्परः इर्वा प्रयोक्तव्यः ॥ भवेत् । होज्जइ ।
ज ॥ १६५ ॥

भविष्यति हिरादिः ॥ ८ । ३ । १६६ ॥

भविष्यदर्थे विहिते प्रत्यये परे तस्यैवादिर्हिः प्रयोक्तव्यः ॥ होहिइ ।
ष्यति भविता वेत्यर्थः ॥ एवं होहिन्ति । होहिसि । होहित्था ।
हिइ । काहिइ ॥ १६६ ॥

मि-मो-मु-मे स्सा हा न वा ॥ ८ । ३ । १६७ ॥

भविष्यत्यर्थे मिमोमुमेषु तृतीयत्रिकादेशेषु परेषु तेषामेवादी स्सा हा
तौ वा प्रयोक्तव्यौ । हेरपवादौ ॥ पक्षे हिरपि ॥ होस्सामि होहामि ।
सामो होहामो । होस्सामु होहामु । होस्साम होहाम ॥ पक्षे । होहिमि ।
हिमो । होहिमु । होहिम ॥ क्वचित्तु हा न भवति । हसिस्सामो ।
हिमो ॥ १६७ ॥

मो-मु-मानां हिस्सा हित्था ॥ ८ । ३ । १६८ ॥

धातोः परौ भविष्यति काले मोमुमानां स्थाने हिस्सा हित्था इत्येतौ
प्रयोक्तव्यौ ॥ होहिस्सा । होहित्था । हसिहिस्सा । हसिहित्था । पक्षे ।
मो । होस्सामो । होहामो । इत्यादि ॥ १६८ ॥

मेः स्सं ॥ ८ । ३ । १६९ ॥

तोः परो भविष्यति काले म्यादेशस्य स्थाने स्सं वा प्रयोक्तव्यः ॥
। हसिस्सं । कित्तइस्सं । पक्षे । होहिमि । हो
॥ १६९ ॥

कृ-दो हं ॥ ८ । ३ । १७० ॥

करोतेर्ददातेश्च परो भविष्यति विहितस्य म्यादेशस्य स्थाने हं वा प्र
यत्नः ॥ काहं । दाहं । करिष्यामि दास्यामीत्यर्थः ॥ पक्षे । काहिमि
दाहिमि । इत्यादि ॥ १७० ॥

श्रु-गमि-रुदि-विदि-दृशि- मुचि-वचि-छिदि-भिदि-भुजां सोच्छं गच्छं
रोच्छं वेच्छं दच्छं मोच्छं वोच्छं छेच्छं भेच्छं भोच्छं॥ ८।३।१७१॥

श्र्वादीनां धातूनां भविष्यद्विहितम्यन्तानां स्थाने सोच्छमित्यादयो नि
पात्यन्ते ॥ सोच्छं । श्रोष्यामि ॥ गच्छं । गमिष्यामि ॥ संगच्छं । संगं
रोच्छं । रोदिष्यामि ॥ विद ज्ञाने । वेच्छं । वेदिष्यामि ॥ दच्छं द्रक्ष्यामि
मोच्छं । मोक्ष्यामि । वोच्छं । वक्ष्यामि ॥ छेच्छं । छेत्स्यामि ॥ भेच्छं
भेत्स्यामि ॥ भोच्छं । भोक्ष्ये ॥ १७१ ॥

सोच्छादय इजादिषु हिलुक् च वा ॥ ८।३।१७२॥

श्र्वादीनां स्थाने इजादिषु भविष्यदादेशेषु यथासंख्यं सोच्छाद
भवन्ति । ते एवादेशा अन्त्यस्वराद्यवयववर्जा इत्यर्थः । हिलुक् च
भवति ॥ सोच्छिइ । पक्षे । सोच्छिहिइ । एवं सोच्छिन्ति । सो
हिन्ति । सोच्छिसि । सोच्छिहिसि । सोच्छित्था । सोच्छिहि
सोच्छिह । सोच्छिहिह । सोच्छिमि । सोच्छिहिमि । सोच्छि
सोच्छिहामि । सोच्छिस्सं । सोच्छं । सोच्छिमो । सोच्छिहिमो । सो
स्सामो । सोच्छिहामो । सोच्छिहिम्मा । सोच्छिहित्था । एवं मुमत्व
गच्छिइ । गच्छिहिइ । गच्छिन्ति । गच्छिहिन्ति । गच्छिसि । ग
गच्छित्था । गच्छिहित्था । गच्छिह । गच्छिहिह । गच्छिमि । ग
गच्छिस्सामि । गच्छिहामि । गच्छिस्सं । गच्छं । गच्छिमो । ग
गच्छिस्सामो । गच्छिहामो । गच्छिहिम्मा । गच्छिहित्था । एवं
॥ एवं रुदादीनामप्युदाहार्यम् ॥ १७२ ॥

दु मु मु विध्यादिष्वेकस्मिंस्त्रयाणाम् ॥८।३।१७
विध्यादिष्वर्थेषूत्पन्नानामेकत्वे वर्तमानानां त्रयाणामपि त्रिका

यथासंख्यं दु सु मु इत्येते आदेशा भवन्ति ॥ हसउ सा । हससु तुमं । हसामु अहं ॥ पेच्छउ । पेच्छसु । पेच्छामु ॥ दकारोच्चारणं भाषान्तरार्थम् ॥ १७३ ॥

सोर्हिर्वा ॥ ८ ।३। १७४ ॥

पूर्वसूत्रविहितस्य सोः स्थाने हिरादेशो वा भवति ॥ देहि देसु ॥१७४॥

अत इज्जस्विज्जहीज्जे-लुको वा ॥ ८ ।३।१७५ ॥

अकारात्परस्य सोः इज्जसु इज्जहि इज्जे इत्येते लुक् च आदेशा वा भवन्ति ॥ हसेज्जसु । हसेज्जहि । हसेज्जे । हस । पक्षे । हससु ॥ अत इति किम् । होसु । ठाहि ॥ १७५ ॥

बहुषु न्तु ह मो ॥ ८।३।१७६ ॥

विध्यादिषूत्पन्नानां बहुष्वर्थेषु वर्तमानानां त्रयाणां त्रिकाणां स्थाने यथासंख्यं न्तु ह मो इत्येते आदेशा भवन्ति ॥ न्तु । हसन्तु । हसन्तु हसेआ ॥ ह । हसह । हसत । हसेत वा ॥ मो । हसामो । हसाम । हसेम वा ॥ एवं तुवरन्तु । तुवरह । तुवरामो ॥ १७६ ॥

वर्तमाना-भविष्यन्त्योश्च ज्ज ज्जा वा ॥ ८।३।१७७ ॥

वर्तमानाया भविष्यन्त्याश्च विध्यादिषु च विहितस्य प्रत्ययस्य स्थाने ज्ज ज्जा इत्येतावादेशौ वा भवतः ॥ पक्षे यथाप्राप्तम् ॥ वर्तमाना । हसेज्ज । हसेज्जा । पढेज्ज । पढेज्जा । सुणेज्ज । सुणेज्जा ॥ पक्षे । हसइ ॥ विध्यादिषु । हसेज्ज । हसिज्जा । हसतु । हसेद्वा इत्यर्थः । पक्षे । हसउ ॥ एवं सर्वत्र । यथा तृतीयत्रये । अइवाएज्जा । अइवायावेज्जा । न समणुजाणामि । न समणुजाणेज्जा वा ॥ अन्ये त्वन्यासामपीच्छन्ति । होज्ज । भवति । भवेत् । भवतु । अभवत् । अभूत् । बभूव । भूयात् । भविता । भविष्यति । अभविष्यदित्यर्थः ॥ १७७ ॥

मध्ये च स्वरान्ताद्वा ॥ ८ । ३ । १७८ ॥

स्वरान्ताद्धातोः प्रकृतिप्रत्ययोर्मध्ये चकारात्प्रत्ययानां च स्थाने ज्ज ज्जा एतौ वा भवतः वर्तमानाभविष्यन्त्योर्विध्यादिषु च ॥ वर्तमाना । होज्जइ ।

होज्जाइ । होज्ज । होज्जा । पक्षे । होइ ॥ एवं होज्जसि । होज्ज । होज्जा । होसि । इत्यादि ॥ भविष्यन्ती । होज्जहिइ । होज्जाहिइ । होज्ज । होज्जा । पक्षे । होहिइ ॥ एवं होज्जाहिसि । होज्जहिसि । होज्ज । होज्जा । होहिसि । होज्जहिमि । होज्जाहिमि । होज्जस्सामि । होज्जहामि । होज्जस्सं । होज्ज । होज्जा । इत्यादि ॥ विध्यादि । होज्जउ । होज्जाउ । होज्ज । होज्जा । भवतु भवेदित्यर्थः । पक्षे । होउ । स्वरान्तादिति किम् । हसेज्ज । हसेज्जा । तुवरेज्ज । तुवरेज्जा ॥१७८॥

क्रियातिपत्तेः ॥ ८ । ३ । १७९ ॥

क्रियातिपत्तेः स्थाने ज्जज्जावादेशौ भवतः ॥ होज्ज । होज्जा । अभविष्यदित्यर्थः । जइ होज्ज वण्णणिज्जो ॥ १७९ ॥

न्त-माणौ ॥ ८ । ३ । १८० ॥

क्रियातिपत्तेः स्थाने न्तमाणौ आदेशौ भवतः ॥ होन्तो । होमाणो । अभविष्यदित्यर्थः ॥

हरिण-ट्ठाणे हरिणङ्क जइ सि हरिणाहिवं निवेसन्तो ।
न सहन्तो च्चिअ तो राहुपरिहवं से जिअन्तस्स ॥१८०॥

शत्रानशः ॥ ८ । ३ । १८१ ॥

शतृआनश् इत्येतयोः प्रत्येकं न्त माण इत्येतावादेशौ भवतः ॥ शतृ । हसन्तो हसमाणो ॥ आनश् । वेवन्तो वेवमाणो ॥ १८१ ॥

ई च स्त्रियाम् ॥ ८ । ३ । १८२ ॥

स्त्रियां वर्तमानयोः शत्रानशोः स्थाने ई चकारात् न्तमाणौ च भवन्ति ॥ हसई । हसन्ती । हसमाणी । वेवई । वेवन्ती । वेवमाणी ॥ १८२ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधानस्वोपज्ञशब्दानुशासनवृत्तौ अष्टमस्याध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

ऊर्ध्वं स्वर्गनिकेतनादपि तले पातालमूलादपि
त्वत्कीर्तिर्भ्रमति क्षितीश्वरमणे पारे पयोधेरपि ।
तेनास्याः प्रमदास्वभावसुलभैरुच्चावचैश्चापलै-
स्ते वाचंयमवृत्तयोऽपि मुनयो मौनव्रतं त्याजिताः ॥ १ ॥

सर्वविदे नमः ॥

अर्हं ॥

इदितो वा ॥ ८ । ४ । १ ॥

सूत्रे ये इदितो धातवो वक्ष्यन्ते तेषां ये आदेशास्ते विकल्पेन भवन्तीति वेदितव्यम् । तत्रैव चोदाहरिष्यते ॥ १ ॥

कथेर्वज्जर-पज्जरोप्पाल-पिसुण-संघ-बोल्ल-चव-जम्प-सीस-साहाः ॥८।४।२॥

कथेर्धातोर्वज्जरादयो दशादेशा वा भवन्ति ॥ वज्जरइ । पज्जरइ । उप्पालइ । पिसुणइ । संघइ । बोल्लइ । चवइ । जम्पइ । सीसइ । साहइ ॥ उब्बुक्कइ इति तूत्पूर्वस्य बुक्क भाषणे इत्यस्य । पक्षे । कहइ ॥ एते चान्यैर्देशीषु पठिता अपि अस्माभिर्धात्वादेशीकृता विविधेषु प्रत्ययेषु प्रतिष्ठन्तामिति ॥ तथा च । वज्जरिओ कथितः । वज्जरिऊण कथयित्वा । वज्जरणं कथनम् । वज्जरन्तो कथयन् । वज्जरिअव्वं कथयितव्यमिति रूपसहस्राणि सिध्यन्ति । संस्कृतधातुवच्च प्रत्ययलोपागमादिविधिः ॥ २ ॥

दुःखे णिव्वरः ॥ ८ । ४ । ३ ॥

दुःखविषयस्य कथेर्णिव्वर इत्यादेशो वा भवति ॥ णिव्वरइ । दुःखं कथयतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

जुगुप्सेर्झुण-दुगुच्छ-दुगुञ्छाः ॥ ८ । ४ । ४ ॥

जुगुप्सेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ झुणइ । दुगुच्छइ । दुगुञ्छइ । पक्षे । जुगुच्छइ ॥ गलोपे । दुउच्छइ । दुउञ्छइ । जुउच्छइ ॥ ४ ॥

बुभुक्षि-वीज्योर्णीरव-वोज्जौ ॥ ८।४।५॥

बुभुक्षेराचारक्विबन्तस्य च वीजेर्यथासंख्यमेतावादेशौ वा भवतः ॥ णीरवइ । बुहुक्खइ । वोज्जइ । वीजइ ॥ ५ ॥

ध्या-गोर्झा-गौ ॥ ८।४।६॥

अनयोर्यथासंख्यं झा गा इत्यादेशौ भवतः ॥ झाइ । झाअइ । णिज्झाइ । णिज्झाअइ । निपूर्वो दर्शनार्थः । गाइ । गायइ । झाणं । गाणं ॥ ६ ॥

ज्ञो जाण-मुणौ ॥८।४।७॥

जानातेर्जाण मुण इत्यादेशौ भवतः ॥ जाणइ । मुणइ ॥ बहुलाधिकारात्क्वचिद्विकल्पः । जाणिअं । णायं । जाणिऊण । णाऊण । जाणणं । णाणं । मणइ इति तु मन्यतेः ॥ ७ ॥

उदो ध्मो धुमा ॥८।४।८॥

उदः परस्य ध्मो धातोर्धुमा इत्यादेशो भवति । उद्धुमाइ ॥ ८ ॥

श्रदो धो दहः ॥८।४।९॥

श्रदः परस्य दधातेर्दह इत्यादेशो भवति ॥ सद्दहइ । सद्दहमाणो जीवो ॥ ९ ॥

पिबेः पिज्ज-डल्ल-पट्ट-घोट्टाः ॥८।४।१०॥

पिबतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ पिज्जइ । डल्लइ । पट्टइ । घोट्टइ । पिअइ ॥ १० ॥

उद्वातेरोरुम्मा वसुआ ॥८।४।११॥

उत्पूर्वस्य वातेः ओरुम्मा वसुआ इत्येतावादेशौ वा भवतः ॥ ओरुम्माइ । वसुआइ । उव्वाइ ॥ ११ ॥

निद्रातेरोहीरोङ्घौ ॥८।४।१२॥

निपूर्वस्य द्रातेः ओहीर उङ्घ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ ओहीरइ । उङ्घइ । निद्दाइ ॥ १२ ॥

आघ्रेराइग्घः ॥८।४।१३॥

आजिघ्रतेराइग्घ इत्यादेशो वा भवति ॥ आइग्घइ । अग्घाइ ॥ १३ ॥

स्नातेरब्भुत्तः ॥८।४।१४॥

स्नातेरब्भुत्त इत्यादेशो वा भवति ॥ अब्भुत्तइ । ण्हाइ ॥ १४ ॥

समः स्त्यः खाः ॥८।४।१५॥

संपूर्वस्य स्त्यायतेः खा इत्यादेशो भवति ॥ संखाइ । संखायं ॥ १५ ॥

स्थष्ठा-थक्क-चिट्ठ-निरप्पाः ॥८।४।१६॥

तिष्ठतेरेते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ ठाइ । ठाअइ । ठाणं । पट्ठिओ ।

उट्ठिओ । पट्ठाविओ । उट्ठाविओ । थक्कइ । चिट्ठइ । चिट्ठिऊण । निरप्पइ बहुलाधिकारात् क्वचिन्न भवति । थिअं । थाणं । पत्थिओ । उत्थिओ । थाऊण ॥१६॥

उदष्ठ-कुक्कुरौ ॥८।४।१७॥

उदः परस्य तिष्ठतेः ठ कुक्कुर इत्यादेशौ भवतः ॥ उट्ठइ । उक्कुक्कुरइ ॥१७॥

म्लेर्वा-पव्वायौ ॥८।४।१८॥

म्लायतेर्वा पव्वाय इत्यादेशौ वा भवतः ॥ वाइ । पव्वायइ । मिलाइ ॥१८॥

निर्मो निम्माण-निम्मवौ ॥८।४।१९॥

निर्पूर्वस्य मिमीतेरेतावादेशौ भवतः ॥ निम्माणइ । निम्मवइ ॥१९॥

क्षेर्णिज्झरो वा ॥८।४।२०॥

क्षयतेर्णिज्झर इत्यादेशो वा भवति ॥ णिज्झरइ । पक्षे । झिज्जइ ॥२०॥

छदेर्णेर्णुम-नूम-सन्नुम-ढक्कौम्वाल-पव्वालाः ॥८।४।२१॥

छदेर्ण्यन्तस्य एते षडादेशा वा भवन्ति ॥ णुमइ । नूमइ । णत्ते णूमइ । सन्नुमइ । ढक्कइ । ओम्वालइ । पव्वालइ । छायइ ॥ २१ ॥

निवृपत्योर्णिहोडः ॥८।४।२२॥

निवृगः पतेश्च ण्यन्तस्य णिहोड इत्यादेशो वा भवति ॥ णिहोडइ पक्षे । निवारेइ । पाडेइ ॥ २२ ॥

दूङो दूमः ॥८।४।२३॥

दूङो ण्यन्तस्य दूम इत्यादेशो भवति ॥ दूमेइ मज्झ हिअयं ॥ २३ ॥

धवलेर्दुमः ॥८।४।२४॥

धवलयतेर्ण्यन्तस्य दुमादेशो वा भवति ॥ दुमइ । धवलइ ॥ 'स्वराणां-स्वराः' (बहुलम्) (८-४-२३८) इति दीर्घत्वमपि । दूमिअं । धवलितमित्यर्थः ॥ २४ ॥

तुलेरोहामः ॥ ८ । ४ ।

तुलेर्ण्यन्तस्य ओहाम इत्यादेशो वा भवति ॥ ओहामइ । तुलइ ॥२५॥

विरिचेरोलुण्डोल्लुण्ड-पल्हत्थाः ॥ ८ । ४ । २६ ॥

विरचयतेर्ण्यन्तस्य ओलुण्डादयस्त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ ओलुण्डइ । उल्लुण्डइ । पल्हत्थइ । विरेअइ ॥ २६ ॥

तडेराहोड-विहोडौ ॥ ८ । ४ । २७ ॥

तडेर्ण्यन्तस्य एतावादेशौ वा भवतः ॥ आहोडइ । विहोडइ । पक्षे । ताडेइ ॥ २७ ॥

मिश्रेर्वीसाल-मेलवौ ॥ ८ । ४ । २८ ॥

मिश्रयतेर्ण्यन्तस्य वीसाल मेलव इत्यादेशौ वा भवतः ॥ वीसालइ । मेलवइ । मिस्सइ ॥ २८ ॥

उद्धूलेर्गुण्ठः ॥ ८ । ४ । २९ ॥

उद्धूलेर्ण्यन्तस्य गुण्ठ इत्यादेशो वा भवति ॥ गुण्ठइ । पक्षे । उद्धूलेइ ॥ २९ ॥

भ्रमेस्तालिअण्ट-तमाडौ ॥ ८ । ४ । ३० ॥

भ्रमयतेर्ण्यन्तस्य तालिअण्ट तमाड इत्यादेशौ वा भवतः ॥ तालिअण्टइ । तमाडइ । भामेइ । भमाडेइ । भमावेइ ॥ ३० ॥

नशेर्विउड-नासव-हारव-विप्पगाल-पलावाः ॥ ८ । ४ । ३१ ॥

नशेर्ण्यन्तस्य एते पञ्चादेशा वा भवन्ति ॥ विउडइ । नासवइ । हारवइ । विप्पगालइ । पलावइ । पक्षे । नासइ ॥ ३१ ॥

दृशेर्दाव-दंस-दक्खवाः ॥ ८ । ४ । ३२ ॥

दृशेर्ण्यन्तस्य एते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ दावइ । दंसइ । दक्खवइ । दरिसइ ॥ ३२ ॥

उद्घटेरुग्गः ॥ ८ । ४ । ३३ ॥

उत्पूर्वस्य घटेर्ण्यन्तस्य उग्ग इत्यादेशो वा भवति ॥ उग्गइ । उग्घाडइ ॥ ३३ ॥

स्पृहः सिहः ॥ ८ । ४ । ३४ ॥

स्पृहो ण्यन्तस्य सिह इत्यादेशो भवति ॥ सिहइ ॥ ३४ ॥

संभावेरासङ्घः ॥ ८ । ४ । ३५ ॥

संभावयतेरासङ्घ इत्यादेशो वा भवति ॥ आसङ्घइ । संभावइ ॥ ३५॥

उन्नमेरुत्थङ्घोल्लाल-गुलुगुञ्छोप्पेलाः ॥ ८ । ४ । ३६ ॥

उत्पूर्वस्य नमेर्ण्यन्तस्य एते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ उत्थङ्घइ । उल्लालइ । गुलुगुञ्छइ । उप्पेलइ । उन्नावइ ॥ ३६ ॥

प्रस्थापेः पट्ठव पेण्डवौ ॥ ८ । ४ । ३७ ॥

प्रपूर्वस्य तिष्ठतेर्ण्यन्तस्य पट्ठव पेण्डव इत्यादेशौ वा भवतः ॥ पट्ठवइ । पेण्डवइ । पट्ठावइ ॥ ३७ ॥

विज्ञपेर्वोक्कावुक्कौ ॥ ८ । ४ । ३८ ॥

विपूर्वस्य जानातेर्ण्यन्तस्य वोक्क अवुक्क इत्यादेशौ वा भवतः ॥ वोक्कइ । अवुक्कइ । विण्णवइ ॥ ३८ ॥

अर्पेरल्लिव-चच्चुप्प-पणामाः ॥ ८ । ४ । ३९ ॥

अर्पेर्ण्यन्तस्य एते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ अल्लिवइ । चच्चुप्पइ । पणामइ । पक्षे । अप्पेइ ॥ ३९ ॥

यापेर्जवः ॥ ८ । ४ । ४० ॥

यातेर्ण्यन्तस्य जव इत्यादेशो वा भवति ॥ जवइ जावेइ ॥ ४० ॥

प्लावेरोम्वाल-पव्वालौ ॥ ८ । ४ । ४१ ॥

प्लवतेर्ण्यन्तस्य एतावादेशौ वा भवतः ॥ ओम्वालइ । पव्वालइ । पावेइ ॥ ४१ ॥

विकोशेः पक्खोडः ॥ ८ । ४ । ४२ ॥

विकोशयतेर्नामधातोर्ण्यन्तस्य पक्खोड इत्यादेशो वा भवति ॥ पक्खोडइ । विकोसइ ॥ ४२ ॥

रोमन्थे रोग्गाल-वग्गोलौ ॥ ८ । ४ । ४३ ॥

रोमन्थेर्नामधातोर्ण्यन्तस्य एतावादेशौ वा भवतः ॥ ओग्गालइ । वग्गोलइ । रोमन्थइ ॥ ४३ ॥

कमेर्णिहुवः ॥ ८ । ४ । ४४ ॥

कमेः स्वार्थण्यन्तस्य णिहुव इत्यादेशो वा भवति ॥ णिहुवइ । कामेइ ॥ ४४ ॥

प्रकाशेर्णुव्वः ॥ ८ । ४ । ४५ ॥

प्रकाशेर्ण्यन्तस्य णुव्व इत्यादेशो वा भवति ॥ णुव्वइ । पयासेइ ॥४५॥

कम्पेर्विच्छोलः ॥ ८ । ४ । ४६ ॥

कम्पेर्ण्यन्तस्य विच्छोल इत्यादेशो वा भवति ॥ विच्छोलइ । कम्पेइ ॥ ४६ ॥

आरोपेर्वलः ॥ ८ । ४ । ४७ ॥

आरुहेर्ण्यन्तस्य वल इत्यादेशो वा भवति ॥ वलइ । आरोवेइ ॥ ४७॥

दोले रङ्खोलः ॥ ८ । ४ । ४८ ॥

दुलेः स्वार्थे ण्यन्तस्य रङ्खोल इत्यादेशो वा भवति ॥ रङ्खोलइ । दोलइ ॥ ४८ ॥

रञ्जेरावः ॥ ८ । ४ । ४९ ॥

रञ्जेर्ण्यन्तस्य राव इत्यादेशो वा भवति ॥ रावेइ । रञ्जेइ ॥ ४९ ॥

घटेः परिवाडः ॥ ८ ।४।५० ॥

घटेर्ण्यन्तस्य परिवाड इत्यादेशो वा भवति ॥ परिवाडेइ । घडेइ ॥५०॥

वेष्टेः परिआलः ॥ ८ । ४ । ५१ ॥

वेष्टेर्ण्यन्तस्य परिआल इत्यादेशो वा भवति ॥ परिआलेइ । वेढेइ॥५१॥

क्रियः किणो वेस्तु के च ॥ ८ ।४।५२ ॥

णेरिति निवृत्तम् । क्रीणाते किण इत्यादेशो भवति । वेः परस्य तु द्विरुक्तः केआदेशः चकारात्किणश्च भवति ॥ किणइ । विकेइ । विक्किणइ ॥ ५२॥

भियो भा-बीहौ ॥ ८ ।४।५३ ॥

बिभेतेरेतावादेशौ भवतः ॥ भाइ । भाइअं । बीहइ । बीहिअं ॥ बहुलाधिकाराद् भीओ ॥ ५३ ॥

आलीङोल्ली ॥ ८ । ४ । ५४ ॥

आलीयतेः अल्ली इत्यादेशो भवति ॥ अल्लिअइ । अल्लीणो ॥ ५४ ॥

निर्लीङेर्णिलीअ-णिलुक्क-णिरिग्घ-लुक्क-लिक्क-ल्हिक्काः ॥८।४।५५॥

निलीङ एते षडादेशा वा भवन्ति ॥ णिलीअइ । णिलुक्कइ । णिरिग्घइ । लुक्कइ । लिक्कइ । ल्हिक्कइ । निलिज्जइ ॥ ५५ ॥

विलीङेर्विरा ॥ ८ । ४ । ५६ ॥

विलीङेर्विरा इत्यादेशो वा भवति ॥ विराइ । विलिज्जइ ॥ ५६ ॥

रुते रुञ्ज-रुण्टौ ॥ ८ । ४ । ५७ ॥

रौतेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ रुञ्जइ । रुण्टइ । रवइ ॥ ५७ ॥

श्रुटेर्हणः ॥ ८ । ४ । ५८ ॥

शृणोतेर्हण इत्यादेशो वा भवति ॥ हणइ । सुणइ ॥ ५८ ॥

धूगेर्धुवः ॥ ८ । ४ । ५९ ॥

धुनोतेर्धुव इत्यादेशो वा भवति ॥ धुवइ । धुणइ ॥ ५९ ॥

भुवेर्हो-हुव-हवाः ॥ ८ । ४ । ६० ॥

भुवो धातोर्हो हुव हव इत्येते आदेशा वा भवन्ति ॥ होइ । होन्ति । हुवइ । हुवन्ति । हवइ । हवन्ति ॥ पक्षे । भवइ । परिहीण-विहवो । भविउं । पभवइ । परिभवइ । संभवइ ॥ क्वचिदन्यदपि । उब्भुअइ । भत्तं ॥ ६० ॥

अविति हुः ॥ ८ । ४ । ६१ ॥

~~विद्वर्जे प्रत्यये~~ भुवो हु इत्यादेशो वा भवति ॥ हुन्ति । भवन् । हुन्तो । अवितीति किम् । होइ ॥ ६१ ॥

पृथक्-स्पष्टे णिव्वडः ॥ ८ । ४ । ६२ ॥

पृथग्भूते स्पष्टे च कर्तरि भुवो णिव्वड इत्यादेशो भवति ॥ णिव्वडइ । पृथक् स्पष्टो वा भवतीत्यर्थः ॥ ६२ ॥

प्रभौ हुप्पो वा ॥ ८ । ४ । ६३ ॥

प्रभुकर्तृकस्य भुवो हुप्प इत्यादेशो वा भवति ॥ प्रभुत्वं च प्रपूर्वस्यैवार्थः । अङ्गे च्चिअ न पहुप्पइ । पक्षे । पभवइ ॥६३॥

क्ते हूः ॥ ८।४।६४ ॥

भुवः क्तप्रत्यये हूरादेशो भवति ॥ हूअं । अणुहूअं । पहूअं ॥ ६४ ॥

कृगेः कुणः ॥ ८।४।६५ ॥

कृग. कुण इत्यादेशो भवति ॥ कुणइ । करइ ॥ ६५ ॥

काणेक्षिते णिआरः ॥ ८ ।४।६६ ॥

काणेक्षितविषयस्य कृगो णिआर इत्यादेशो वा भवति ॥ णिआरइ । काणेक्षितं करोति ॥ ६६ ॥

निष्टम्भावष्टम्भे णिट्ठुह--संदाणं ॥ ८ ।४।६७ ॥

निष्टम्भविषयस्यावष्टम्भविषयस्य च कृगो यथासंख्यं णिट्ठुह संदाण इत्यादेशौ वा भवतः ॥ णिट्ठुहइ । निष्टम्भं करोति । संदाणइ । अवष्टम्भं करोति ॥ ६७ ॥

श्रमे वावम्फः ॥ ८ । ४ ॥ ६८ ॥

श्रमविषयस्य कृगो वावम्फ इत्यादेशो वा भवति ॥ वावम्फइ । श्रमं करोति ॥ ६८ ॥

मन्युनौष्ठमालिन्ये णिव्वोलः ॥८।४।६९॥

मन्युना करणेन यदोष्ठमालिन्यं तद्विषयस्य कृगो णिव्वोल इत्यादेशो वा भवति ॥ णिव्वोलइ । मन्युना ओष्ठं मलिनं करोति ॥६९ ॥

शैथिल्य-लम्बने पयल्लः ॥८।४।७०॥

शैथिल्यविषयस्य लम्बनविषयस्य च कृग पयल्ल इत्यादेशो वा भवति। पयल्लइ । शिथिलीभवति लम्बते वा ॥ ७० ॥

निष्पाताच्छोटे णीलुञ्छः ॥८।४।७१ ॥

निष्पतनविषयस्य आच्छोटनविषयस्य च कृगो णीलुञ्छ इत्यादेशो भवति वा ॥ णीलुञ्छइ । निष्पतति । आच्छोटयति वा ॥ ७१ ॥

क्षुरे कम्मः ॥ ८।४।७२॥

क्षुरविषयस्य कृग. कम्म इत्यादेशो वा भवति ॥ कम्मइ । क्षुरं करोति ॥ ७२ ॥

आदृङेः सन्नामः ॥ ८ ॥ ४ । ८३ ॥

आद्रियतेः सन्नाम इत्यादेशो वा भवति ॥ सन्नामइ । आदरइ ॥८३

प्रहृगः सारः ॥ ८ । ४ । ८४ ॥

प्रहरतेः सार इत्यादेशो वा भवति ॥ सारइ । पहरइ ॥ ८४ ॥

अवतरेरोह-ओरसौ ॥ ८ । ४ । ८५ ॥

अवतरते ओह ओरस इत्यादेशौ वा भवतः ॥ ओहइ । ओरसइ ओअरइ ॥ ८५ ॥

शकेश्चय-तर-तीर-पाराः ॥ ८ । ४ । ८६ ॥

शक्नोतेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ चयइ । तरइ । तीरइ पारइ । सक्कइ ॥ त्यजतेरपि चयइ । हानिं करोति ॥ तरतेरपि तरइ तीरयतेरपि तीरइ ॥ पारयतेरपि पारेइ । कर्म समाप्नोति ॥ ८६ ॥

फक्कस्थक्कः ॥ ८ । ४ । ८७ ॥

फक्कतेस्थक्क इत्यादेशो भवति ॥ थक्कइ ॥ ८७ ॥

श्लाघः सलहः ॥ ८ । ४ । ८८ ॥

श्लाघते. सलह इत्यादेशो भवति ॥ सलहइ ॥ ८८ ॥

खचेर्वेअडः ॥ ८ । ४ । ८९ ॥

खचतेर्वेअड इत्यादेशो वा भवति ॥ वेअडइ । खचइ ॥ ८९ ॥

पचेः सोल्ल-पउलौ ॥ ८ । ४ । ९० ॥

पचने सोल्ल पउल इत्यादेशौ वा भवतः ॥ सोल्लइ । पउलइ पयइ ॥ ९० ॥

मुचेश्छड्डावहेड-मेल्लोस्सिक्क-रेअव-णिल्लुञ्छ-धंसाडाः ॥ ८ । ४ । ९१ ॥

मुञ्चतेरेते सप्तादेशा वा भवन्ति ॥ छड्डइ । अवहेडइ । मेल्लइ । उस्सिक्कइ । रेअवइ । णिल्लुञ्छइ । धंसाडइ । पक्षे । मुअइ ॥ ९१ ॥

दुःखे णिव्वलः ॥ ८ । ४ । ९२ ॥

दुःखविषयस्य मुचेः णिव्वल इत्यादेशो वा भवति ॥ णिव्वलेइ । दुःखं मुञ्चति ॥ ९२ ॥

वञ्चेर्वेहव-वेलव-जूरवोमच्छाः ॥ ८ । ४ । ९३ ॥

वञ्चेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ वेहवइ । वेलवइ । जूरवइ । उमच्छइ । वञ्चइ ॥ ९३ ॥

रचेरुग्गहावह-विडविड्डाः ॥ ८ । ४ । ९४ ॥

रचेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ उग्गहइ । अवहइ । विडविड्डइ । रयइ ॥ ९४ ॥

समारचेरुवहत्थ-सारव-समार-केलायाः ॥ ८ । ४ । ९५ ॥

समारचेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ उवहत्थइ । सारवइ । समारइ । केलायइ । समारयइ ॥ ९५ ॥

सिचेः सिञ्च-सिम्पौ ॥ ८ । ४ । ९६ ॥

सिचेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ सिञ्चइ । सिम्पइ । सेअइ ॥ ९६ ॥

प्रच्छः पुच्छः ॥ ८ । ४ । ९७ ॥

पृच्छेः पुच्छादेशो भवति ॥ पुच्छइ ॥ ९७ ॥

गर्जेर्बुक्कः ॥ ८ । ४ । ९८ ॥

गर्जेर्बुक्क इत्यादेशो वा भवति ॥ बुक्कइ । गज्जइ ॥ ९८ ॥

वृषे ढिक्कः ॥ ८ ॥ ४ । ९९ ॥

वृषकर्तृकस्य गर्जेर्ढिक्क इत्यादेशो वा भवति ॥ ढिक्कइ । वृषभो गर्जति ॥ ९९ ॥

राजेरग्घ-छज्ज-सह-रीर-रेहाः ॥ ८ । ४ । १०० ॥

राजेरेते पञ्चादेशा वा भवन्ति ॥ अग्घइ । छज्जइ । सहइ । रीरइ । रेहइ । रायइ ॥ १०० ॥

मस्जेराउड्ड-णिउड्ड-बुड्ड-खुप्पाः ॥ ८ । ४ । १०१ ॥

मस्जेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ आउड्डइ । णिउड्डइ । बुड्डइ । खुप्पइ । मज्जइ ॥ १०१ ॥

पुञ्जेरारोल-वमालौ ॥ ८ । ४ । १०२ ॥

पुञ्जेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ आरोलइ । वमालइ । पुञ्जइ ॥ १०२

लस्जेर्जीहः ॥ ८ । ४ । १०३ ॥

लज्जतेर्जीह इत्यादेशो वा भवति ॥ जीहइ । लज्जइ ॥ १०३ ॥

तिजेरोसुक्कः ॥ ८ । ४ । १०४ ॥

तिजेरोसुक्क इत्यादेशो वा भवति ॥ ओसुक्कइ । तेअणं ॥ १०४ ॥

मृजेरुग्घुस-लुञ्छ-पुञ्छ-पुंस-फुस-पुस-लुह-हुल-रोसाणाः ॥८।४।१०५

मृजेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥ उग्घुसइ । लुञ्छइ । पुञ्छइ । पुंसइ । फुसइ । पुसइ । लुहइ । हुलइ । रोसाणइ । पक्षे । मज्जइ ॥ १०५ ।

भञ्जेर्वेमय-मुसुमूर-मूर-सूर-सूड-विर-पविरञ्ज-करञ्ज-नीरञ्जाः ॥ ८ । ४ । १०६ ॥

भञ्जेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥ वेमयइ । मुसुमूरइ । मूरइ । सूरइ । सूडइ । विरइ । पविरञ्जइ । करञ्जइ । नीरञ्जइ । भञ्जइ ॥ १०६ ॥

अनुव्रजेः पडिअग्गः ॥ ८ । ४ । १०७ ॥

अनुव्रजेः पडिअग्ग इत्यादेशो वा भवति ॥पडिअग्गइ।अणुवच्चइ॥१०७

अर्जेर्विढवः ॥ ८ । ४ । १०८ ॥

अर्जेर्विढव इत्यादेशो वा भवति ॥ विढवइ । अज्जइ ॥ १०८ ॥

युजो जुञ्ज-जुज्ज-जुप्पाः ॥ ८ । ४ । १०९ ॥

युजो जुञ्ज जुज्ज जुप्प इत्यादेशा भवन्ति ॥ जुञ्जइ । जुज्जइ । जुप्पइ ॥ १०९ ॥

भुजो भुञ्ज-जिम-जेम-कम्माण्ह-समाण-चमढ-चड्डाः ॥८।४।११०

भुज एतेऽष्टादेशा भवन्ति ॥ भुञ्जइ । जिमइ । जेमइ । कम्मेइ । अण्हइ । समाणइ । चमढइ । चड्डइ ॥ ११० ॥

वोपेन कम्मवः ॥ ८ । ४ । १११ ॥

उपेन युक्तस्य भुजेः कम्मव इत्यादेशो वा भवति ॥ कम्मवइ । उ[illegible]

घटेर्गढः ॥ ८ । ४ । ११२ ॥

[illegible] ॥ ११२ ॥

समा गलः ॥ ८ । ४ । ११३ ॥

सम्पूर्वस्य घटतेर्गल इत्यादेशो वा भवति ॥ संगलइ । संघडइ ॥११३॥

हासेन स्फुटेर्मुरः ॥ ८ । ४ । ११४ ॥

हासेन करणेन यः स्फुटिस्तस्य मुरादेशो वा भवति ॥ मुरइ । हासेन स्फुटति ॥ ११४ ॥

मण्डेश्चिश्च चिञ्चअ-चिञ्चिल्ल-रीड-टिविडिक्काः ॥८ । ४ । ११५॥

मण्डेरेते पञ्चादेशा वा भवन्ति ॥ चिञ्चइ । चिञ्चअइ । चिञ्चिल्लइ । रीडइ । टिविडिक्कइ । मण्डइ ॥ ११५ ॥

तुडेस्तोड-तुट्ट-खुट्ट-खुडोक्खुडोल्लुक्क-णिलुक्क-लुक्कोल्लूराः ॥८।४।११६॥

तुडेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥ तोडइ । तुट्टइ । खुट्टइ । खुडइ । उक्खुडइ । उल्लुक्कइ । णिलुक्कइ । लुक्कइ । उल्लूरइ । तुडइ ॥ ११६ ॥

घूर्णो घुल-घोल-घुम्म-पहल्लाः ॥ ८।४।११७ ॥

घूर्णेरेते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ घुलइ । घोलइ । घुम्मइ । पहल्लइ ॥ ११७ ॥

विवृतेर्ढंसः ॥ ८।४।११८ ॥

विवृतेर्ढंस इत्यादेशो वा भवति ॥ ढंसइ । विवट्टइ ॥ ११८ ॥

क्वथेरट्टः ॥ ८।४।११९ ॥

क्वथेरट्ट इत्यादेशो वा भवति ॥ अट्टइ । कढइ ॥ ११९ ॥

ग्रन्थो गण्ठः ॥ ८।४।१२० ॥

ग्रन्थेर्गण्ठ इत्यादेशो भवति ॥ गण्ठइ । गण्ठी ॥ १२० ॥

मन्थेर्घुसल-विरोलौ ॥ ८।४।१२१ ॥

मन्थेर्घुसल विरोल इत्यादेशौ वा भवतः ॥ घुसलइ । विरोलइ । मन्थइ ।१२१।

ह्लादेरवअच्छः ॥ ८।४।१२२ ॥

ह्लादतेर्ण्यन्तस्याण्यन्तस्य च अवअच्छ इत्यादेशो भवति ॥ अवअच्छइ । ह्लादते । ह्लादयति वा ॥ इकारो ण्यन्तस्यापि परिग्रहार्थः ॥ १२२ ॥

लस्जेर्जीहः ॥ ८ । ४ । १०३ ॥

लज्जतेर्जीह इत्यादेशो वा भवति ॥ जीहइ । लज्जइ ॥ १०३ ॥

तिजेरोसुक्कः ॥ ८ । ४ । १०४ ॥

तिजेरोसुक्क इत्यादेशो वा भवति ॥ ओसुक्कइ । तेअणं ॥ १०४ ॥

मृजेर्लुग्घुस-लुञ्छ-पुञ्छ-पुंस-फुस-पुस-लुह-हुल-रोसाणाः ॥८।४।१०५

मृजेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥ उग्घुसइ । लुञ्छइ । पुञ्छइ । पुंस
फुसइ । पुसइ । लुहइ । हुलइ । रोसाणइ । पक्षे । मज्जइ ॥ १०५ ।

भञ्जेर्वेमय-मुसुमूर-मूर-सूर-सूड-विर-पविरञ्ज-करञ्ज-
नीरञ्जाः ॥ ८ । ४ । १०६ ॥

भञ्जेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥ वेमयइ । मुसुमूरइ । मूरइ । सूर
सूडइ । विरइ । पविरञ्जइ । करञ्जइ । नीरञ्जइ । भञ्जइ ॥ १०६ ॥

अनुव्रजेः पडिअग्गः ॥ ८ । ४ । १०७ ॥

अनुव्रजेः पडिअग्ग इत्यादेशो वा भवति ॥पडिअग्गइ।अणुवच्चइ॥१०

अर्जेर्विढवः ॥ ८ । ४ । १०८ ॥

अर्जेर्विढव इत्यादेशो वा भवति ॥ विढवइ । अज्जइ ॥ १०८ ॥

युजो जुञ्ज-जुज्ज-जुप्पाः ॥ ८ । ४ । १०९ ॥

युजो जुञ्ज जुज्ज जुप्प इत्यादेशा भवन्ति ॥ जुञ्जइ । जुज्ज
जुप्पइ ॥ १०९ ॥

भुजो भुञ्ज-जिम-जेम-कम्माण्ह-समाण-चमढ-चड्डाः ॥८।४।११

भुज एतेऽष्टादेशा भवन्ति ॥ भुञ्जइ । जिमइ । जेमइ । कम्मे
अण्हइ । समाणइ । चमढइ । चड्डइ ॥ ११० ॥

वोपेन कम्मवः ॥ ८ । ४ । १११ ॥

उपेन युक्तस्य भुजेः कम्मव इत्यादेशो वा भवति ॥ कम्मवइ । उ
हुञ्जइ ॥ १११ ॥

घटेर्गढः ॥ ८ । ४ । ११२ ॥

घटेर्गढ इत्यादेशो वा भवति ॥ गढइ घडइ । ॥ ११२ ॥

समा गलः ॥ ८ । ४ । ११३ ॥

सम्पूर्वस्य घटेर्गल इत्यादेशो वा भवति ॥ संगलइ । संघडइ ॥ ११३ ॥

हासेन स्फुटेर्मुरः ॥ ८ । ४ । ११४ ॥

हासेन करणेन यः स्फुटिस्तस्य मुरादेशो वा भवति ॥ मुरइ । हासेन स्फुटति ॥ ११४ ॥

मण्डेश्चिञ्च-चिञ्चअ-चिञ्चिल्ल-रीड-टिविडिक्काः ॥ ८ । ४ । ११५ ॥

मण्डेरेते पञ्चादेशा वा भवन्ति ॥ चिञ्चइ । चिञ्चअइ । चिञ्चिल्लइ । रीडइ । टिविडिक्कइ । मण्डइ ॥ ११५ ॥

तुडेस्तोड-तुट्ट-खुट्ट-खुडोक्खुडोल्लुक्क-णिलुक्क-लुक्कोल्लूराः ॥ ८।४।११६ ॥

तुडेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥ तोडइ । तुट्टइ । खुट्टइ । खुडइ । उक्खुडइ । उल्लुक्कइ । णिलुक्कइ । लुक्कइ । उल्लूरइ । तुडइ ॥ ११६ ॥

घूर्णो घुल-घोल-घुम्म-पहल्लाः ॥ ८।४।११७ ॥

घूर्णेरेते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ घुलइ । घोलइ । घुम्मइ । पह- ल्लइ ॥ ११७ ॥

विवृतेर्ढंसः ॥ ८।४।११८ ॥

विवृतेर्ढंस इत्यादेशो वा भवति ॥ ढंसइ । विवट्टइ ॥ ११८ ॥

क्वथेरट्टः ॥ ८।४।११९ ॥

क्वथेरट्ट इत्यादेशो वा भवति ॥ अट्टइ । कढइ ॥ ११९ ॥

ग्रन्थो गण्ठः ॥ ८।४।१२० ॥

ग्रन्थेर्गण्ठ इत्यादेशो भवति ॥ गण्ठइ । गण्ठी ॥ १२० ॥

मन्थेर्घुसल-विरोलौ ॥ ८।४।१२१ ॥

मन्थेर्घुसल विरोल इत्यादेशौ वा भवतः ॥ घुसलइ । विरोलइ । मन्थइ ।१२१।

ह्लादेरवअच्छः ॥ ८।४।१२२ ॥

ह्लादतेर्ण्यन्तस्याण्यन्तस्य च अवअच्छ इत्यादेशो भवति ॥ अवअच्छइ । ह्लादते । ह्लादयति वा ॥ इकारो ण्यन्तस्यापि परिग्रहार्थः ॥ १२२ ॥

नेः सदो मज्जः ॥ ८।४।१२३ ॥

निपूर्वस्य सदो मज्ज इत्यादेशो भवति ॥ अत्ता एत्थ णुमज्जइ ॥ १२३ ॥

छिदेर्दुहाव-णिच्छल्ल-णिज्झोड-णिव्वर-णिल्लूर-लूराः ॥ ८।४।१२४ ॥

छिदेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥ दुहावइ । णिच्छल्लइ । णिज्झोडइ । णिव्वरइ । णिल्लूरइ । लूरइ । पक्षे । छिन्दइ ॥ १२४ ॥

आङा ओअन्दोद्दालौ ॥ ८।४।१२५ ॥

आङा युक्तस्य छिदेरोअन्द उद्दाल इत्यादेशौ वा भवतः ॥ ओअन्दइ । उद्दालइ । अच्छिन्दइ ॥ १२५ ॥

मृदो मल-मढ-परिहट्ट-खड्ड-चड्ड-मड्ड-पन्नाडाः ॥ ८।४।१२६ ॥

मृद्नातेरेते सप्तादेशा भवन्ति ॥ मलइ । मढइ । परिहट्टइ । खड्डइ । चड्डइ । मड्डइ । पन्नाडइ ॥ १२६ ॥

स्पन्देश्चुलुचुलः ॥ ८।४।१२७ ॥

स्पन्देश्चुलुचुल इत्यादेशो वा भवति ॥ चुलुचुलइ । फन्दइ ॥ १२७ ॥

निरः पदेर्वलः ॥ ८।४।१२८ ॥

निर्पूर्वस्य पदेर्वल इत्यादेशो वा भवति ॥ निव्वलइ । निप्पज्जइ ॥ १२८ ॥

विसंवदेर्विअट्ट-विलोट्ट-फंसाः ॥ ८।४।१२९ ॥

विसंपूर्वस्य वदेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ विअट्टइ । विलोट्टइ । फंसइ । विसंवयइ ॥ १२९ ॥

शदो झड-पक्खोडौ ॥ ८।४।१३० ॥

शीयतेरेतावादेशौ भवतः ॥ झडइ । पक्खोडइ ॥ १३० ॥

आक्रन्देर्णीहरः ॥ ८।४।१३१ ॥

आक्रन्देर्णीहर इत्यादेशो वा भवति ॥ णीहरइ । अक्कन्दइ ॥ १३१ ॥

खिदेर्जूर-विसूरौ ॥ ८।४।१३२ ॥

खिदेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ जूरइ । विसूरइ । खिज्जइ ॥ १३२ ॥

रुधेरुत्थङ्घः ॥ ८।४।१३३ ॥

रुधेरुत्थङ्घ इत्यादेशो वा भवति ॥ उत्थङ्घइ । रुन्धइ ॥ १३३ ॥

निषेधेर्हक्कः ॥ ८।४।१३४ ॥

निषेधतेर्हक्क इत्यादेशो वा भवति ॥ हक्कइ । निसेहइ ॥ १३४ ॥

क्रुधेर्जूरः ॥ ८।४।१३५ ॥

क्रुधेर्जूर इत्यादेशो वा भवति ॥ जूरइ । कुज्झइ ॥ १३५ ॥

जनो जा-जम्मौ ॥ ८।४।१३६ ॥

जायतेर्जा जम्म इत्यादेशौ भवतः ॥ जाअइ । जम्मइ ॥ १३६ ॥

तनेस्तड-तड्ड-तड्डव-विरल्लाः ॥ ८।४।१३७ ॥

तनेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ तडइ । तड्डइ । तड्डवइ । ल्लइ । तणइ ॥ १३७ ॥

तृपस्थिप्पः ॥ ८ । ४ । १३८ ॥

तृप्यतेस्थिप्प इत्यादेशो भवति ॥ थिप्पइ ॥ १३८ ॥

उपसर्पेरल्लिअः ॥ ८ । ४ । १३९ ॥

उपपूर्वस्य सृपेः कृतगुणस्य अल्लिअ इत्यादेशो वा भवति ॥ अल्लिअइ । सप्पइ ॥ १३९ ॥

संतपेर्झङ्खः ॥ ८ । ४ । १४० ॥

संतपेर्झङ्ख इत्यादेशो वा भवति ॥ झङ्खइ । पक्षे । संतप्पइ ॥१४०॥

व्यापेरोअग्गः ॥ ८ । ४ । १४१ ॥

व्याप्नोतेरोअग्ग इत्यादेशो वा भवति ॥ ओअग्गइ । वावेइ ॥१४१॥

समापेः समाणः ॥ ८ । ४ । १४२ ॥

समाप्नोतेः समाण इत्यादेशो वा भवति ॥ समाणइ । समावेइ ॥१४२॥

क्षिपेर्गलत्थाड्डक्ख-सोल्ल-पेल्ल-णोल्ल-छुह-हुल-परी-घत्ताः॥८।४।१४३॥

क्षिपेरेते नवादेशा वा भवन्ति ॥ गलत्थइ । अड्डक्खइ । सोल्लइ । पेल्लइ । ल्लइ । ह्रस्वत्वे तु णुल्लइ । छुहइ । हुलइ । परीइ । घत्तइ । खिवइ ॥ १४३ ॥

क्षिपेर्गुलगुञ्छोत्थङ्घाल्लत्थोब्भुत्तोस्सिक्क-हक्खुवाः ॥ ८।४ । १४४ ॥

उत्पूर्वस्य क्षिपेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥ गुलगुञ्छइ । उत्थङ्घइ । ल्लत्थइ । उब्भुत्तइ । उस्सिक्कइ । हक्खुवइ । उक्खिवइ ॥ १४४ ॥

आङा रभे रम्भ ढवौ ॥ ८।४।१५५ ॥

आङा युक्तस्य रभे रम्भ ढव इत्यादेशौ वा भवतः ॥ आरम्भइ । आढ-
वइ । आरभइ ॥ १५५ ॥

उपालम्भेर्झङ्ख पच्चार वेलवाः ॥ ८।४।१५६ ॥

उपालम्भेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ झङ्खइ । पच्चारइ । वेलवइ ।
उवालम्भइ ॥ १५६ ॥

अवेर्जृम्भो जम्भा ॥ ८।४।१५७ ॥

जृम्भेर्जम्भा इत्यादेशो भवति वेस्तु न भवति ॥ जम्भाइ । जम्भाअइ ॥
अवेरिति किम् । केलि पसरो विअम्भइ ॥ १५७ ॥

भाराक्रान्ते नमेर्णिसुढः ॥ ८।४।१५८ ॥

भाराक्रान्ते कर्तरि नमेर्णिसुढ इत्यादेशो भवति ॥ णिसुढइ । पक्षे ।
णवइ । भाराक्रान्तो नमतीत्यर्थः ॥ १५८ ॥

विश्रमेर्णिव्वा ॥ ८।४।१५९ ॥

विश्राम्यतेर्णिव्वा इत्यादेशो वा भवति ॥ णिव्वाइ । वीसमइ ॥१५९॥

आक्रमेरोहावोत्थारच्छुन्दाः ॥ ८।४।१६० ॥

आक्रमतेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ ओहावइ । उत्थारइ । छुन्दइ ।
अक्कमइ ॥ १६० ॥

भ्रमेष्टिरिटिल्ल–ढुण्ढुल्ल–ढण्ढल्ल–चक्कम्म–भम्मड–भमड–भमाड–
तलअण्ट–झण्ट–झम्प–भुम–गुम–फुम–फुस–ढुम–ढुस–परी–पराः॥८।४।१६१॥

भ्रमेरेतेऽष्टादशादेशा वा भवन्ति ॥ टिरिटिल्लइ । ढुण्ढुल्लइ । ढण्ढल्लइ ।
चक्कम्मइ । भम्मडइ । भमडइ । भमाडइ । तलअण्टइ । झण्टइ । झम्पइ ।
भुमइ । गुमइ । फुमइ । फुसइ । ढुमइ । ढुसइ । परीइ । परइ । भमइ ।१६१।

गमेरई–अइच्छाणुवज्जावज्जसोक्कुसाक्कुस–पच्चड्ड–पच्छन्द–
णिम्मह–णी–णीण–णीलुक्क–पदअ–रम्भ–परिअल्ल–वोल–परि-
अल–णिरिणास–णिवहावसेहावहराः ॥८।४।१६२॥

गमेरेते एकविंशतिरादेशा वा भवन्ति ॥ अईइ । अइच्छइ । अणुवज्जइ ।

अवज्जसइ । उक्कुसइ । अक्कुसइ । पच्चड्डइ । पच्छन्दइ । णिम्महइ । णी-
णीणइ । णीलुक्कइ । पदअइ । रम्भइ । परिअल्लइ । वोलइ । परिअ-
णिरिणासइ । णिवहइ । अवसेहइ । अवहरइ । पक्षे । गच्छइ ॥ हम्म-
णिहम्मइ । णीहम्मइ । आहम्मइ । पहम्मइ इत्येते तु हम्म गती-
र्येव भविष्यन्ति ॥ १६२ ॥

आङा अहिपच्चुअः ॥ ८।४।१६३ ॥

आङा सहितस्य गमेः अहिपच्चुअ इत्यादेशो वा भवति ॥ अ-
पच्चुअइ । पक्षे । आगच्छइ ॥ १६३ ॥

समा अब्भिडः ॥८।४।१६४ ॥

समा युक्तस्य गमे अब्भिड इत्यादेशो वा भवति ॥ अब्भिड
संगच्छइ ॥ १६४ ॥

अभ्याङोम्मत्थः ॥ ८।४।१६५ ॥

अभ्याङ्भ्यां युक्तस्य गमेः उम्मत्थ इत्यादेशो वा भवति ॥ उम्म-
अब्भागच्छइ । अभिमुखमागच्छतीत्यर्थः ॥ १६५ ॥

प्रत्याङा पलोट्टः ॥ ८।४।१६६ ॥

प्रत्याङ्भ्यां युक्तस्य गमेः पलोट्ट इत्यादेशो वा भवति ॥ पलोट्टइ
पच्चागच्छइ ॥ १६६ ॥

शमे पडिसा परिसामौ ॥ ८।४।१६७॥

शमेरेतावादेशौ वा भवत ॥ पडिसाइ । परिसामइ । समइ ॥१

रमे संखुड्ड-खेड्डोब्भाव-किलिकिञ्च-कोट्टुम-मोट्टाय-णीसर-

वेल्ला ॥ ८।४।१६८ ॥

[illegible] वा भवन्ति ॥ [illegible] । [illegible] । उब्भावइ । कि
[illegible] [illegible] [illegible] णीसरइ । वेल्लइ । रमइ ॥ १६८

[illegible] ॥ ८ । ४ । १६९॥

[illegible] वा भवन्ति । [illegible] । [illegible] । उ
[illegible] [illegible] [illegible] ॥

त्वरस्तुवर-जअडौ ॥ ८ । ४ । १७० ॥

त्वरतेरेतावादेशौ भवतः ॥ तुवरइ । जअडइ । तुवरन्तो । जअडन्तो ॥१७०॥

त्यादिशत्रोस्तूरः ॥ ८।४।१७१ ॥

त्वरतेस्त्यादौ शतरि च तूर इत्यादेशो भवति । तूरइ । तूरन्तो ॥१७१॥

तुरोत्यादौ ॥ ८ । ४ । १७२ ॥

त्वरोत्यादौ तुर आदेशो भवति ॥ तुरिओ । तुरन्तो ॥ १७२ ॥

क्षरः खिर-झर-पज्झर-पच्चड-णिच्चल-णिट्टुआः ॥ ८ । ४ १७३ ॥

क्षरेरेते षड् आदेशा भवन्ति ॥ खिरइ । झरइ । पज्झरइ । पच्चडइ । णिच्चलइ । णिट्टुअइ ॥ १७३ ॥

उच्छल उत्थल्लः ॥ ८ । ४ । १७४ ॥

उच्छलतेरुत्थल्ल इत्यादेशो भवति ॥ उत्थल्लइ ॥ १७४ ॥

विगलेस्थिप्प-णिट्टुहौ ॥ ८ । ३ । १७५ ॥

विगलतेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ थिप्पइ । णिट्टुहइ । विगलइ ॥ १७५ ॥

दलि-वल्योर्विसट्ट-वम्फौ ॥ ८ । ४ । १७६ ॥

दलेर्वलेश्च यथासंख्यं विसट्ट वम्फ इत्यादेशौ वा भवतः ॥ विसट्टइ । वम्फइ । पक्षे । दलइ । वलइ ॥ १७६ ॥

भ्रंशः फिड-फिट्ट-फुड-फुट्ट-चुक्क-भुल्लाः ॥ ८ । ४ । १७७॥

भ्रंशेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥ फिडइ । फिट्टइ । फुडइ फुट्टइ । चुक्कइ । भुल्लइ । पक्षे भंसइ ॥ १७७ ॥

नशेर्णिरणास-णिवहावसेह-पडिसा-सेहावहराः ॥ ८ । ४ । १७८ ॥

नशेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥ णिरणासइ । णिवहइ । अवसेहइ । पडिसाइ । सेहइ । अवहरइ । पक्षे । नस्सइ ॥ १७८ ॥

अवात्काशो वासः ॥ ८ । ४ । १७९ ॥

अवात्परस्य काशो वास इत्यादेशो भवति ॥ ओवासइ ॥ १७९ ॥

संदिशेरप्पाहः ॥ ८ । ४ । १८० ॥

संदिशतेरप्पाह इत्यादेशो वा भवति ॥ अप्पाहइ । संदिसइ

दृशो निअच्छ-पेच्छावयच्छावयज्झ-वज्ज-सव्वव-... अक्ख-पुलोअ-पुलअ-निअावआस-पासाः ॥ ८ । ४ । १८१ ॥

दृशेरेते पञ्चदशादेशा भवन्ति ॥ निअच्छइ । पेच्छइ । अवयज्झइ । वज्जइ । सव्ववइ । देक्खइ । ओअक्खइ । अवक्खइ । अ अक्खइ । पुलोएइ । पुलएइ । निअइ । अवआसइ । पासइ ॥ निज्झाअइ इति तु निध्यायते· स्वरादत्यन्ते भविष्यति ॥ १८१ ॥

स्पृश· फास-फंस-फरिस-छिव-छिहालुङ्खालिहाः ॥८।४।१८२॥

स्पृशतेरेते सप्त आदेशा भवन्ति ॥ फासइ । फंसइ । फरिसइ । छिवइ । छिहइ । आलुङ्खइ । आलिहइ ॥ १८२ ॥

प्रविशे रिअः ॥ ८ । ४ । १८३ ॥

प्रविशेः रिअ इत्यादेशो वा भवति ॥ रिअइ । पविसइ ॥ १८३ ॥

प्रान्मृश-मुषोर्म्हुसः ॥ ८ । ४ । १८४ ॥

प्रात्परयोर्मृशतिमुष्णात्योर्म्हुस इत्यादेशो भवति ॥ पम्हुसइ । प्रमृशति प्रमुष्णाति वा ॥ १८४ ॥

पिषेर्णिवह-णिरिणास-णिरिणज्ज-रोञ्च-चड्डाः ॥ ८।४।१८५ ॥

पिषेरेते पञ्चादेशा भवन्ति वा ॥ णिवहइ । णिरिणासइ । णिरिणज्जइ । रोञ्चइ । चड्डइ । पक्षे । पीसइ ॥ १८५ ॥

भषेर्भुक्कः ॥ ८ । ४ । १८६ ॥

भषेर्भुक्क इत्यादेशो वा भवति ॥ भुक्कइ । भसइ ॥ १८६ ॥

कृषेः कड्ढ-साअड्ढाञ्चाणच्छायञ्छाइञ्छाः ॥ ८ । ४ । १८७ ॥

कृषेरेते षडादेशा वा भवन्ति॥ कड्ढइ । साअड्ढइ । अञ्चइ । अणच्छइ । अयञ्छइ । आइञ्छइ । पक्षे । करिसइ ॥ १८७ ॥

असावक्खोडः ॥ ८। ४ । १८८ ॥

असिविषयस्य कृषेरक्खोड इत्यादेशो भवति ॥ अक्खोडेइ । असिं कोशात् कर्षतीत्यर्थः ॥ १८८ ॥

गवेषेर्ढुण्ढुल्ल-ढण्ढोल-गमेस-घत्ताः ॥ ८।४।१८९ ॥

गवेषेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ ढुण्ढुल्लइ । ढण्ढोलइ । गमेसइ । घत्तइ । गवेसइ ॥ १८९ ॥

श्लिषेः सामग्गावयास-परिअन्ताः ॥ ८ । ४ । १९० ॥

श्लिष्यतेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ सामग्गइ । अवयासइ । परिअन्तइ । सिलेसइ ॥ १९० ॥

म्रक्षेश्चोप्पडः ॥ ८ । ४ । १९१ ॥

म्रक्षेश्चोप्पड इत्यादेशो वा भवति ॥ चोप्पडइ । मक्खइ ॥ १९१ ॥

काङ्क्षेराहाहिलङ्घाहिलङ्ख-वच्च-वम्फ-मह-सिह-विलुम्पाः ॥८।४।१९२॥

काङ्क्षतेरेतेऽष्टादेशा वा भवन्ति ॥ आहइ । अहिलङ्घइ । अहिलङ्खइ । वच्चइ । वम्फइ । महइ । सिहइ । विलुम्पइ । कङ्खइ ॥ १९२ ॥

प्रतीक्षेः सामय-विहीर- विरमालाः ॥ ८ । ४।१९३ ॥

प्रतीक्षेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ सामयइ । विहीरइ । विरमालइ । पडिक्खइ ॥ १९३ ॥

तक्षेस्तच्छ-चच्छ-रम्प-रम्फाः ॥ ८ । ४ । १९४ ॥

तक्षेरेते चत्वार आदेशा वा भवन्ति ॥ तच्छइ । चच्छइ । रम्पइ । रम्फइ । तक्खइ ॥ १९४ ॥

विकसेः कोआस-वोसट्टौ ॥ ८ । ४ । १९५ ॥

विकसेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ कोआसइ । वोसट्टइ । विअसइ ॥१९५॥

हसेर्गुञ्जः ॥ ८ । ४ । १९६ ॥

हसेर्गुञ्ज इत्यादेशो वा भवति ॥ गुञ्जइ । हसइ ॥ १९६ ॥

स्रंसेर्ल्हस-डिम्भौ ॥ ८ । ४ । १९७ ॥

स्रंसेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ ल्हसइ । परिल्हसइ सलिल-वसणं । डिम्भइ । संसइ ॥ १९७ ॥

त्रसेर्डर-बोज्ज-वज्जाः ॥ ८ । ४ । १९८ ॥

त्रसेरेते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥ डरइ । बोज्जइ । वज्जइ । तसइ ॥ १९८ ॥

न्यसो णिम-णुमौ ॥ ८ । ४ । १९९ ॥

न्यस्यतेरेतावादेशौ भवतः ॥ णिमइ । णुमइ ॥ १९९ ॥

पर्यसः पलोट्ट-पल्लट्ट-पल्हत्थाः ॥ ८।४।२०० ॥

पर्यस्यतेरेते त्रय आदेशा भवन्ति ॥ पलोट्टइ । पल्लट्टइ । प
ल्हत्थइ ॥ २०० ॥

निःश्वसेर्झङ्खः ॥ ८ । ४ । २०१ ॥

निःश्वसेर्झङ्ख इत्यादेशो वा भवति ॥ झङ्खइ । नीससइ ॥ २०१ ॥

उल्लसेरूसलोसुम्भ-णिल्लस-पुलआअ-गुञ्जोल्लारोआः ॥ ८।४।२०२

उल्लसेरेते षडादेशा वा भवन्ति ॥ ऊसलइ । ऊसुम्भइ । णिल्लसइ । पुल
आअइ । गुञ्जोल्लइ । ह्रस्वत्वे तु । गुञ्जुल्लइ । आरोअइ । उल्लसइ ॥ २०२ ॥

भासेर्भिसः ॥ ८ । ४ । २०३ ॥

भासेर्भिस इत्यादेशो वा भवति ॥ भिसइ । भासइ ॥ २०३ ॥

ग्रसेर्घिसः ॥ ८ । ४ । २०४ ॥

ग्रसेर्घिस इत्यादेशो वा भवति ॥ घिसइ । गसइ ॥ २०४ ॥

अवाद्गाहेर्वाहः ॥ ८ । ४ । २०५ ॥

अवात्परस्य गाहेर्वाह इत्यादेशो वा भवति ॥ ओवाहइ । ओगा
हइ ॥ २०५ ॥

आरुहेश्चड-वलग्गौ ॥ ८ । ४ । २०६ ॥

आरुहेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ चडइ । वलग्गइ । आरुहइ ॥ २०६ ॥

मुहेर्गुम्म-गुम्मडौ ॥ ८।४।२०७ ॥

मुहेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ गुम्मइ । गुम्मडइ । मुज्झइ ॥ २०७ ॥

दहेरहिऊलालुङ्खौ ॥ ८।४।२०८ ॥

दहेरेतावादेशौ वा भवतः ॥ अहिऊलइ । आलुङ्खइ । डहइ ॥ २०८ ॥

ग्रहो वल-गेण्ह-हर-पङ्ग-निरुवाराहिपच्चुआः ॥ ८।४।२०९ ॥

ग्रहेरेते षडादेशा भवन्ति ॥ वलइ । गेण्हइ । हरइ । पङ्गइ । नि
रुवारइ । अहिपच्चुअइ ॥ २०९ ॥

क्त्वा-तुम्-तव्येषु-घेत् ॥ ८।४।२१० ॥

ग्रहः क्त्वातुम्तव्येषु घेत् इत्यादेशो भवति ॥ क्त्वा । घेत्तूण । घेत्तुआण ॥ क्वचिन्न भवति । गेण्हिअ ॥ तुम् । घेत्तुं ॥ तव्य । घेत्तव्वं ॥ २१० ॥

वचो वोत् ॥ ८।४।२११ ॥

वक्तेर्वोत् इत्यादेशो भवति क्त्वातुम्तव्येषु ॥ वोत्तूण । वोत्तुं । वोत्तव्वं ॥२११॥

रुद्-भुज-मुचां तोन्त्यस्य ॥ ८।४।२१२ ॥

एषामन्त्यस्य क्त्वातुम्तव्येषु तो भवति ॥ रोत्तूण । रोत्तुं । रोत्तव्वं ॥ भोत्तूण । भोत्तुं । भोत्तव्वं ॥ मोत्तूण । मोत्तुं । मोत्तव्वं ॥ २१२ ॥

दृशस्तेन ट्ठः ॥ ८।४।२१३ ॥

दृशोन्त्यस्य तकारेण सह द्विरुक्तष्ठकारो भवति ॥ दट्ठूण । दट्ठुं । दट्ठव्वं ॥ २१३ ॥

आः कृगो भूत-भविष्यतोश्च ॥ ८।४।२१४ ॥

कृगोन्त्यस्य आ इत्यादेशो भवति भूतभविष्यत्कालयोश्चकारात् क्त्वातुम्-तव्येषु च ॥ काहीअ । अकार्षीत् । अकरोत् । चकार वा ॥ काहिइ । करिष्यति । कर्ता वा ॥ क्त्वा । काऊण ॥ तुम् । काउं ॥ तव्य । कायव्वं ॥२१४॥

गमिष्यमासां छः ॥ ८।४।२१५ ॥

एषामन्त्यस्य छो भवति ॥ गच्छइ । इच्छइ । जच्छइ । अच्छइ ॥२१५॥

छिदि-भिदो न्दः ॥ ८।४।२१६ ॥

अनयोरन्त्यस्य नकाराक्रान्तो दकारो भवति ॥ छिन्दइ । भिन्दइ ॥२१६॥

युध-बुध-गृध-क्रुध-सिध-मुहां ज्झः ॥८।४।२१७॥

एषामन्त्यस्य द्विरुक्तो झो भवति ॥ जुज्झइ । बुज्झइ । गिज्झइ । कुज्झइ । सिज्झइ । मुज्झइ ॥ २१७ ॥

रुधो न्ध-म्भौ च ॥८।४।२१८॥

रुधोन्त्यस्य न्ध म्भ इत्येतौ चकारात् ज्झश्च भवति ॥ रुन्धइ । रुम्भइ । रुज्झइ ॥ २१८ ॥

सृजो रः ॥ ८ । ४ । २२९ ॥

सृजो धातोरन्त्यस्य रो भवति ॥ निसिरइ । वोसिरइ । वोसिरामि ॥ २२९ ॥

शकादीनां द्वित्वम् ॥ ८ । ४ । २३० ॥

शकादीनामन्त्यस्य द्वित्वं भवति ॥ शक् । सक्कइ ॥ जिम् । जिम्मइ ॥ लग् । लग्गइ ॥ मग् । मग्गइ ॥ कुप् । कुप्पइ ॥ नश् । नस्सइ ॥ अट् । परिअट्टइ । कुट् । पलोट्टइ ॥ तुट् । तुट्टइ ॥ नट् । नट्टइ ॥ सिव् । सिव्वइ इत्यादि ॥ २३० ॥

स्फुटि-चलेः ॥ ८ । ४ । २३१ ॥

अनयोरन्त्यस्य द्वित्वं वा भवति ॥ फुट्टइ फुडइ । चल्लइ चलइ ॥२३१॥

प्रादेर्मीलेः ॥ ८ । ४ । २३२ ॥

प्रादेः परस्य मीलेरन्त्यस्य द्वित्वं वा भवति ॥ पमिल्लइ पमीलइ । निमिल्लइ निमीलइ । संमिल्लइ संमीलइ । उम्मिल्लइ उम्मीलइ ॥ प्रादेरिति किम् । मीलइ ॥ २३२ ॥

उवर्णस्यावः ॥ ८ । ४ । २३३ ॥

धातोरन्त्यस्योवर्णस्य अवादेशो भवति ॥ ह्नुङ् । निण्हवइ ॥ हु । निहवइ ॥ च्युङ् । चवइ ॥ रु । रवइ ॥ कु । कवइ ॥ सू । सवइ । पसवइ ॥ २३३ ॥

ऋवर्णस्यारः ॥ ८।४।२३४ ॥

धातोरन्त्यस्य ऋवर्णस्य अरादेशो भवति ॥ करइ ॥ धरइ । मरइ । वरइ । सरइ । हरइ । तरइ । जरइ ॥ २३४ ॥

वृषादीनामरिः ॥ ८।४।२३५ ॥

वृष इत्येवंप्रकाराणां धातूनाम् ऋवर्णस्य अरिः इत्यादेशो भवति ॥ वृष् । वरिसइ ॥ कृष् । करिसइ ॥ मृष् । मरिसइ ॥ हृष् । हरिसइ ॥ येषामरिरादेशो दृश्यते ते वृषादयः ॥ २३५ ॥

रुषादीनां दीर्घः ॥ ८ । ४ । २३६ ॥

रुष इत्येवंप्रकाराणां धातूनां स्वरस्य दीर्घो भवति ॥ रू
सूसइ । दूसइ । पूसइ । सीसइ । इत्यादि ॥ २३६ ॥

युवर्णस्य गुणः ॥ ८ । ४ । २३७ ॥

धातोरिवर्णस्योवर्णस्य च क्ङित्यपि गुणो भवति ॥ जेऊण
नेइ । नेन्ति । उड्डेइ । उड्डेन्ति । मोत्तूण । सोऊण ॥ क्वचित्
नीओ । उड्डीणो ॥ २३७ ॥

स्वराणां स्वराः ॥ ८ । ४ । २३८ ॥

धातुषु स्वराणां स्थाने स्वरा बहुलं भवन्ति ॥ हवइ । हिवइ
पुणइ ॥ सद्दहणं । सद्दहाणं ॥ धावइ । धुवइ ॥ रुवइ । रोवइ ।
नित्यम् । देइ । लेइ । विहेइ । नासइ ॥ आर्षे । बेमि ॥ २३८॥

व्यञ्जनाददन्ते ॥ ८ । ४ । २३९ ॥

व्यञ्जनान्ताद्धातोरन्ते अकारो भवति ॥ भमइ । हसइ ।
चुम्बइ । भणइ । उवसमइ । पावइ । सिञ्चइ । रुन्धइ । मुसइ ।
कमइ ॥ शबादीनां च प्रायः प्रयोगो नास्ति ॥ २३९ ॥

स्वरादनतो वा ॥ ८ । ४ । २४० ॥

अकारान्तवर्जितात्स्वरान्ताद्धातोरन्ते अकारागमो वा भव
ाअइ । धाइ धाअइ । जाइ जाअइ । झाइ झाअइ । जम्भाइ ज
व्वाइ उव्वाअइ । मिलाइ मिलाअइ । विक्केइ विक्केअइ । होउ
ण ॥ अनत इति किम् । चिइच्छइ । दुगुच्छइ ॥ २४० ॥

-जि-श्रु-हु-स्तु-लू-पू-धूगां णो ह्रस्वश्च ॥ ८ । ४ । २
ष्यादीनां धातूनामन्ते णकारागमो भवति एषां स्वरस्य च
न्ति ॥ चि । चिणइ ॥ जि । जिणइ ॥ श्रु । सुणइ ॥ हु । हुण
। थुणइ ॥ लू । लुणइ ॥ पू । पुणइ ॥ धूग् । धुणइ ॥ बहु
न्तर्विकल्प्य । उच्चिणइ । उच्चेइ ॥ जेऊण । जिणिऊण ॥
इ ॥ सोऊण । सुणिऊण ॥ २४१ ॥

न वा कर्म-भावे व्वः क्यस्य च लुक् ॥ ८ । ४ । २४२ ॥

च्यादीनां कर्मणि भावे च वर्तमानानामन्ते द्विरुक्तो वकारागमो वा भवति तत्सन्नियोगे च क्यस्य लुक् ॥ चिव्वइ चिणिज्जइ । जिव्वइ जिणिज्जइ । सुव्वइ सुणिज्जइ । हुव्वइ हुणिज्जइ । थुव्वइ थुणिज्जइ । लुव्वइ लुणिज्जइ । पुव्वइ पुणिज्जइ । धुव्वइ धुणिज्जइ ॥ एवं भविष्यति । चिव्विहिइ । इत्यादि ॥ २४२ ॥

म्मश्चेः ॥ ८ । ४ । २४३ ॥

चिगः कर्मणि भावे च अन्ते संयुक्तो मो वा भवति तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् ॥ चिम्मइ । चिव्वइ । चिणिज्जइ ॥ भविष्यति । चिम्मिहिइ । चिव्विहिइ । चिणिहिइ ॥ २४३ ॥

हन्खनोन्त्यस्य ॥ ८।४।२४४ ॥

अनयोः कर्मभावेन्त्यस्य द्विरुक्तो मो वा भवति तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् ॥ हम्मइ हणिज्जइ । खम्मइ खणिज्जइ ॥ भविष्यति । हम्मिहिइ हणिहिइ । खम्मिहिइ खणिहिइ ॥ बहुलाधिकाराद्धन्तेः कर्तर्यपि ॥ हम्मइ । हन्तीत्यर्थः ॥ क्वचिन्न भवति ॥ हन्तव्वं । हन्तूण । हओ ॥ २४४ ॥

ब्भो दुह-लिह-वह-रुधामुच्चातः ॥ ८ । ४ । २४५ ॥

दुहादीनामन्त्यस्य कर्मभावे द्विरुक्तो भो वा भवति तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् वहेरकारस्य च उकारः ॥ दुब्भइ दुहिज्जइ । लिब्भइ । लिहिज्जइ । वुब्भइ वहिज्जइ । रुब्भइ रुन्धिज्जइ । भविष्यति । दुब्भिहिइ दुहिहिइ इत्यादि ॥ २४५ ॥

दहो ज्झः ॥ ८ । ४ । २४६ ॥

दहोन्त्यस्य कर्मभावे द्विरुक्तो ज्झो वा भवति तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् ॥ डज्झइ । डहिज्जइ । भविष्यति । डज्झिहिइ । डहिहिइ ॥२४६॥

बन्धो न्धः ॥ ८ । ४ । २४७ ॥

बन्धेर्धातोरन्त्यस्य न्ध इत्यवयवस्य कर्मभावे ज्झो वा भवति तत्सन्नियोगे क्यस्य च लुक् ॥ बज्झइ । बन्धिज्जइ ॥ भविष्यति । बज्झिहिइ । बन्धिहिइ ॥ २४७ ॥

आरभेराढप्पः ॥ ८।४।२५४ ॥
आङ्पूर्वस्य रभेः कर्मभावे आढप्प इत्यादेशो वा भवति क्यस्य च लुक् ॥ आढप्पइ । पक्षे । आढवीअइ ॥ २५४ ॥

स्निहसिचोः सिप्पः ॥ ८।४।२५५ ॥
अनयोः कर्मभावे सिप्प इत्यादेशो भवति क्यस्य च लुक् ॥ सिप्पइ । स्निह्यते । सिच्यते वा ॥ २५५ ॥

ग्रहेर्घेप्पः ॥ ८।४।२५६ ॥
ग्रहेः कर्मभावे घेप्प इत्यादेशो वा भवति क्यस्य च लुक् ॥ घेप्पइ । गिज्झइ ॥ २५६ ॥

स्पृशेश्छिप्पः ॥ ८।४।२५७ ॥
स्पृशतेः कर्मभावे छिप्पादेशो वा भवति क्यलुक् च ॥ छिप्पइ । छिविज्जइ ॥ २५७ ॥

क्तेनाप्फुण्णादयः ॥ ८।४।२५८ ॥
अप्फुण्णादयः शब्दा आक्रमिप्रभृतीनां धातूनां स्थाने क्तेन सह वा निपात्यन्ते ॥ अप्फुण्णो । आक्रान्तः ॥ उक्कोसं । उत्कृष्टम् ॥ फुडं । स्पष्टम् ॥ वोलीणो । अतिक्रान्तः ॥ वोसट्टो । विकसितः ॥ निसुट्टो । निपातितः ॥ लुग्गो । रुग्णः ॥ ल्हिक्को । नष्टः । पम्हुट्ठो । प्रमृष्टः प्रमुषितो वा ॥ विढत्तं । अर्जितम् ॥ छित्तं । स्पृष्टम् ॥ निमिअं । स्थापितम् ॥ चक्खिअं । आस्वादितम् ॥ लुअं । लूनम् ॥ जढं । त्यक्तम् ॥ झोसिअं । क्षिप्तम् ॥ निच्छूढं । उद्वृत्तम् ॥ पल्हत्थं पलोट्टं च । पर्यस्तम् ॥ हीसमणं । हेषितम् । इत्यादि ॥ २५८ ॥

धातवोर्थान्तरेपि ॥ ८।४।२५९ ॥
उक्तादर्थादर्थान्तरेपि धातवो वर्तन्ते ॥ बलिः प्राणने पठितः खादनेपि वर्तते । बलइ । खादति प्राणनं करोति वा ॥ एवं कलिः संख्याने संज्ञानेपि । कलइ । जानाति संख्यानं करोति वा ॥ रिगिर्गतौ प्रवेशेपि ॥ रिगइ । प्रविशति गच्छति वा ॥ काङ्क्षतेर्वम्फ आदेशः प्राकृते । वम्फइ ।

भवद्भगवतोः ॥ ८ । ४ । २६५ ॥

आमन्त्र्य इति निवृत्तम् । शौरसेन्यामनयोः सौ परे नस्य मो भवति ॥ किं एत्थभवं हिदएण चिन्तेदि । एदु भवं । समणे भगवं महावीरे । पज्जिदो भयवं कुदन्तो ॥ क्वचिदन्यत्रापि । भवं पागसासणे । संपाइअवं सीसो । कयवं । करेमि काहं च ॥ २६५ ॥

न वा र्यो य्यः ॥ ८ । ४ । २६६ ॥

शौरसेन्यां र्यस्य स्थाने य्यो वा भवति ॥ अय्यउत्त पय्याकुलीकदम्हि । सुय्यो । पक्षे । अज्जो । पज्जाउलो । कज्ज-परवसो ॥ २६६ ॥

थो धः ॥ ८ । ४ । २६७ ॥

शौरसेन्यां थस्य धो वा भवति ॥ कधेदि कहेदि । णाधो णाहो । कधं कहं । राज-पधो राज-पहो ॥ अपदादावित्येव । थामं । थेओ ॥ २६७ ॥

इह-हचोर्हस्य ॥८।४। २६८ ॥

इहशब्दसम्बन्धिनो 'मध्यमस्येत्था-हचौ' (८-३-१४३) इति विहितस्य हचश्च हकारस्य शौरसेन्यां धो वा भवति ॥ इध । होध । परित्तायध ॥ पक्षे । इह । होह । परित्तायह ॥ २६८ ॥

भुवो भः ॥ ८ । ४ । २६९ ॥

भवतेर्हकारस्य शौरसेन्यां भो वा भवति ॥ भोदि । होदि । भुवदि । हुवदि । भवदि । हवदि ॥ २६९ ॥

पूर्वस्य पुरवः ॥ ८ । ४ । २७० ॥

शौरसेन्यां पूर्वशब्दस्य पुरव इत्यादेशो वा भवति ॥ अपुरवं नाडयं । अपुरवागदं । पक्षे । अपुव्वं पदं । अपुव्वागदं ॥ २७० ॥

क्त्व इय-दूणौ ॥ ८ । ४ । २७१ ॥

शौरसेन्यां क्त्वाप्रत्ययस्य इय दूण इत्यादेशौ वा भवतः ॥ भविय भोदूण । हविय होदूण । पढिय पढिदूण । रमिय रन्दूण । पक्षे भोत्ता । होत्ता । पढित्ता । रन्ता ॥ २७१ ॥

एवार्थे य्येव ॥ ८ । ४ । २८० ॥

एवार्थे य्येव इति निपातः शौरसेन्यां प्रयोक्तव्यः ॥ मम य्येव बम्भणस्स । सो य्येव एसो ॥ २८० ॥

हञ्जे चेट्याह्वाने ॥ ८ । ४ । २८१ ॥

शौरसेन्यां चेट्याह्वाने हञ्जे इति निपातः प्रयोक्तव्यः ॥ हञ्जे चदुरिके ॥ २८१ ॥

हीमाणहे विस्मय-निर्वेदे ॥ ८ । ४ । २८२ ॥

शौरसेन्यां हीमाणहे इत्ययं निपातो विस्मये निर्वेदे च प्रयोक्तव्यः ॥ विस्मये ॥ हीमाणहे जीवन्त-वच्छा मे जणणी ॥ निर्वेदे । हीमाणहे पलिस्सन्ता हगे एदेण निय-विधिणो दुव्ववसिदेण ॥ २८२ ॥

णं नन्वर्थे ॥ ८ । ४ । २८३ ॥

शौरसेन्यां नन्वर्थे णमिति निपातः प्रयोक्तव्यः ॥ णं अफलोदया । णं अय्यमिस्सेहिं पुढमं य्येव आणत्तं । णं भवं मे अग्गदो चलदि । आर्षे वाक्यालङ्कारेपि दृश्यते नमोत्थु णं । जया णं । तया णं ॥ २८३ ॥

अम्महे हर्षे ॥ ८ । ४ । २८४ ॥

शौरसेन्यां अम्महे इति निपातो हर्षे प्रयोक्तव्यः ॥ अम्महे एआए सुम्मिलाए सुपलिगढिदो भवं ॥ २८४ ॥

हीही विदूषकस्य ॥ ८ । ४ । २८५ ॥

शौरसेन्यां हीही इति निपातो विदूषकाणां हर्षे द्योत्ये प्रयोक्तव्यः ॥ हीही भो संपन्ना मणोरधा पिय-वयस्सस्स ॥ २८५ ॥

शेषं प्राकृतवत् ॥ ८ । ४ । २८६ ॥

शौरसेन्यामिह प्रकरणे यत्कार्यमुक्तं ततोन्यच्छौरसेन्यां प्राकृतवदेव भवति ॥ 'दीर्घ-ह्रस्वौ मिथो वृत्तौ' (८-१-४) इत्यारभ्य 'तो दोनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य' (८-४-२६०) एतस्मात्सूत्रात्प्राग् यानि सूत्राणि एषु यान्युदाहरणानि तेषु मध्ये अमूनि तदवस्थान्येव शौरसेन्यां भवन्ति अमूनि पुनरेवंविधानि भवन्तीति विभागः प्रतिसूत्रं स्वयमभ्यूह्य दर्शनीयः ॥ यथा ।

अन्दावेदी । जुवदि–जणो । मणसिला । इत्यादि ॥ २८६ ॥

अत एत्सौ पुंसि मागध्याम् ॥ ८।४।२८७ ॥

मागध्यां भाषायां सौ परे अकारस्य एकारो भवति पुंसि पुल्लिङ्गे ॥ एष मेषः । एशे मेशे ॥ एशे पुलिशे ॥ करोमि भदन्त । करेमि भन्ते ॥ अत इति किम् । णिही । कली । गिली ॥ पुंसीति किम् । जलं ॥ यदपि "पोराणमद्ध-मागह-भासा-निययं हवइ सुत्तं" इत्यादिनार्षस्य अर्द्ध-मागधभाषानियतत्वमाम्नायि वृद्धैस्तदपि प्रायोऽस्यैव विधानान्न वक्ष्यमाणलक्षणस्य। कयरे आगच्छइ ॥ से तारिसे दुक्खसहे जिइन्दिए । इत्यादि ॥ २८७ ॥

र-सोर्ल-शौ ॥ ८।४।२८८ ॥

मागध्यां रेफस्य दन्त्यसकारस्य च स्थाने यथासंख्यं लकारस्तालव्यशकारश्च भवति ॥ र ॥ नले । कले ॥ स ॥ हंशे । शुदं । शोभणं ॥ उभयोः । शालशे । पुलिशे ॥

लहश-वश-नमिल-शुल-शिल-विअलिद-मन्दाल-लायिदंहियुगे ।
वील-यिणे पक्खालदु मम शयलमवय्य-यम्बालं ॥ २८८ ॥

स-षोः संयोगे सोऽग्रीष्मे ॥ ८ । ४ । २८९ ॥

मागध्यां सकारषकारयोः संयोगे वर्तमानयोः सो भवति ग्रीष्मशब्दे भवति । ऊर्ध्वलोपाद्यपवादः ॥ स । पस्खलदि हस्ती । बुहस्पदी । मस्कली । विस्मये ॥ ष । शुस्क-दालुं । कस्टं । विस्नुं । शस्प-कवले । उस्मा । निस्फलं । धनुस्खण्डं ॥ अग्रीष्म इति किम् । गिम्ह-वाशले ॥ २८९ ॥

ट्ट–ष्ठयोस्टः ॥ ८।४।२९० ॥

द्विरुक्तस्य टस्य षकाराक्रान्तस्य च ठकारस्य मागध्यां सकाराक्रान्तः टकारो भवति ॥ ट्ट । पस्टे । भस्टालिका । भस्टिणी ॥ ष्ठ । शुस्टु कदं । कोस्टागालं ॥ २९० ॥

स्थ–र्थयोस्तः ॥ ८।४।२९१ ॥

स्थ र्थ इत्येतयोः स्थाने मागध्यां सकाराक्रान्तः तो भवति ॥ स्थ । उवस्तिदे । शुस्तिदे ॥ र्थ । अस्त–वदी । शस्तवाहे ॥ २९१ ॥

ज-द्य-यां-यः ॥ ८।४।२९२ ॥

मागध्यां जद्ययां स्थाने यो भवति ॥ ज । याणदि । यणवदे । अय्युणे । दुय्यणे । गय्यदि । गुण-वय्यिदे ॥ द्य । मय्यं । अय्य किल विय्याहले आगदे ॥ य । यादि । यधाशलूवं । याण-वत्तं । यदि ॥ यस्य यत्वविधानं 'आदेर्यो जः' (८-१-२४५) इति बाधनार्थम् ॥ २९२ ॥

न्य-ण्य-ज्ञ-ञ्जां ञ्ञः ॥८।४।२९३॥

मागध्यां न्य ण्य ज्ञ ञ्ज इत्येतेषां द्विरुक्तो ञो भवति ॥ न्य ॥ अहिमञ्ञु-कुमाले । अञ्ञ-दिशं । शामञ्ञ-गुणे । कञ्ञका-वलणं ॥ ण्य । पुञ्ञवन्ते । अब्रम्हञ्ञं । पुञ्ञाहं । पुञ्ञं ॥ ज्ञ । पञ्ञाविशाले । शव्वञ्ञे । अवञ्ञा ॥ ञ्ज । अञ्ञली । धणञ्ञए । पञ्ञले ॥ २९३ ॥

व्रजो जः ॥ ८।४।२९४ ॥

मागध्यां व्रजेर्जकारस्य ञ्जो भवति । यापवादः ॥ वञ्जदि ॥ २९४ ॥

छस्य श्चोनादौ ॥ ८।४।२९५ ॥

मागध्यामनादौ वर्तमानस्य छस्य तालव्यशकाराक्रान्तश्चो भवति ॥ गश्च गश्च । उश्चलदि । पिश्चिले । पुश्चदि ॥ लाक्षणिकस्यापि । आपन्नवत्सलः । आवन्न-वश्चले ॥ तिर्यक् प्रेक्षते । तिरिच्छि पेच्छइ । तिलिश्चि पेस्कदि ॥ अनादाविति किम् । छाले ॥ २९५ ॥

क्षस्य ×कः ॥ ८।४।२९६ ॥

मागध्यामनादौ वर्तमानस्य क्षस्य ×को जिह्वामूलीयो भवति ॥ य×के ॥ ल×कशे ॥ अनादावित्येव । खय-यलहला । क्षयजलधरा इत्यर्थः ॥ २९६ ॥

स्कः प्रेक्षाचक्षोः ॥ ८ । ४ । २९७ ॥

मागध्यां प्रेक्षेराचक्षेश्च क्षस्य सकाराक्रान्तः को भवति ॥ जिह्वामूलीयापवादः ॥ पेस्कदि । आचस्कदि ॥ २९७ ॥

तिष्ठश्चिष्ठः ॥ ८ । ४ । २९८ ॥

मागध्यां स्थाधातोर्यस्तिष्ठ इत्यादेशस्तस्य चिष्ठ इत्यादेशो भवति ॥ चिष्ठदि ॥ २९८ ॥

अवर्णाद्वा ङसो डाहः ॥ ८ । ४ । २९९ ॥

मागध्यामवर्णात्परस्य ङसो डित् आह इत्यादेशो वा भवति ॥ हगे न एलिशाह कम्माह काली । भगदत्त-शोणिदाह कुम्भे । पक्षे । भीमशेणस्स पश्चादो हिण्डीअदि । हिडिम्बाए घडुक्कय-शोके ण उवशमदि ॥ २९९ ॥

आमो डाहँ वा ॥ ८ । ४ । ३०० ॥

मागध्यामवर्णात्परस्य आमोनुनासिकान्तो डित् आहादेशो वा भवति ॥ शय्यणाहँ सुहं । पक्षे । नलिन्दाणं ॥ व्यत्ययात्प्राकृतेपि । ताहँ । तुम्हहँ । अम्हाहँ । सरिआहँ । कम्माहँ ॥ ३०० ॥

अहं वयमोर्हगे ॥ ८ । ४ । ३०१ ॥

मागध्यामहंवयमोः स्थाने हगे इत्यादेशो भवति ॥ हगे शक्कावदाल-तित्थ-णिवाशी धीवले । हगे शंपत्ता ॥ ३०१ ॥

शेषं शौरसेनीवत् ॥ ८ । ४ । ३०२ ॥

मागध्यां यदुक्तं ततोन्यच्छौरसेनीवद् द्रष्टव्यम् ॥ तत्र 'तो दोनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य' (८-४-२६०) ॥ पविशदु आवुत्ते शामि-पशादाय ॥ 'अधः क्वचित्' (८-४-२६१) अले किं एशे महन्दे कलयले ॥ 'वादेस्तावति' (८-४-२६२) ॥ मालेध वा धलेध वा ॥ अयं दाव शे आगमे ॥ 'आ आमन्त्र्ये सौ वेनो नः' (८-४-२६३) भो कञ्चुइआ ॥ 'मो वा' (८-४-२६४ ॥ भो रायं ॥ 'भवद्भगवतोः' (८-४-२६५) ॥ एदु भवं शमणे भयवं महावीले । भयवं कदन्ते ये अप्पणो पक्कं उज्झिय पलस्स पक्कं पमाणीकलेशि ॥ 'न वा र्यो य्यः' (८-४-२६६) ॥ अय्य एशे खु कुमाले मलयकेदू ॥ 'थो धः' (८-४-२६७) ॥ अले कुम्भिला कधेहि ॥ 'इह-हचोर्हस्य' (८-४-२६८) ॥ ओशलध अय्या ओशलध ॥ 'भुवो भः' (८-४-२६९) ॥ भोदि ॥ 'पूर्वस्य पुरवः' (८-४-२७०) ॥ अपुरवे ॥ 'क्त्व इयदूणौ' (८-४-२७१) ॥ किं खु शोभणे बम्हणे शि त्ति कलिय लञ्ञा पलिग्गहे दिण्णे ॥ 'कृ-गमो डडुअः' (८-४-२७२) ॥ कडुअ । गडुअ ॥ 'दिरिचेचोः' (८-४-२७३) ॥ अमच्च लक्कशं पिक्खिदु इदो य्येव आग-

श्चदि ॥ 'अतो देश्च' (८-४-२७४) अले कि एद्दो महन्दे कलयले शुणीअदे॥ 'भविष्यति स्सिः' (८-४-२७५) ता कहिं नु गदे लुहिलप्पिए भविस्सदि ॥ 'अतो ङसेर्डादो-डादू' (८-४-२७६) ॥ अहं पि भागुलायणादो मुद्दं पावेमि ॥ 'इदानीमो दाणिं '(८-४-२७७) ॥ शुणध दाणिं हगे शक्काव-याल-तित्त-णिवाशी धीवले ॥ 'तस्मात्ताः' (८-४-२७८)॥ ता याव पवि-शामि ॥ 'मान्त्याण्णो वेदेतोः' (८-४-२७९) ॥ युत्तं णिमं । शलिशं णिमं ॥ 'एवार्थे य्येव' (८-४-२८०) ॥ मम य्येव ॥ हञ्जे चेट्याह्वाने (८-४-२८१)॥ हञ्जे चदुलिके ॥ हिणामहे विस्मय-निर्वेदे (८-४-२८२) ॥ विस्मये । यथा उदात्तराघवे । राक्षसः । हीमाणहे जीवन्त-वश्चा मे जणणी ॥ निर्वेदे । यथा विक्रान्तभीमे राक्षसः । हीमाणहे पलिस्सन्ता हगे एदेण निय-विधिणो दुव्ववशिदेण ॥ 'णं नन्वर्थे' (८-४-२८३) ॥ णं अवशलोपशप्पणीया लायाणो ॥ 'अम्महे हर्षे' (८-४-२८४) अम्हहे एआए शुम्मिलाए शुपलिग-ढिदे भवं ॥ 'हीही विदूषकस्य' (८-४-२८५) ॥ हीही संपन्ना मे मणोलधा पियवयस्सस्स ॥ 'शेषं प्राकृतवत्' (८-४-२८६)। मागध्यामपि 'दीर्घह्रस्वौ मिथो वृत्तौ' (८-१-४) इत्यारभ्य 'तो दोनादौ शौरसेन्यामयुक्तस्य' (८-४-२६०) इत्यस्मात् प्राग् यानि सूत्राणि तेषु यान्युदाहरणानि सन्ति तेषु मध्ये अमूनि तदवस्थान्येव मागध्याममूनि पुनरेवंविधानि भवन्तीति विभागः स्वयमभ्यूह्य दर्शनीयः ॥ ३०२ ॥

ज्ञो ञ्ञः पैशाच्याम् ॥ ८ । ४ । ३०३ ॥

पैशाच्यां भाषायां ज्ञस्य स्थाने ञ्ञो भवति ॥ पञ्ञा ॥ सञ्ञा । सव्वञ्ञो । ञ्ञानं । विञ्ञानं ॥ ३०३ ॥

राज्ञो वा चिञ् ॥ ८ । ४ । ३०४ ॥

पैशाच्यां राज्ञ इति शब्दे यो ज्ञकारस्तस्य चिञ आदेशो वा भवति ॥ राचिञा लपितं । रञ्ञा लपितं । राचिञो धनं । रञ्ञो धनं । ज्ञ इत्येव । राजा ॥ ३०४ ॥

न्य-ण्योर्ञ्ञः ॥ ८ । ४ । ३०५ ॥

पैशाच्यां न्यण्योः स्थाने ञ्ञो भवति । कञ्ञका । अभिमञ्ञु । पु
कञ्ञो । पुञ्ञाहं ॥ ३०५॥

णो नः ॥ ८ । ४ । ३०६ ॥

पैशाच्यां णकारस्य नो भवति । गुन-गन-युत्तो । गुनेन ॥ ३०

तदोस्तः ॥ ८ । ४ । ३०७ ॥

पैशाच्यां तकारदकारयोस्तो भवति । तस्य । भगवती । पव्वती । स
दस्य । मतन-परवसो । सतनं । तामोतरो । पतेसो । वतनकं । हे
रमतु ॥ तकारस्यापि तकारविधानमादेशान्तरबाधनार्थम् । तेन प
चेतिसो इत्याद्यपि सिद्धं भवति ॥ ३०७ ॥

लो ळः ॥ ८ । ४ । ३०८ ॥

पैशाच्या लकारस्य ळकारो भवति ॥ सीळं । कुळं । जळं । सलि
कमळं ॥ ३०८ ॥

श-षोः सः ॥ ८ । ४ । ३०९ ॥

पैशाच्यां शषोः सो भवति । श । सोभति । सोभनं । ससी । स
सद्दो ॥ ष । विसमो । किसानो । 'न कगचजादिषट्शम्यन्तसूत्रोक्त
(८-४-३२४) इत्यस्य बाधकस्य बाधनार्थोयं योगः ॥ ३०९ ॥

हृदये यस्य पः ॥ ८ । ४ । ३१० ॥

पैशाच्या हृदयशब्दे यस्य पो भवति । हितपकं । किंपि किंपि हि
अत्थं चिन्तयमानी ॥ ३१० ॥

टोस्तुर्वा ॥ ८ । ४ । ३११ ॥

पैशाच्यां टोः स्थाने तुर्वा भवति । कुतुम्बकं । कुटुम्बकं ॥ ३११

क्त्वस्तूनः ॥ ८ । ४ । ३१२ ॥

पैशाच्यां क्त्वाप्रत्ययस्य स्थाने तून इत्यादेशो भवति ॥ गन्तून । र
हसितून । पठितून । कधितून ॥ ३१२ ॥

द्धून-त्थूनौ ष्ट्वः ॥ ८ । ४ । ३१३ ॥

शाच्यां ष्ट्वा इत्यस्य स्थाने द्धून त्थून इत्यादेशौ भवतः । पूर्वस्याप-
: । नद्धून । नत्थून । तद्धून । तत्थून ॥ ३१३ ॥

र्य-स्न-ष्टां रिय-सिन-सटाः क्वचित् ॥ ८ । ४ । ३१४ ॥

शाच्यां र्यस्नष्टां स्थाने यथासंख्यं रिय सिन सट इत्यादेशाः क्वचित्
न । भार्या । भारिया । स्नातम् । सिनातं । कष्टम् । कसटं । क्वचि-
किम् । सुज्जो । सुनुसा । तिट्ठो ॥ ३१४ ॥

क्यस्येय्यः ॥ ८ । ४ । ३१५ ॥

शाच्यां क्यप्रत्ययस्य इय्य इत्यादेशो भवति । गिय्यते । दिय्यते ।
यते । पठिय्यते ॥ ३१५ ॥

कृगो डीरः ॥ ८ । ४ । ३१६ ॥

शाच्यां कृगः परस्य क्यस्य स्थाने डीर इत्यादेशो भवति । पुधुमतं-
सव्वस्स य्येव सम्मानं कीरते ॥ ३१६ ॥

यादृशादेर्दुस्तिः ॥ ८।४।३१७ ॥

शाच्यां यादृश इत्येवमादीनां दृ इत्यस्य स्थाने तिः इत्यादेशो भवति ।
सो । तातिसो । केतिसो । एतिसो । भवातिसो । अञ्ञातिसो ।
तिसो । अम्हातिसो ॥ ३१७ ॥

इचेचः ॥ ८।४।३१८ ॥

शाच्यामिचेचोः स्थाने तिरादेशो भवति ॥ वसुआति । नेति । देति ।
॥ ३१८ ॥

आत्तेश्च ॥८।४।३१९॥

शाच्यामकारात्परयोः इचेचोः स्थाने तेश्चकारात् तिश्चादेशौ भवतः ॥
। लपति । अच्छते । अच्छति । गच्छते । गच्छति । रमते । रमति ।
ति किम् । होति । नेति ॥ ३१९ ॥

भविष्यत्येय्य एव ॥ ८।४।३२० ॥

शाच्यामिचेचोः स्थाने भविष्यति एय्य एव भवति न तु स्सिः ।
तं तलून चिन्तितं रञ्ञा का एसा हुवेय्य ॥ ३२० ॥

अतो ङसेर्डातो-डातू ॥ ८।४।३२१ ॥

पैशाच्यामकारात्परस्य ङसेर्डितौ आतो आतु इत्यादेशो भवत. ॥ त
च तीए तूरातो य्येव तिट्ठो । तूरातु । तुमातो । तुमातु । ममातो।
ममातु ॥ ३२१ ॥

तदिदमोष्टा नेन स्त्रियां तु नाए ॥ ८।४।३२२॥

पैशाच्यां तदिदमोः स्थाने टाप्रत्ययेन सह नेन इत्यादेशो भवति । पु
लिङ्गे तु नाए इत्यादेशो भवति ॥ तत्थ च नेन कत-सिनानेन ॥ स्त्रि
पूजितो च नाए पातग्ग-कुसुम-प्पतानेन ॥ टेति किम् । एवं चिन्त
गतो सो ताए समीपं ॥ ३२२ ॥

शेषं शौरसेनीवत् ॥ ८।४।३२३ ॥

पैशाच्यां यदुक्तं ततोऽन्यच्छेषं पैशाच्यां शौरसेनीवद् भवति ॥
ससरीरो भगवं मकर-धजो । एत्थ परिब्भमन्तो हुवेय्य । एवंविधाए भ-
वतीए कधं तापस-वेस-गहनं कतं ॥ एतिसं अतिट्ठ-पुरवं महाधनं तटून।
भगवं यदि मं वरं पयच्छसि राजं च दाव लोक । ताव च तीए तूरातो मे
तिट्ठो सो आगच्छमानो राजा ॥ ३२३ ॥

न क-ग-च-आदि-षट्-शम्यन्त-सूत्रोक्तम् ॥ ८।४।३२४ ॥

पैशाच्यां 'क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक्'.(८-१-१७७)इ
त्य 'षट्-शमी-शाव-सुधा-सप्तपर्णेष्वादेश्छः' (८-१-२६५) इति यत्र
सूत्राणि तैर्यदुक्तं कार्यं तन्न भवति ॥ मकरकेतू। सगर-पुत्त-वचनं । वि
नेन लपितं । मतनं । पापं । आयुधं । तेवरो ॥ एवमन्यसूत्राणामप्युदाहर
द्रष्टव्यानि ॥ ३२४ ॥

चूलिका-पैशाचिके तृतीय-तुर्ययाराद्य-द्वितीयौ ॥ ८।४।३२५

चूलिकापैशाचिके वर्गाणां तृतीयतुर्ययोः स्थाने आद्यद्वि
यथासंख्यौ भवतः ॥ नगरम् । आद्यद्वितीयौ नकरं ॥ मार्गण । मक्कनो।
गिरि-तटम् । किरि-तटं ॥ मेघ. । मेखो ॥ व्याघ्रः ॥ वक्खो।
घर्मः । खम्मो ॥ राजा । राचा ॥ जर्जरम् चच्चरं ॥ जीमूत

लेह ॥ गउरि । गोरि ॥ प्रायोग्रहणाद्यस्यापभ्रंशे विशेषो वक्ष्यते तस्य कचित्प्राकृतवत् शौरसेनीवच्च कार्यं भवति ॥ ३२९ ॥

स्यादौ दीर्घ-ह्रस्वौ ॥ ८।४।३३० ॥

अपभ्रंशे नाम्नोन्त्यस्वरस्य दीर्घह्रस्वौ स्यादौ प्रायो भवतः ॥ सौ ॥

ढोल्ला सामला धण चम्पा-वण्णी ।
णाइ सुवण्ण-रेह कस-वट्टइ दिण्णी ॥

आमन्त्र्ये ।

ढोल्ला मइं तुहुं वारिया मा कुरु दीहा माणु ।
निद्दए गमिही रत्तडी दडवड होइ विहाणु ॥

स्त्रियाम् ॥

बिट्टीए मइ भणिय तुहुं मा करु वङ्की दिट्ठि ।
पुत्ति सकण्णी भल्लि जिवँ मारइ हिअइ पइट्ठि ॥

जसि ॥

एइ ति घोडा एह थलि एइ ति निसिआ खग्ग ।
एत्थु मुणीसिम जाणीअइ जो नवि वालइ वग्ग ॥

एवं विभक्त्यन्तरेष्वप्युदाहार्यम् ॥ ३३० ॥

स्यमोरस्योत् ॥ ८ । ४ । ३३१ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य स्यमोः परयोः उकारो भवति ।
दहमुहु भुवण-भयंकरु तोसिअ-संकरु णिग्गउ रह-वरि चडिअउ ।
चउमुहु छंमुहु झाइवि एकहिं लाइवि णावइ दइवें घडिअउ ॥ ३३१ ॥

सौ पुंस्योद्वा ॥ ८ । ४ । ३३२ ॥

अपभ्रंशे पुल्लिङ्गे वर्तमानस्य नाम्नोकारस्य सौ परे ओकारो वा भवति ॥

अगलिअ-नेह-निवट्टाहं जोअण-लक्खुवि जाउ ।
वरिस-सएण वि जो मिलइ सहि सोक्खहं सो ठाउ ॥

पुंसीति किम् ।

अङ्गहिं अङ्गु न मिलिउ हलि अहरें अहरु न पत्तु ।

पिअ जोअन्तिहे मुह–कमलु एम्बइ सुरउ समत्तु ॥ ३३२ ॥

एट्टि ॥ ८ । ३ । ३३३ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य टायामेकारो भवति ।

जे महु दिण्णा दिअहडा दइएं पवसन्तेण ।

ताण गणन्तिए अङ्गुलिउ जज्जरिआउ नहेण ॥ ३३३ ॥

ङिनेच्च ॥ ८ । ४ । ३३४ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य ङिना सह इकार एकारश्च भवतः ।

सायरु उप्परि तणु धरइ तलि घल्लइ रयणाइं ।

सामि सुभिच्चु वि परिहरइ सम्माणेइ खलाइं ॥

तले घल्लइ ॥ ३३४ ॥

भिस्येद्वा ॥ ८ । ४ । ३३५ ॥

अपभ्रंशे अकारस्य भिसि परे एकारो वा भवति ।

गुणहिं न संपइ कित्ति पर फल लिहिआ भुञ्जन्ति ।

केसरि न लहइ बोड्डिअ वि गय लक्खेहिं घेप्पन्ति ॥ ३३५ ॥

ङसेर्हे–हू ॥ ८ । ४ । ३३६ ॥

अस्येति पञ्चम्यन्तं विपरिणम्यते । अपभ्रंशे अकारात्परस्य ङसेर्हे हु इत्यादेशौ भवतः ।

वच्छहे गृण्हइ फलइं जणु कडु–पल्लव वज्जेइ ।

तोवि महद्दुमु सुअणु जिवँ ते उच्छङ्गि धरेइ ।

वच्छहु गृण्हइ ॥ ३३६ ॥

भ्यसो हुं ॥ ८।४।३३७ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य भ्यसः पञ्चमीबहुवचनस्य हुं इत्यादेशो भवति ।

दूरुड्डाणें पडिउ खलु अप्पणु जणु मारेइ ।

जिह गिरि–सिङ्गहुं पडिअ सिल अन्नु वि चूरु करेइ ॥३३७॥

ङसः सु–हो–स्सवः ॥ ८ । ४ । ३३८ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य ङसः स्थाने सु हो स्सु इति त्रय आदेशा भवन्ति ।

जो गुण गोवइ अप्पणा पयडा करइ परस्सु ।
तसु हउं कलि-जुगि दुल्लहहो बलि किज्जउं सुअणस्सु ॥ ३३८ ॥

आमो हं ॥ ८ । ४ । ३३९ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्यामो हमित्यादेशो भवति ।

तणहं तइज्जी भङ्गि नवि तें अवड-यडि वसन्ति ।
अह जणु लग्गि वि उत्तरइ अह सह सइं मज्जन्ति ॥ ३३९ ॥

हुं चेदुद्भ्याम् ॥ ८ । ४ । ३४० ॥

अपभ्रंशे इकारोकाराभ्यां परस्यामो हुं हं चादेशौ भवतः ।

दइवु घडावइ वणि तरुहुं सउणिहं पक्क फलाइं ।
सो वरि सुक्खु पइट्ठ णवि कण्णहिं खल-वयणाइं ।

प्रायोधिकारात् क्वचित्सुपोपि हुं ।

धवलु विसूरइ सामिअहो गरुआ भरु पिक्खेवि ।
हउं कि न जुत्तउ दुहुं दिसिहिं खण्डइं दोण्णि करेवि ॥ ३४०

ङसि-भ्यस्-ङीनां हे-हुं-हयः ॥ ८ । ४ । ३४१ ॥

अपभ्रंशे इदुद्भ्यां परेषां ङसि भ्यस् ङि इत्येतेषां यथासंख्यं हे हुं हि इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति । ङसेर्हे ।

गिरिहे सिलायलु तरुहे फलु घेप्पइ नीसावँन्नु ।
घरु मेल्लेप्पिणु माणुसहं तो वि न रुच्चइ रन्नु ॥

भ्यसो हुं ।

तरुहुं वि वक्कलु फलु मुणिवि परिहणु असणु लहन्ति ।
सामिहुं एत्तिउ अग्गलउं आयरु भिच्चु गृहन्ति ॥

ङेर्हि । अह विरल-पहाउ जि कलिहि धम्मु ॥ ३४१ ॥

आट्टो णानुस्वारौ ॥ ८।४।३४२ ॥

अपभ्रंशे अकारात्परस्य टावचनस्य णानुस्वारावादेशौ भवतः ॥
दइएं पवसन्तेण ॥ ३४२ ॥

एं चेदुतः ॥ ८।४।३४३ ॥

अपभ्रंशे इकारोकाराभ्यां परस्य टावचनस्य एं चकारात् णानुस्वारौ भवन्ति ॥ एं ।

अग्गिएं उण्हउ होइ जगु वाएं सीअलु तेवँ ।
जो पुणु अग्गि सीअला तसु उण्हत्तणु केवँ ॥

णानुस्वारौ ।

विप्पिअ-आरउ जइ वि पिउ तो वि तं आणहि अज्जु ।
अग्गिण दड्ढा जइवि घरु तो तें अग्गि कज्जु ॥

एवमुकारादप्युदाहार्याः ॥ ३४३ ॥

स्यम्-जस्-शसां लुक् ॥ ८।४।३४४ ॥

अपभ्रंशे सि अम् जस् शस् इत्येतेषां लोपो भवति ॥ एइ ति घोडा एह थलि । इत्यादि । अत्र स्यम् जसां लोपः ॥

जिवँ जिवँ वंकिम लोअणहं णिरु सामलि सिक्खेइ ।
तिवँ तिवँ वम्महु निअय-सरु खर-पत्थरि तिक्खेइ ॥

अत्र स्यम्शसां लोपः ॥ ३४४ ॥

षष्ठ्याः ॥ ८ । ४ । ३४५ ॥

अपभ्रंशे षष्ठ्या विभक्त्याः प्रायो लुग् भवति ॥

संगर-सएहिं जु वण्णिअइ देक्खु अम्हारा कन्तु ।
अइमत्तहं चत्तङ्कुसहं गय कुम्भइं दारन्तु ॥

पृथग्योगो लक्ष्यानुसारार्थः ॥ ३४५ ॥

आमन्त्र्ये जसो होः ॥ ८।४ । ३४६ ॥

अपभ्रंशे आमन्त्र्यर्थे वर्तमानान्नाम्नः परस्य जसो हो इत्यादेशो भवति । लोपापवादः ॥

तरुणहो तरुणिहो मुणिउ मइं करहु म अप्पहो घाउ ॥ ३४६ ॥

भिस्सुपोर्हि ॥ ८ । ४ । ३४७ ॥

अपभ्रंशे भिस्सुपोः स्थाने हिं इत्यादेशो भवति ॥ गुणहिं न संपइ कित्ति पर ॥ सुप् । भाईरहि जिवँ भारइ मग्गेहिं तिहिं वि पयट्टइ ॥ ३४७॥

स्त्रियां जस्-शसोरुदोत् ॥ ८ । ४ । ३४८ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्य जस शसश्च प्रत्येकमुदोतावादेशौ

भरतः । छोणपवाडी ॥ जसः । अंगुलिउ जज्जरियाओ नहेण ॥ शस् । सुन्दर-सव्वङ्गाउ विलासिणीओ पेच्छन्ताण ॥ वचनभेदान्न यत्वम् ॥ ३४८ ॥

ङे ए ॥ ८ । ४ । ३४९ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्याः ङेः स्थाने ए इत्यादेशो भवति ॥

निअ-मुह-करहिं वि मुद्ध कर अन्धारइ पडिपेक्खइ ।
ससि-मण्डल-चन्दिमए पुणु काइं न दूरे देक्खइ ॥

जहिं मरगय-कन्तिए संवलिअं ॥ ३४९ ॥

ङस्-ङस्योर्हे ॥ ८ । ४ । ३५० ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परयोर्ङस् ङसि इत्येतयोर्हे इत्यादेशो भवति ॥ ङसः ।

तुच्छ-मज्झहे तुच्छ-जम्पिरहे ।
तुच्छच्छ-रोमावलिहे तुच्छ-राय तुच्छयर-हासहे ।
पिय-वयणु अलहन्तिअहे तुच्छकाय-वम्मह-निवासहे ।
अन्नु जु तुच्छउं तहे धणहे तं अक्खणह न जाइ ।
कटरि थणन्तरु मुद्धडहे जें मणु विच्चि ण माइ ॥

ङसेः ।

फोडेन्ति जे हिअडउं अप्पणउं ताहं पराई कवण घृण ।
रक्खेज्जहु लोअहो अप्पणा बालहे जाया विसम थण ॥ ३५० ॥

भ्यसामोर्हुः ॥ ८ । ४ । ३५१ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्य भ्यस आमश्च हु इत्यादेशो भवति ॥

भल्ला हुआ जु मारिआ बहिणि महारा कन्तु ।
लज्जेज्जं तु वयंसिअहु जइ भग्गा घरु एन्तु ॥

वयस्याभ्यो वयस्यानां वेत्यर्थः ॥ ३५१ ॥

ङेर्हि ॥ ८ । ४ । ३५२ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां वर्तमानान्नाम्नः परस्य ङेः सप्तम्येकवचनस्य हि इत्यादेशो भवति ॥

वायसु उड्डावन्तिअए पिउ दिट्ठउ सहसत्ति ।
अद्धा वलया महिहि गय अद्धा फुट्ट तडत्ति ॥ ३५२ ॥

क्लीबे जस्–शसोरिं ॥ ८ । ४ । ३५३ ॥

अपभ्रंशे क्लीबे वर्तमानान्नाम्नः परयोर्जस्–शसोः इं इत्यादेशो भवति ॥

कमलइं मेल्लवि अलि–उलइं करि–गण्डाइं महन्ति ।
असुलहमेच्छण जाहं भलि ते णवि दूर गणन्ति ॥ ३५३ ॥

कान्तस्यात उं स्यमोः ॥ ८ । ४ । ३५४ ॥

अपभ्रंशे क्लीबे वर्तमानस्य ककारान्तस्य नाम्नो योकारस्तस्य स्यमोः परयोः उं इत्यादेशो भवति ॥ अन्नु जु तुच्छउं तहे धणहे ॥

भग्गउं देक्खिवि निअय बलु बलु पसरिअउं परस्सु ।
उम्मिल्लइ ससि–रेह जिवं करि करवालु पियस्सु ॥ ३५४ ॥

सर्वादेर्ङसेर्हां ॥ ८।४।३५५ ॥

अपभ्रंशे सर्वादेरकारान्तात्परस्य ङसेर्हां इत्यादेशो भवति ॥

जहां होन्तउ आगदो । तहां होन्तउ आगदो । कहां होन्तउ आगदो ॥३५५॥

किमो डिहे वा ॥ ८।४।३५६ ॥

अपभ्रंशे किमोकारान्तात्परस्य ङसेर्डिहे इत्यादेशो वा भवति ॥

जइ तहो तुट्टउ नेहडा मइं सहुं नवि तिल–तार ।
तं किहे वङ्केहिं लोअणेहिं जोइज्जउं सय–वार ॥३५६ ॥

ङेर्हिं ॥ ८।४।३५७ ॥

अपभ्रंशे सर्वादेरकारान्तात्परस्य ङेः सप्तम्येकवचनस्य हिं इत्यादेशो भवति ॥

जहिं कप्पिज्जइ सरिण सरु छिज्जइ खग्गिण खग्गु ।
तहिं तेहइ भड-घड-निवहि कन्तु पयासइ मग्गु ॥
एक्कहिं अक्खिहिं सावणु अन्नहिं भद्दवउ ।

माहउ महिअल–सत्थरि गण्ड–त्थले सरउं ॥
अङ्गिहिं गिम्ह सुहच्छी–तिल–वणि मग्गसिरु ।
तहे मुद्धहे मुह-पङ्कइ आवासिउ सिसिरु ॥
हिअडा फुट्टि तडत्ति करि कालक्खेवें काइं ।
देक्खउं हय–विहि कहिं ठवइ पइं विणु दुक्ख-सयाइं ॥ ३५७ ॥

यत्तत्किंभ्यो ङसो डासुर्न वा ॥ ८।४।३५८ ॥

अपभ्रंशे यत्तत्किम् इत्येतेभ्योकारान्तेभ्यः परस्य ङसो डासु इत्यादेशो वा भवति ॥

कन्तु महारउ हलि सहिए निच्छइं रूसइ जासु ।
अत्थिहिं सत्थिहिं हत्थिहिं वि ठाउवि फेडइ तासु ॥
जीविउ कासु न वल्लहउं धणु पुणु कासु न इट्ठु ।
दोण्णि वि अवसर–निवडिआइं तिण-सम गणइ विसिट्ठु ॥ ३५८ ॥

स्त्रियां डहे ॥ ८ । ४ । ३५९ ॥

अपभ्रंशे स्त्रीलिङ्गे वर्तमानेभ्यो यत्तत्किंभ्यः परस्य ङसो डहे इत्यादेशो वा भवति ॥ जहे केरउ । तहे केरउ । । कहे केरउ ॥ ३५९ ॥

यत्तदः स्यमोर्ध्रुं त्रं ॥ ८ । ४ । ३६० ॥

अपभ्रंशे यत्तदोः स्थाने स्यमोः परयोर्यथासंख्यं ध्रुं त्रं इत्यादेशौ वा भवतः ॥

प्रङ्गणि चिट्ठदि नाहु ध्रुं त्रं रणि करदि न भ्रन्त्रि ॥
पक्षे । तं बोल्लिअइ जु निव्वहइ ॥ ३६० ॥

इदम इमुः क्लीबे ॥ ८।४।३६१ ॥

अपभ्रंशे नपुंसकलिङ्गे वर्तमानस्येदमः स्यमोः परयोः इमु इत्यादेशो भवति ॥ इमु कुलु तुह तणउं । इमु कुलु देक्खु ॥ ३६१ ॥

एतदः स्त्री-पुं-क्लीबे एह एहो एहु ॥ ८।४।३६२ ॥

अपभ्रंशे स्त्रियां पुंसि नपुंसके वर्तमानस्यैतदः स्थाने स्यमोः यथासंख्यम् एह एहो एहु इत्यादेशा भवन्ति ॥

एह कुमारी एहो नरु एहु मणोरह-ठाणु ।
एहउं वढ चिन्तन्ताहं पच्छइ होइ विहाणु ॥ ३६२ ॥

एइर्जस्-शसोः ॥ ८ । ४ । ३६३ ॥

अपभ्रंशे एतदो जस्-शसोः परयोः एइ इत्यादेशो भवति ॥ एइ ति घोडा एह थलि ॥ एइ पेच्छ ॥ ३६३ ॥

अदस ओइ ॥ ८ । ४ । ३६४ ॥

अपभ्रंशे अदसः स्थाने जस्-शसोः परयोः ओइ इत्यादेशो भवति ॥

जइ पुच्छह घर वड्डाइं तो वड्डा घर ओइ ।
विहलिअ-जण-अब्भुद्धरणु कन्तु कुडीरइ जोइ ॥

अमूनि वर्तन्ते पृच्छ वा ॥ ३६४ ॥

इदम आयः ॥ ८ । ४ । ३६५ ॥

अपभ्रंशे इदंशब्दस्य स्यादौ आय इत्यादेशो भवति ॥

आयइं लोअहो लोअणइं जाईं सरइं न भन्ति ।
अप्पिए दिट्ठइ मउलिअहिं पिए दिट्ठइ विहसन्ति ॥
सोसउ म सोसउ च्चिअ उअही वडवानलस्स किं तेण ।
जं जलइ जले जलणो आएण वि किं न पज्जत्तं ॥
आयहो दड्ढ-कलेवरहो जं वाहिउ तं सारु ।
जइ उट्ठब्भइ तो कुहइ अह डज्झइ तो छारु ॥ ३६५ ॥

सर्वस्य साहो वा ॥ ८।४।३६६ ॥

अपभ्रंशे सर्वशब्दस्य साह इत्यादेशो वा भवति ॥

साहु वि लोउ तडप्फडइ वड्डत्तणहो तणेण ।
वड्डप्पणु परिपाविअइ हत्थिं मोक्कलडेण ॥

पक्षे । सव्वु वि ॥ ३६६ ॥

किमः काइं-कवणौ वा ॥ ८ । ४ । ३६७ ॥

अपभ्रंशे किमः स्थाने काइं-कवण इत्यादेशौ वा भवतः ॥

जइ न सु आवइ दूइ घरु काइं अहो-मुहु तुज्झु ।

वयणु जु खण्डइ तउ सहि एसो पिउ होइ न मज्झु ॥
काइं न दूरे देक्खइ ॥

फोडिन्ति जे हिअडउं अप्पणउं ताहं पराइं कवण घण ।
रक्खेज्जहु लोअहो अप्पणा बालहे जाया विसम थण ॥
सुपुरिस कङ्गुहे अणुहरहिं भण कज्जें कवणेण ।
जिवँ जिवँ वड्डत्तणु लहहिं तिवँ तिवँ नवहिं सिरेण ॥
पक्षे ।
जइ ससणेही तो मुइअ अह जीवइ निन्नेह ।
बिहिं वि पयारेहिं गइअ धण किं गज्जहि खल मेह ॥ ३६७ ॥

युष्मदः सौ तुहुं ॥ ८ । ४ । ३६८ ॥

अपभ्रंशे युष्मदः सौ परे तुहुं इत्यादेशो भवति ॥

भमर म रुणझुणि रण्णडइ सा दिसि जोइ म रोइ ।
सा मालइ देसन्तरिअ जसु तुहुं मरहि विओइ ॥ ३६८ ॥

जस्-शसोस्तुम्हे तुम्हइं ॥ ८ । ४ । ३६९ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो जसि शसि च प्रत्येकं तुम्हे तुम्हइं भवतः ॥ तुम्हे तुम्हइं जाणह । तुम्हे तुम्हइं पेच्छइ ॥ यथासंख्यनिवृत्त्यर्थं ॥ ३६९ ॥

टा-ङ्यमा पइं तइं ॥ ८ । ४ । ३७० ॥

अपभ्रंशे युष्मदः टा ङि अम् इत्येतैः सह पइं तइं भवतः ॥ टा ।

पइं मुक्काहिं वि वर-तरु फिट्टइ पत्तत्तणं न पत्ताणं ।
तुह पुणु छाया जइ होज्ज कहवि ता तेहिं पत्तेहिं ॥
महु हिअउं तइं ताए तुहुं स वि अन्नें विनडिज्जइ ।
पिअ काइं करउं हउं काइं तुहुं मच्छें मच्छु गिलिज्जइ ॥
ङिना ।

पइं मइं बेहिं वि रण-गयहिं को जयसिरि तक्केइ ।

केसहिं लेप्पिणु जम-घरिणि भण सुहु को थक्केइ ॥

एवं तईं ॥ यथा ।

पइँ मेल्लन्तिहे महु मरणु मइँ मेल्लन्तहो तुज्झु ।
सारस जसु जो वेग्गला सोवि कृदन्तहो सज्झु ॥

एवं तईं ॥ ३७० ॥

मिसा तुम्हेहिं ॥ ८ । ४ । ३७१ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो भिसा सह तुम्हेहिं इत्यादेशो भवति ॥

तुम्हेहिं अम्हेहिं जं किअउं दिट्ठउं बहुअ-जणेण ।
तं तेवड्डउं समर-भरु निज्जिउ एक्क-खणेण ॥ ३७१ ॥

ङसि-ङस्भ्यां तउ तुज्झ तुध्र ॥ ८ । ४ । ३७२ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो ङसिङस्भ्यां सह तउ तुज्झ तुध्र इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥ तउ होन्तउ आगदो । तुज्झ होन्तउ आगदो । तुध्र होन्तउ आगदो ॥ ङसा ।

तउ गुण-संपइ तुज्झ मदि तुध्र अणुत्तर खन्ति ।
जइ उप्पत्ति अन्न जण महि-मंडलि सिक्खन्ति ॥ ३७२ ॥

भ्यसाम्भ्यां तुम्हहं ॥ ८।४।३७३ ॥

अपभ्रंशे युष्मदो भ्यस् आम् इत्येताभ्यां सह तुम्हहं इत्यादेशो भवति ॥ तुम्हहं होन्तउ आगदो । तुम्हहं केरउं धणु ॥ ३७३ ॥

तुम्हासु सुपा ॥ ८।४।३७४ ॥

अपभ्रंशे युष्मदः सुपा सह तुम्हासु इत्यादेशो भवति ॥ तुम्हासु ठिअं ॥ ३७४ ॥

सावस्मदो हउं ॥ ८।४।३७५ ॥

अपभ्रंशे अस्मदः सौ परे हउं इत्यादेशो भवति ॥ तसु हउं कलि-जुगि दुल्लहहो ॥ ३७५ ॥

जस्-शसोरम्हे अम्हइं ॥ ८।४।३७६ ॥

अपभ्रंशे अस्मदो जसि शसि च परे प्रत्येकम् अम्हे अम्हइं इत्यादेशौ भवतः ॥

अम्हे थोवा रिउ बहुअ कायर एम्व भणन्ति ।
मुद्धि निहालहि गयण-यलु कइ जण जोण्ह करन्ति ॥
अम्बणु लाइवि जे गया पहिअ पराया केवि ।
अवस न सुअहिँ सुहच्छिअहिँ जिवँ अम्हइँ तिवँ तेवि ॥

अम्हे देक्खइ । अम्हइँ देक्खइ । वचनभेदो यथासंख्यनिवृत्त्यर्थः ॥ ३७६ ॥

टा-ङ्यमा मइँ ॥ ८।४।३७७ ॥

अपभ्रंशे अस्मदः टा ङि अम् इत्येतैः सह मइँ इत्यादेशो भवति ॥ टा ।

मइँ जाणिउँ प्रिअ विरहिअहँ कवि धर होइ विआलि ।
णवर मिअङ्कु वि तिह तवइ जिह दिणयरु खय-गालि ॥

ङिना । पइँ मइँ बेहिँ वि रण-गयहिँ ॥ अमा । मइँ मेल्लन्तहो तुज्झु ॥

अम्हेहिं भिसा ॥ ८।४।३७८ ॥

अपभ्रंशे अस्मदो भिसा सह अम्हेहिं इत्यादेशो भवति ॥ अम्हेहिं जं किअउं ॥ ३७८ ॥

महु मज्झु ङसि-ङस्भ्याम् ॥ ८।४।३७९ ॥

अपभ्रंशे अस्मदो ङसिना ङसा च सह प्रत्येकं महु मज्झु भवतः ॥ महु होन्तउ गदो । मज्झु होन्तउ गदो ॥ ङसा ।

महु कन्तहो बे दोसडा हेल्लि म झङ्खहि आलु ।
देन्तहो हउँ पर उव्वरिअ जुज्झन्तहो करवालु ॥
जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु पिएण ।
अह भग्गा अम्हहं तणा तो तें मारिअडेण ॥ ३७९ ॥

अम्हहं भ्यसाम्भ्याम् ॥ ८।४।३८० ॥

अपभ्रंशे अस्मदो भ्यसा आमा च सह अम्हहं इत्यादेशो भवति ॥ अम्हहं होन्तउ आगदो ॥ आमा ॥ अह भग्गा अम्हहं तणा ॥ ३८

सुपा अम्हासु ॥ ८।४।३८१ ॥

अपभ्रंशे अस्मदः सुपा सह अम्हासु इत्यादेशो भवति । अम्हासु ठिअं ॥

त्यादेराद्य-त्रयस्य बहुत्वे हिं न वा ॥ ८।४।३८२ ॥

[त्यादी]नामाद्यत्रयस्य सम्बन्धिनो बहुष्वर्थेषु वर्तमानस्य वचनस्यापभ्रंशे हिं
[इत्यादेश]ो वा भवति ॥

[मुह-]कबरि-बन्ध तहे सोह धरहिं नं मल्ल-जुज्झु ससि-राहु करहिं ।
[तहे] सहहिं कुरल भमर-उल-तुलिअ नं तिमिर-डिम्भ खेल्लन्ति मिलिअ
॥ ३८२ ॥

मध्य-त्रयस्याद्यस्य हिः ॥८।४।३८३॥

[त्या]दीनां मध्यत्रयस्य यदाद्यं वचनं तस्यापभ्रंशे हि इत्यादेशो वा भवति ॥

बप्पीहा पिउ पिउ भणवि कित्तिउ रुअहि हयास ।
तुह जलि महु पुणु वल्लहइ बिहुं वि न पूरिअ आस ॥

[आत्मने]पदे ।

बप्पीहा कइं बोल्लिअेण निग्घिण वार इ वार ।
सायरि भरिअइ विमल-जलि लहहि न एक्कइ धार ॥

[सप्तम्या]म् ।

आयहिं जम्महिं अन्नहिं वि गोरि सु दिज्जहि कन्तु ।
गय मत्तहं चत्तंकुसहं जो अब्भिडइ हसन्तु ॥

[पक्षे] । रुअसि । इत्यादि ॥ ३८३ ॥

बहुत्वे हुः ॥ ८ । ४ । ३८४ ॥

[त्या]दीनां मध्यमत्रयस्य संबन्धि बहुष्वर्थेषु वर्तमानं यद्वचनं तस्यापभ्रंशे हु
[इत्यादे]शो वा भवति ॥

[ब]लि अब्भत्थणि महु-महणु लहुईहूआ सोइ ।
[ज]इ इच्छहु वड्डत्तणउं देहु म मग्गहु कोइ ॥

[पक्ष]े । इच्छह । इत्यादि ॥ ३८४ ॥

अन्त्य-त्रयस्याद्यस्य उं ॥ ८ । ४ । ३८५ ॥

[त्या]दीनामन्त्यत्रयस्य यदाद्यं वचनं तस्यापभ्रंशे उं इत्यादेशो वा भवति ॥

विहि विनडउ पीडन्तु गह मं धणि करहि विसाउ ।

संपइ कड्डउं वेस जिवँ छुड्डु अग्घइ ववसाउ ॥
बलि किज्जउं सुअणस्सु ॥ पक्षे । कड्ढामि । इत्यादि ॥ ३८५ ॥

बहुत्वे हुं ॥ ८ । ४ । ३८६ ॥

त्यादीनामन्त्यत्रयस्य संबन्धि बहुष्वर्थेषु वर्तमानं यद्वचनं तस्य हुं इत्यादेशो वा भवति ॥

खग्ग-विसाहिउ जहिं लहहुं पिय तहिं देसहिं जाहुं ।
रण-दुब्भिक्खें भग्गाइं विणु जुज्झें न वलाहुं ॥

पक्षे । लहिमु । इत्यादि ॥ ३८६ ॥

हि-स्वयोरिदुदेत् ॥ ८ । ४ । ३८७ ॥

पञ्चम्यां हि-स्वयोरपभ्रंशे इ उ ए इत्येते त्रय आदेशा वा भवन्ति ॥

कुञ्जर सुमरि म सल्लइउ सरला सास म मेल्लि ।
कवल जि पाविय विहि-वसिण ते चरि माणु म मेल्लि ॥

उत् ।

भमरा एत्थु वि लिम्बडइ के वि दियहडा विलम्बु ।
घण-पत्तलु छाया-बहुलु फुल्लइ जाम कयम्बु ॥

एत् ।

प्रिय एम्वहिं करे सेल्लु करि छड्डहि तुहुं करवालु ।
जं कावालिय बप्पुडा लेहिं अभग्गु कवालु ॥

पक्षे । सुमरहि । इत्यादि ॥ ३८७ ॥

वर्त्स्यति-स्यस्य सः ॥ ८ । ४ । ३८८ ॥

अपभ्रंशे भविष्यदर्थविषयस्य त्यादेः स्यस्य सो वा भवति ॥

दिअहा जन्ति झडप्पडहिं पडहिं मणोरह पच्छि ।
जं अच्छइ तं माणिअइ होसइ करतु म अच्छि ॥

पक्षे । होहिइ ॥ ३८८ ॥

क्रियेः कीसु ॥ ८ । ४ । ३८९ ॥

क्रिये इत्येतस्य क्रियापदस्यापभ्रंशे कीसु इत्यादेशो वा भवति ॥

सन्ता भोग जु परिहरइ तसु कन्तहो बलि कीसु ।
तसु दइवेण वि मुण्डियउं जसु खल्लिहडउं सीसु ॥

पक्षे । साध्यमानावस्थात् क्रिये इति संस्कृतशब्दादेष प्रयोगः । बलि किज्जउं सुअणस्सु ॥ ३८९ ॥

भुवः पर्याप्तौ हुच्चः ॥ ८ । ४ । ३९० ॥

अपभ्रंशे भुवो धातोः पर्याप्तावर्थे वर्तमानस्य हुच्च इत्यादेशो भवति ॥

अइतुंगत्तणु जं थणहं सो च्छेयउ न हु लाहु ।
सहि जइ केवँइ तुडि-वसेण अहरि पहुच्चइ नाहु ॥ ३९० ॥

ब्रूगो ब्रुवो वा ॥ ८ । ४ । ३९१ ॥

अपभ्रंशे ब्रूगो धातोर्ब्रुव इत्यादेशो वा भवति ॥ ब्रुवह सुहासिउ किं पि ॥ पक्षे ।

इत्तउं ब्रोप्पिणु सउणि ट्ठिउ पुणु दूसासणु ब्रोप्पि ।
तो हउं जाणउं एहो हरि जइ महु अग्गइ ब्रोप्पि ॥ ३९१ ॥

व्रजेर्वुञः ॥ ८ । ४ । ३९२ ॥

अपभ्रंशे व्रजतेर्धातोर्वुञ इत्यादेशो भवति ॥ वुञइ । वुञेप्पि । वुञेप्पिणु ॥ ३९२ ॥

दृशेः प्रस्सः ॥ ८ । ४ । ३९३ ॥

अपभ्रंशे दृशेर्धातोः प्रस्स इत्यादेशो भवति ॥ प्रस्सदि ॥ ३९३ ॥

ग्रहेर्गृण्हः ॥ ८ । ४ । ३९४ ॥

अपभ्रंशे ग्रहेर्धातोर्गृण्ह इत्यादेशो भवति ॥ पढ गृण्हेप्पिणु व्रतु ॥ ३९४ ॥

तक्ष्यादीनां छोल्लादयः ॥ ८ । ४ । ३९५ ॥

अपभ्रंशे तक्षिप्रभृतीनां धातूनां छोल्ल इत्यादय आदेशा भवन्ति ॥

जिवँ जिवँ तिक्खा लेवि कर जइ ससि छोल्लिज्जन्तु ।
तो जइ गोरिहे मुह-कमलि सरिसिम कावि लहन्तु ॥

आदिग्रहणाद् देशीषु ये क्रियावचना उपलभ्यन्ते ते उदाहार्याः ॥

चूडुल्लउ चुण्णीहोइसइ मुद्धि कवोलि निहित्तउ ।
सासानल-जाल-झलक्किअउ बाह-सलिल-संसित्तउ ॥

अब्भडवंचिउ बे पयइं पेम्मु निअत्तइ जावँ ।
सव्वासण-रिउ-संभवहो कर परिअत्ता तावँ ॥
हिअइ खुडुक्कइ गोरडी गयणि घुडुक्कइ मेहु ।
वासा-रत्ति-पवासुअहं विसमा संकडु एहु ॥
अम्मि पओहर वज्जमा निच्चु जे संमुह थन्ति ।
महु कन्तहो समरङ्गणइ गय-घड भज्जिउ जन्ति ॥
पुत्तें जाएं कवणु गुणु अवगुणु कवणु मुएण ।
जा बप्पीकी भुंहडी चम्पिज्जइ अवरेण ॥
तं तेत्तिउ जलु सायरहो सो तेवडु वित्थारु ।
तिसहे निवारणु पलुवि नवि पर घुट्ठुअइ असारु ॥ ३९५ ॥

अनादौ स्वरादसंयुक्तानां क-ख-त-थ-प-फां ग-घ-द-ध-ब-भाः ॥८।४।३९६॥

अपभ्रंशेऽपदादौ वर्तमानानां स्वरात्परेषामसंयुक्तानां कखतथपफां यथासंख्य गघदधबभाः प्रायो भवन्ति ॥ कस्य गः ।

जं दिट्ठउं सोम-ग्गहणु असइहिं हसिउ निसङ्कु ।
पिअ-माणुस-विच्छोह-गरु गिलिगिलि राहु मयङ्कु ॥

खस्य घः ।

अम्मीए सत्थावत्थेहिं सुधिं चिन्तिज्जइ माणु ।
पिए दिट्ठे हल्लोहलेण को चेअइ अप्पाणु ॥

तथपफानां दधबभाः ।

सबधु करेप्पिणु कधिदु मइं तसु पर सभलउं जम्मु ।
जासु न चाउ न चारहडि न य पम्हट्ठउ धम्मु ॥

अनादाविति किम् । सबधु करेप्पिणु । अत्र कस्य गत्वं न ॥ स्वरादिति किम् । गिलिगिलि राहु मयङ्कु ॥ असंयुक्तानामिति किम् । एक्कहिं अक्खिहिं सावणु ॥ प्रायोधिकारात्क्वचिन्न भवति ।

जइ केवँइ पावीसु पिउ अकिआ कुड्डु करीसु ।
पाणिउ नवइ सरावि जिवँ सव्वङ्गे पइसीसु ॥

उअ कणिआरु पफुल्लिअउ कञ्चण-कन्ति-पयासु ।
गोरी-वयण-विणिज्जिअउ नं सेवइ वण-वासु ॥ ३९६ ॥

मोनुनासिको वो वा ॥ ८ । ४ । ३९७ ॥

अपभ्रंशेनादौ वर्तमानस्यासंयुक्तस्य मकारस्य अनुनासिको वकारो वा भवति ॥ कवँलु कमलु । भवँरु भमरु ॥ लाक्षणिकस्यापि । जिवँ । तिवँ । जेवँ । तेवँ ॥ अनादावित्येव । मयणु ॥ असंयुक्तस्येत्येव ॥ तसु पर सभलउ जम्मु ॥ ३९७ ॥

वाधो रो लुक् ॥ ८ । ४ । ३९८ ॥

अपभ्रंशे संयोगादधो वर्तमानो रेफो लुग् वा भवति ॥
जइ केवँइ पावीसु पिउ ॥ पक्षे ।
जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु प्रियेण ॥ ३९८ ॥

अभूतोपि क्वचित् ॥ ८ । ४ । ३९९ ॥

अपभ्रंशे क्वचिदविद्यमानोपि रेफो भवति ॥
व्रासु महारिसि एउ भणइ जइ सुइ-सत्थु पमाणु ।
मायहं चलण नवन्ताहं दिवि दिवि गङ्गा-ण्हाणु ॥
क्वचिदिति किम् । वासेण वि भारह-खम्भि बद्ध ॥ ३९९ ॥

आपद्विपत्संपदां द इः ॥ ८ । ४ । ४०० ॥

अपभ्रंशे आपद् विपद् संपद् इत्येतेषां दकारस्य इकारो भवति ॥
अनउ करन्तहो पुरिसहो आवइ आवइ ।
विवइ । संपइ ॥ प्रायोधिकारात् । गुणहिं न संपय कित्ति पर ॥४००॥

कथं-यथा-तथां थादेरेमेमेहेधा डितः ॥ ८ । ४ । ४०१ ॥

अपभ्रंशे कथं यथा तथा इत्येतेषां थादेरवयवस्य प्रत्येकम् एम इम इह इध इत्येते डितश्चत्वार आदेशा भवन्ति ॥
केम समप्पउ दुट्ठु दिणु किध रयणी छुडु होइ ।
नव-वहु-दंसण-लालसउ वहइ मणोरह सोइ ॥
ओ गोरी-मुह-निज्जिअउ वद्दलि लुक्कु मियङ्कु ।

अन्नु वि जो परिहविय-तणु सो किवँ भवँइ निसङ्कु ॥
बिम्बाहरि तणु रयण-वणु किह ठिउ सिरिआणन्द ।
निरुवम-रसु पिएं पिअवि जणु सेसहो दिण्णी मुद्द ॥
भण सहि निहुअउं तेवँ मइं जइ पिउ दिट्ठु सदोसु ।
जेवँ न जाणइ मज्झु मणु पक्खावडिअं तासु ॥
जिवँ जिवँ वङ्किम लोअणहं ॥ तिवँ तिवँ वम्महु निअय-सर
मइं जाणिउ प्रिय विरहिअहं कवि धर होइ विआलि ।
नवर मिअङ्कु वि तिह तवइ जिह दिणयरु खय-गालि ॥
एवं तिध-जिधावुदाहार्यौ ॥ ४०१ ॥

यादृक्तादृक्कीदृगीदृशां दादेर्डेहः ॥ ८ । ४ । ४०२ ॥

अपभ्रंशे यादृगादीनां दादेरवयवस्य डित् एह इत्यादेशो भवति ॥
मइं भणिअउ बलिराय तुहुं केहउ मग्गण एहु ॥
जेहु तेहु नवि होइ वढ सइं नारायणु एहु ॥ ४०२ ॥

अतां डइसः ॥ ८ ॥ ४ । ४०३ ॥

अपभ्रंशे यादृगादीनामदन्तानां यादृशतादृशकीदृशेदृशानां दादे-
र्डित् अइस इत्यादेशो भवति ॥ जइसो । तइसो । कइसो । अइसो ॥

यत्र-तत्रयोस्त्रस्य डिदेत्थ्वत्तु ॥ ८ । ४ । ४०४ ॥

अपभ्रंशे यत्रतत्रशब्दयोस्त्रस्य एत्थु अत्तु इत्येतौ डितौ भवतः
जइ सो घडदि प्रयावदी केत्थु वि लेप्पिणु सिक्खु ।
जेत्थु वि तेत्थु वि एत्थु जगि भण तो तहि सारिक्खु ॥
जत्तु ठिदो । तत्तु ठिदो ॥ ४०४ ॥

एत्थु कुत्रात्रे ॥ ८ । ४ । ४०५ ॥

अपभ्रंशे कुत्र अत्र इत्येतयोस्त्रशब्दस्य डित् एत्थु इत्यादेशो भवति ॥
केत्थु वि लेप्पिणु सिक्खु ॥ जेत्थु वि तेत्थु वि एत्थु जगि ॥

यावत्तावतोर्वादेर्म उं महिं ॥ ८ । ४ । ४०६ ॥

अपभ्रंशे यावत्तावदित्यव्यययोर्वकारादेरवयवस्य म उं महिं इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥

जाम न निवडइ कुम्भ-यडि सीह-चवेड-चडक्क ।
ताम समत्तहं मयगलहं पइ-पइ वज्जइ ढक्क ॥
तिलहं तिलत्तणु ताउं पर जाउं न नेह गलन्ति ।
नेहि पणट्ठइ तेज्जि तिल तिल फिट्टवि खल होन्ति ॥
जामहिं विसमी कज्ज-गइ जीवहं मज्झे एइ ।
तामहिं अच्छउ इयरु जणु सु-अणुवि अन्तरु देइ ॥ ४०६ ॥

वा यत्तदोतोर्डेवडः ॥ ८।४।४०७ ॥

अपभ्रंशे यद् तद् इत्येतयोरत्वन्तयोर्यावत्तावतोर्वकारादेरवयवस्य डित् एवड इत्यादेशो वा भवति ॥

जेवडु अन्तरु रावण-रामहं तेवडु अन्तरु पट्टण-गामहं ॥ पक्षे । जेत्तुलो । तेत्तुलो ॥ ४०७ ॥

वेदं-किमोर्यादेः ॥ ८।४।४०८ ॥

अपभ्रंशे इदम् किम् इत्येतयोरत्वन्तयोरियत्कियतोर्यकारादेरवयवस्य डित् एवड इत्यादेशो वा भवति ॥ एवडु अन्तरु । केवडु अन्तरु ॥ पक्षे । एत्तुलो । केत्तुलो ॥ ४०८ ॥

परस्परस्यादिरः ॥ ८ । ४ । ४०९ ॥

अपभ्रंशे परस्परस्यादिरकारो भवति ॥

ते मुग्गडा हराविआ जे परिविट्ठा ताहं ।
अवरोप्परु जोअन्ताहं सामिउ गञ्जिउ जाहं ॥ ४०९ ॥

कादि-स्थैदोतोरुच्चार-लाघवम् ॥ ८।४।४१० ॥

अपभ्रंशे कादिषु व्यञ्जनेषु स्थितयोरे ओ इत्येतयोरुच्चारणस्य लाघवं प्रायो भवति ॥

सुघें चिन्तिज्जइ माणु ॥ तसु हउं कलि-जुगि दुल्लहहो ॥ ४१० ॥

पदान्ते उं-हुं-हिं-हंकाराणाम् ॥८।४।४११॥

अपभ्रंशे पदान्ते वर्तमानानां उं हुं हिं हं ... इत्येषां उच्चारणस्य लाघवं प्रायो भवति ॥

अन्नु जु तुच्छउं तहे धणहे ॥ बलि किज्जउं सुअणस्सु ॥

दइउ घडावइ वणि तरुहुं ॥

तरुहुं वि वक्कलु ॥ खग्ग-विसाहिउ जहिं लहहुं ॥

तणहं तइज्जी भङ्गि नवि ॥ ४११ ॥

म्हो म्भो वा ॥८।४।४१२॥

अपभ्रंशे म्ह इत्यस्य स्थाने म्भ इति मकाराक्रान्तो भकारो वा भवति ॥ म्ह इति "पक्ष्म-श्म-ष्म-स्म-ह्मां म्हः" (८-२-७४) इति प्राकृतलक्षणविहितोत्र गृह्यते । संस्कृते तदसंभवात् । गिम्भो । गिम्हो ।

बम्भ ते विरला के वि नर जे सव्वङ्ग-छइल्ल ।

जे वङ्का ते वञ्चयर जे उज्जुअ ते बइल्ल ॥ ४१२ ॥

अन्यादृशोन्नाइसावराइसौ ॥ ८।४।४१३ ॥

अपभ्रंशे अन्यादृशशब्दस्य अन्नाइस अवराइस इत्यादेशौ भवतः ॥ अन्नाइसो । अवराइसो ॥ ४१३ ॥

प्रायसः प्राउ-प्राइव-प्राइम्व-पग्गिम्वाः ॥ ८।४।४१४ ॥

अपभ्रंशे प्रायस् इत्येतस्य प्राउ प्राइव प्राइम्व पग्गिम्व इत्येते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥

अन्ने ते दीहर लोअण अन्नु तं भुअ-जुअलु ।

अन्नु सु घण थण-हारु तं अन्नु जि मुह-कमलु ॥

अन्नु जि केस कलावु सु अन्नु जि प्राउ विहि ।

जेण णिअम्बिणि घडिअ स गुण लायण्ण-णिहि ॥

प्राइव मुणिहं वि भन्तडी तें मणिअडा गणन्ति ।

अखइ निरामइ परम पइ अज्ज वि लउ न लहन्ति ॥

अंसु—जलें प्राइम्व गोरिअहे सहि उव्वत्ता नयण सर ।
तें सम्मुह संपेसिआ देन्ति तिरिच्छी घत्त पर ॥
एसी पिउ रूसेसु हउं रुट्ठी मइं अणुणेइ ।
पग्गिम्व एइ मणोरहइं दुक्करु दइउ करेइ ॥ ४१४ ॥

वान्यथोनुः ॥ ८।४।४१५ ॥

अपभ्रंशे अन्यथाशब्दस्य अनु इत्यादेशो वा भवति ॥
विरहानल—जाल—करालिअउ पहिउ कोवि बुड्डिवि ठिअओ ।
अनु सिसिर—कालि सअल—जलहु धूमु कहन्तिहु उट्ठिअओ ॥
पक्षे । अन्नह ॥ ४१५ ॥

कुतसः कउ कहन्तिहु ॥ ८।४।४१६ ॥

अपभ्रंशे कुतस्शब्दस्य कउ कहन्तिहु इत्यादेशौ भवतः ॥
महु कन्तहो गुट्ठ—ट्ठिअहो कउ झुम्पडा वलन्ति ।
अह रिउ—रुहिरें उल्हवइ अह अप्पणें न भन्ति ॥
धूमु कहन्तिहु उट्ठिअओ ॥ ४१६ ॥

ततस्तदोस्तोः ॥ ८।४।४१७ ॥

अपभ्रंशे ततस् तदा इत्येतयोस्तो इत्यादेशो भवति ॥
जइ भग्गा पारक्कडा तो सहि मज्झु पियेण ।
अह भग्गा अम्हहं तणा तो तें मारिअडेण ॥ ४१७ ॥

एवं—परं—समं—ध्रुवं—मा—मनाक एम्व पर समाणु ध्रुवु मं मणाउं ॥ ८।४।४१८ ॥

अपभ्रंशे एवमादीनां एम्वादय आदेशा भवन्ति ॥ एवम एम्व ।
पिय—संगमि कउ निद्दडी पिअहो परोक्खहो केम्व ।
मइं बिन्नि वि विन्नासिआ निद्द न एम्व न तेम्व ॥
परमः परः । गुणहिं न संपय कित्ति पर ॥ समम: समाणुः ।
कन्तु जु सीहहो उवमिअइ तं महु खण्डिउ माणु ।

सहि निरक्खय गय रूणइ पिउ पय-रक्ख-समाणु ॥

ध्रुवमो ध्रुवु ।

चञ्चलु जीविउ ध्रुवु मरणु पिअ रूसिज्जइ काइं ।
होसइं दिअहा रूसणा दिव्वइं वरिस-सयाइं ॥

मो मं । मं धणि करहि विसाउ ॥ प्रायोग्रहणात् ।

माणि पणट्ठइ जइ न तणु तो देसडा चइज्ज ।
मा दुज्जण-कर-पल्लवेहिं दंसिज्जन्तु भमिज्ज ॥
लोणु विलिज्जइ पाणिएण अरि खल मेह म गज्जु ॥
बालिउ गलइ सु झुम्पडा गोरी तिम्मइ अज्जु ॥

मनाको मणाउं ॥

विहवि पणट्ठइ वङ्कुडउ रिद्धिहिं जण-सामन्नु ।
किं पि मणाउं महु पिअहो ससि अणुहरइ न अन्नु ॥ ४१

किलाथवा-दिवा-सह-नहेः किराहवइ दिवे सहुं नाहिं ॥८।४

अपभ्रंशे किलादीनां किरादय आदेशा भवन्ति ॥ किलस्य किरः ।

किर खाइ न पिअइ न विद्दवइ धम्मि न वेच्चइ रूअडउ ।
इह किवणु न जाणइ जइ जमहो खणेण पहुच्चइ दूअडउ ॥

अथवोहवइ । अहवइं न सुवंसहं एह खोडि ॥ प्रायोधिकारात् ।

जाइज्जइ तहिं देसडइ लब्भइ पियहो पमाणु ।
जइ आवइ तो आणिअइ अहवा तं जि निवाणु ॥

दिवो दिवे । दिविदिवि गङ्गा-ण्हाणु ॥ सहस्य सहुं ।

जउ पवसन्तें सहुं न गयअ न मुअ विओएं तस्सु ।
लज्जिज्जइ संदेसडा दिन्तेहिं सुहय-जणस्सु ॥

नहेर्नाहिं ।

एत्तहे मेह पिअन्ति जलु एत्तहे वडवानल आवट्टइ ।
पेक्खु गहीरिम सायरहो एक्कवि कणिअ नाहिं ओहट्टइ ॥

आदेवमेवेदानीं-प्रत्युतेतसः पच्छइ एम्वइ जि एम्वहिं पच्चलिउ एत्तहे ॥ ८ । ४ । ४२० ॥

अपभ्रंशे पश्चादादीनां पच्छइ इत्यादय आदेशा भवन्ति ॥ पश्चातः इ । पच्छइ होइ विहाणु ॥ एवमेवस्य एम्वइ । एम्वइ सुरउ समत्तु ॥ य जिः ।

आउ न जन्तउ पल्लवह देक्खउं कइ पय देइ ।
हिअइ तिरिच्छी हउं जि पर पिउ डम्बरइं करेइ ॥

नीम एम्वहिं ।

हरि नच्चाविउ पङ्गणइ विम्हइ पाडिउ लोउ ।
एम्वहिं राह-पओहरहं जं भावइ तं होउ ॥

तस्य पच्चलिउ ।

साव-सलोणी गोरडी नवखी कवि विस-गण्ठि ।
भडु पच्चलिउ सो मरइ जासु न लग्गइ कण्ठि ॥

त एत्तहे । एत्तहे मेह पिअन्ति जलु ॥ ४२० ॥

विषण्णोक्त-वर्त्मनो वुन्न-वुत्त-विच्चं ॥ ८ । ४ । ४२१ ॥

अपभ्रंशे विषण्णादीनां वुन्नादय आदेशा भवन्ति ॥ विषण्णस्य वुन्नः ।

मइं वुत्तउं तुहुं धुरु धरहि कसरेहिं विगुत्ताइं ।
पइं विणु धवल न चडइ भरु एम्वइ वुन्नउ काइं ॥

उक्तस्य वुत्तः । मइं वुत्तउं ॥ वर्त्मनो विच्चः । जं मणु विच्चि न माइ ॥ ४२१ ॥

शीघ्रादीनां वहिल्लादयः ॥ ८ । ४ । ४२२ ॥

अपभ्रंशे शीघ्रादीनां वहिल्लादय आदेशा भवन्ति ॥

एक्कु कइअह वि न आवही अन्नु वहिल्लउ जाहि ।
मइं मित्तडा प्रमाणिअउ पइं जेहउ खलु नाहिं ॥

टस्य घङ्घलः ।

जिवँ सुपुरिस तिवँ घङ्घलइं जिवँ नइ तिवँ वलणाइं ।
जिवँ डोङ्गर तिवँ कोट्टरइं हिआ विसूरहि काइं ॥

अस्पृश्यसंसर्गस्य विट्टालः ।

जे छड्डेविणु रयणनिहि अप्पउं तडि घल्लन्ति ।
तहं सङ्खहं विट्टालु परु फुक्किज्जन्त भमन्ति ॥

भयस्य द्रवक्कः ।

दिवेहिं विढत्तउं खाहि वढ संचि म एक्कु वि द्रम्मु ।
कोवि द्रवक्कउ सो पडइ जेण समप्पइ जम्मु ॥

आत्मीयस्य अप्पणः । फोडेन्ति जे हिअडउं अप्पणउं ॥ दृष्टेः

एक्कमेक्कउं जइ वि जोएदि हरि सुट्ठु सव्वायरेण । तो वि
जहिं कहिंवि राही । को सक्कइ संवरेवि दड्ढ-नयणा नेहिं पलु

गाढस्य निच्चट्टः ।

विहवे कस्सु थिरत्तणउं जोव्वणि कस्सु मरट्टु ।
सो लेखडउ पठाविअइ जो लग्गइ निच्चट्टु ॥

असाधारणस्य सड्ढलः ।

कहिं ससहरु कहिं मयरहरु कहिं बरिहिणु कहिं मेहु ।
दूर-ठिआहं वि सज्जणहं होइ असड्ढलु नेहु ॥

कौतुकस्य कोड्डः ।

कुञ्जरु अन्नहं तरु-अरहं कुड्डेण घल्लइ हत्थु ।
मणु पुणु एक्कहिं सल्लइहिं जइ पुच्छह परमत्थु ॥

क्रीडायाः खेड्डः ।

खेड्डयं कयमम्हेहिं निच्छयं किं पयम्पह ।
अणुरत्ताउ भत्ताउ अम्हे मा चय सामिअ ॥

रम्यस्य रवण्णः ।

सरिहिं न सरेहिं न सरवरेहिं नवि उज्जाण-वणेहिं ।
देस रवण्णा होन्ति वढ निवसन्तेहिं सु-अणेहिं ॥

अद्भुतस्य ढक्करिः ।

हिअडा पइ एहु बोल्लिअओ महु अग्गइ सय-वार ।
फुट्टिसु पिए पवसन्ति हउं भण्डय ढक्करि-सार ॥

हेल्लीत्यस्य हेल्लिः । हेल्लि म झङ्खहि आलु ॥ पृथक्पृथगित्यस्य
अंजुअः ॥

एक्क कुडुल्ली पञ्चहिं रुद्धी तहं पञ्चहं वि जुअंजुअ बुद्धी ।
बहिणुए तं घरु कहि किवँ नन्दउ जेत्थु कुडुम्बउं अप्पण-छन्दउं ॥

स्य नालिअ-वढौ ॥

जो पुणु मणि जि खसफसिहूअउ चिन्तइ देइ न दम्मु न रूअउ ।
रइवस-भमिरु करग्गुल्लालिउ घरहिं जि कोन्तु गुणइ सो नालिउ ॥

दिवेहिं विढत्तउं खाहि वढ ॥ नवस्य नवखः । नवखी कवि विस-
ठि ॥ अवस्कन्दस्य दडवडः ।

चलेहिं चलन्तेहिं लोअणेहिं जे तइं दिट्ठा बालि ।
तहिं मयरद्धय-दडवडउ पडइ अपूरइ कालि ॥

च्छुड्डुः । छुड्डु अग्घइ ववसाउ ॥ सम्बन्धिनः केर-तणौ ॥

गयउ सु केसरि पिअहु जलु निच्चिन्तइं हरिणाइं ।
जसु केरएं हुंकारडएं मुहहुं पडन्ति तृणाइं ॥

अह भग्गा अम्हहं तणा ॥ मा भैषीरित्यस्य मब्भीसेति स्त्रीलिङ्गम् ।

सत्थावत्थहं आलवणु साहु वि लोउ करेइ ।
आदन्नहं मब्भीसडी जो सज्जणु सो देइ ॥

द्दृष्टं तत्तदित्यस्य जाइट्ठिआ ।

जइ रच्चसि जाइट्ठिअए हिअडा मुद्ध-सहाव ।
लोहें फुट्टणएण जिवँ घणा सहेसइ ताव ॥४२२॥

हुहुरु-घुग्घादयः शब्द-चेष्टानुकरणयोः ॥८।४।४२३॥

अपभ्रंशे हुहुर्वादयः शब्दानुकरणे घुग्घादयश्चेष्टानुकरणे यथासंख्यं प्रयोक्त-
व्याः ॥

मइँ जाणिउँ बुड्डीसु हउँ पेम-द्रहि हुहुरु त्ति ।
नवरि अचिन्तिय संपडिय विप्पिय नाव झडत्ति ॥

आदिग्रहणात् ।

खज्जइ नउ कसरक्केहिँ पिज्जइ नउ घुण्टेहिँ ।
एम्वइ होइ सुहच्छडी पिएँ दिट्ठें नयणेहिँ ॥

इत्यादि ॥

अज्जवि नाहु महुज्जि घरि सिद्धत्था वन्देइ ।
ताउँजि विरहु गवक्खेहिँ मक्कडु-घुग्घिउ देइ ॥

आदिग्रहणात् ।

सिरि जर-खण्डी लोअडी गलि मणियडा न वीस ।
तोवि गोट्ठडा कराविआ मुद्धए उट्ठ-बईस ।

इत्यादि ॥ ४२३ ॥

घइमादयोनर्थकाः ॥ ८।४।४२४ ॥

अपभ्रंशे घइमित्यादयो निपाता अनर्थकाः प्रयुज्यन्ते ॥

अम्मडि पच्छायावडा पिउ कलहिअउ विआलि ।
घइं विवरीरी बुद्धडी होइ विणासहो कालि ॥

आदिग्रहणात् खाइं इत्यादयः ॥ ४२४ ॥

तादर्थ्ये केहिं-तेहिं-रेसि-रेसिं-तणेणाः ॥ ८।४।४२५ ॥

अपभ्रंशे तादर्थ्ये द्योत्ये केहिं तेहिं रेसि रेसिं तणेण इत्येते पञ्च प्रयोक्तव्याः ॥

ढोल्ला एह परिहासडी अइभ न कवणहिं देसि ।
हउं झिज्जउं तउ केहिं पिअ तुहुं पुणु अन्नहि रेसि ॥

एवं तेहिंरेसिमावुदाहार्यौ ॥ वड्डत्तणहो तणेण ॥ ४२५ ॥

पुनर्विनः स्वार्थे डुः ॥ ८।४।४२६ ॥

अपभ्रंशे पुनर्विना इत्येताभ्यां परः स्वार्थे डुः प्रत्ययो भवति ॥

सुमरिज्जइ तं वल्लहउं जं वीसरइ मणाउं ॥

जहिँ पुणु सुमरणु जाउं गउ तहो नेहहो कइँ नाउं ॥

तुच्छे न वलाहुं ॥ ४२६ ॥

अवश्यमो डें-डौ ॥ ८।४।४२७ ॥

अपभ्रंशेऽवश्यमः स्वार्थे डें ड इत्येतौ प्रत्ययौ भवतः ॥

जिब्भिन्दिउ नायगु वसि करहु जसु अधिन्नइं अन्नइं ।
मूलि विणट्ठइ तुंबिणिहे अवसें सुक्कइं पण्णइं ॥
अवस न सुअहिं सुहच्छिअहिं ॥ ४२७ ॥

एकशसो डिः ॥ ८।४।४२८ ॥

शे एकशस्शब्दात्स्वार्थे डिर्भवति ॥

एक्कसि सील-कलंकिअहं देज्जहिं पच्छित्ताइं ।
जो पुणु खण्डइ अणुदिअहु तसु पच्छित्तें काइं ॥ ४२८ ॥

अ-डड-डुल्लाः स्वार्थिक-क-लुक् च ॥ ८।४।४२९ ॥

अपभ्रंशे नाम्नः परतः स्वार्थे अ डड डुल्ल इत्येते त्रयः प्रत्यया भवन्ति तत्संनियोगे स्वार्थे कप्रत्ययस्य लोपश्च ॥

विरहानल-जाल-करालिअउ पहिउ पन्थि जं दिट्ठउ ॥
तं मेलवि सव्वहिं पन्थिअहिं सोजि किअउ अग्गिट्ठउ ॥

डड । महु कन्तहो बे दोसडा ॥ डुल्ल । एक्क कुडुल्ली पंचहिं रुद्धी ॥ ४२९ ॥

योगजाश्चैषाम् ॥ ८।४।४३० ॥

अपभ्रंशे अडडडुल्लानां योगभेदेभ्यो ये जायन्ते डडअ इत्यादयः प्रत्यया-ऽपि स्वार्थे प्रायो भवन्ति ॥ डडअ । फोडेन्ति जे हिअडउं अप्पणउं ॥ त्र "किसलय" ० (८-१-२६९) इत्यादिना यलुक् ॥ डुल्लअ । चूडुल्लउ चुण्णीहोइसइ ॥ डुल्लडड ।

सामि-पसाउ सलज्जु पिउ सीमा-संधिहिं वासु ।
पेक्खिवि बाहु-बलुल्लडा धण मेल्लइ नीसासु ॥

अत्र "स्यादौ दीर्घ-ह्रस्वौ" (८-४-३३०) इति दीर्घः ॥ एवं बाहु-बलुल्लडउ । अत्र त्रयाणां योगः ॥ ४३० ॥

पिअ-पम्मट्ठ व गोरडी निच्चट्ठ कहिँ वि न ठाइ ॥ ४३६ ॥

त्व-तलोः प्पणः ॥ ८।४।४३७ ॥

अपभ्रंशे त्वतलोः प्रत्ययोः प्पण इत्यादेशो भवति ॥ वड्डप्पणु परिगम्मइ ॥ प्रायोधिकारात् । वड्डत्तणहो तणेण ॥ ४३७ ॥

तव्यस्य इएव्वउं एव्वउं एवा ॥ ८।४।४३८॥

अपभ्रंशे तव्यप्रत्ययस्य इएव्वउं एव्वउं एवा इत्येते त्रय आदेशा भवन्ति ॥

एउ गृण्हेप्पिणु ध्रुं मइं जइ प्रिउ उव्वारिज्जइ ।
महु करिएव्वउं किं पि णवि मरिएव्वउं पर देज्जइ ॥
देसुच्चाडणु सिहि-कढणु घण-कुट्टणु जं लोइ ।
मंजिट्ठए अइरत्तिए सव्वु सहेव्वउं होइ ॥
सोएवा पर वारिआ पुप्फवईहिं समाणु ।
जग्गेवा पुणु को धरइ जइ सो वेउ पमाणु ॥ ४३८ ॥

क्त्व इ-इउ-इवि-अवयः ॥ ८।४।४३९ ॥

अपभ्रंशे क्त्वाप्रत्ययस्य इ इउ इवि अवि इत्येते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥ इ ।

हिअडा जइ वेरिअ घणा तो किं अब्भि चडाहुं ।
अम्हाहिं बे हत्थडा जइ पुणु मारि मराहुं ॥

। गय-घड भज्जिउ जन्ति ॥ इवि ।

रक्खइ सा विस-हारिणी बे कर चुम्बिवि जीउ ।
पडिबिम्बिअ-मुंजालु जलु जेहिं अडोहिउ पीउ ॥

।

बाह विछोडवि जाहि तुहुं हउं तेवँइ को दोसु ।
हिअय-ट्ठिउ जइ नीसरहि जाणउं मुञ्ज स रोसु ॥ ४३९ ॥

एप्प्येप्पिण्वेव्येविणवः ॥ ८।४।४४० ॥

अपभ्रंशे क्त्वाप्रत्ययस्य एप्पि एप्पिणु एवि एविणु इत्येते चत्वार आदेशा भवन्ति ॥

जेप्पि असेसु कसाय-बलु देप्पिणु अभउ जयस्सु ।

छेवि मइल्लउ पिउ कलहिं शागरिउ तवम्मु ॥

पृथग्योग उत्तरार्थः ॥ ४४० ॥

तुम एवमणाणहमणहिं च ॥ ८।४।४४१ ॥

अपभ्रंशे तुमः प्रत्ययस्य एवम् अण अणहम् अणहिं इत्येते चत्वारः चकारात् एप्पि एप्पिणु एवि एविणु इत्येते । एवं चाष्टावादेशा भवन्ति ।

देवं दुक्करु निअय-धणु करण न तउ पडिहाइ ।
एम्वइ सुहु भुञ्जणहं मणु पर भुञ्जणहिं न जाइ ॥
जेप्पि चएप्पिणु सयल धर लेविणु तवु पालेवि ।
विणु सन्तें तित्थेसरेण सो सक्कइ भुवणे वि ॥ ४४१ ॥

गमेरेप्पिण्वेप्प्योरेर्लुग् वा ॥ ८।४।४४२ ॥

अपभ्रंशे गमेर्धातोः परयोरेप्पिणु एप्पि इत्यादेशयोरेकारस्य लुग् भवति वा ॥

गम्प्पिणु वाणारसिहिं नर अह उज्जेणिहिं गम्प्पि ।
मुआ परावहिं परम-पउ दिव्वन्तरइं म जम्पि ॥

पक्षे ।

गङ्ग गमेप्पिणु जो मुअइ जो सिव-तित्थ गमेप्पि ।
कीलदि तिदसावास-गउ सो जम-लोउ जिणेप्पि ॥ ४४२ ॥

तृनोणअः ॥ ८।४।४४३ ॥

अपभ्रंशे तृनः प्रत्ययस्य अणअ इत्यादेशो भवति ॥ हत्थि मारणउ लोउ बोल्लणउ पडहु वज्जणउ सुणउ भसणउ ॥ ४४३ ॥

इवार्थे नं-नउ-नाइ-नावइ-जणि-जणवः ॥ ८।४।४४४ ॥

अपभ्रंशे इवशब्दस्यार्थे नं नउ नाइ नावइ जणि जणु इत्येते षट् भवन्ति ॥ नं । नं मल्ल-जुज्झु ससि-राहु करहिं ॥ नउ ।

रवि-अत्थमणि समाउलेण कण्ठि विइण्णु न छिण्णु ।
चक्कें खण्डु मुणालिअहे नउ जीवग्गलु दिण्णु ॥

नाइ ।

वलयावलि-निवडण-भएण धण उद्धब्भुअ जाइ ।

वेल्लह-विरह-महादहहो थाह गवेसइ नाइ ॥

इ ।

पेक्खेविणु मुहु जिण-वरहो दीहर-नयण सलोणु ॥
नावइ गुरु-मच्छर-भरिउ जलणि पवीसइ लोणु ॥

ा ।

चम्पय-कुसुमहो मज्झि सहि भसलु पइट्ठउ ।
सोहइ इन्दनीलु जणि कणइ बइट्ठउ ॥

। निरुवम-रसु पिएं पिएवि जणु ॥ ४४४ ॥

लिङ्गमतन्त्रम् ॥ ८।४।४४५ ॥

अपभ्रंशे लिङ्गमतन्त्रं व्यभिचारि प्रायो भवति । गय-कुम्भइं दारन्तु ॥

पुंलिङ्गस्य नपुंसकत्वम् ।

अब्भा लग्गा डुङ्गरिहिं पहिउ रडन्तउ जाइ ।
जो एहा गिरि-गिलण-मणु सो किं धणहे धणाइ ॥

अब्भा इति नपुंसकस्य पुंस्त्वम् ॥

पाइ विलग्गी अन्त्रडी सिरु ल्हसिउं खन्धस्सु ।
तो वि कटारइ हत्थडउ बलि किज्जउं कन्तस्सु ॥

अन्त्रडी इति नपुंसकस्य स्त्रीत्वम् ॥

सिरि चडिआ खन्ति प्फलइं पुणु डालइं मोडन्ति ।
तोवि महद्दुम सउणाहं अवराहिउ न करन्ति ॥

। डालइं इत्यत्र स्त्रीलिङ्गस्य नपुंसकत्वम् ॥ ४४५ ॥

शौरसेनीवत् ॥ ८।४।४४६ ॥

अपभ्रंशे प्रायः शौरसेनीवत् कार्यं भवति ॥ सीसि सेहरु खणु विणि-
विदु खणु कण्ठि पालंबु किदु रदिए विहिदु खणु मुण्डमालिए जं
एण तं नमहु कुसुम-दाम-कोदण्डु कामहो ॥ ४४६ ॥

व्यत्ययश्च ॥ ८।४।४४७ ॥

प्राकृतादिभाषालक्षणानां व्यत्ययश्च भवति ॥ यथा मागध्यां "तिष्ठश्चि"

(८-४-२९८) इत्युक्तं तथा प्राकृतपैशाचीशौरसेनीष्वपि भवति । विरे
अपभ्रंशे रेफस्याधो वा लुगुक्तो मागध्यामपि भवति । शद-माणुश-
मांसके कुम्भ-शहश्र-वशाहे शंचिदे इत्याद्यन्यदपि द्रष्टव्यम् ॥ न
भाषालक्षणानां त्याद्यादेशानामपि व्यत्ययो भवति । ये वर्तमाने
प्रसिद्धास्ते भूतेपि भवन्ति । अह पेच्छइ रहु-तणओ ॥ अथ
इत्यर्थः ॥ आभासइ रयणीअरे । आबभाषे रजनीचरानित्यर्थः ॥
प्रसिद्धा वर्तमानेपि । सोहीअ एस वण्ठो । शृणोत्येष वण्ठ इत्यर्थः ॥

शेषं संस्कृतवत्सिद्धम् ॥ ८।४।४४८ ॥

शेषं यदत्र प्राकृतादिभाषासु अष्टमे नोक्तं तत्सप्ता-
वदेव सिद्धम् ॥

हेट्ठ-ट्ठिय-सूर-निवारणाय छत्तं अहो इव वहन्ती ।
जयइ ससेसा वराह-सास-दूरुक्खुया पुहवी ॥

अत्र चतुर्थ्या आदेशो नोक्तः स च संस्कृतवदेव सिद्धः ।
क्वचित्संस्कृतवदेव भवति । यथा प्राकृते उरस्शब्दस्य
उरे उरम्मि इति प्रयोगौ भवतस्तथा क्वचिदुरसीत्यपि भवति ॥ एवं
सिरम्मि । सिरसि ॥ सरे । सरम्मि । सरसि ॥ सिद्धग्रहणं मङ्गलार्थं
ततो ह्यायुष्मच्छ्रोतृकताभ्युदयश्चेति ॥ ४४८ ॥

इत्याचार्यश्रीहेमचन्द्रविरचितायां सिद्धहेमचन्द्राभिधान-
स्वोपज्ञशब्दानुशासनवृत्तावष्टमस्याध्यायस्य
चतुर्थः पादः समाप्तः ॥
॥ अष्टमोऽध्यायः ॥

समाप्ता चेयं सिद्धहेमचन्द्रशब्दानुशासनवृत्तिः प्रकाशिका नाम ॥

आसीद्विशां पतिरमुद्रचतुःसमुद्र-
मुद्राङ्कितक्षितिभरक्षमबाहुदण्डः ।
श्रीमूलराज इति दुर्धरवैरिकुम्भि-
कण्ठीरवः शुचिचुलुक्यकुलावतंसः ॥ १ ॥

तस्यान्वये समजनि प्रबलप्रताप-
तिग्मद्युतिः क्षितिपतिर्जयसिंहदेवः ।
येन स्ववंशसवितर्यपरं सुधांशौ
श्रीसिद्धराज इति नाम निजं व्यलेखि ॥ २ ॥
सम्यग् निषेव्य चतुरश्चतुरोऽप्युपायान्
जित्वोपभुज्य च भुवं चतुरब्धिकाञ्चीम् ।
विद्याचतुष्टयविनीतमतिर्जितात्मा
काष्ठामवाप पुरुषार्थचतुष्टये यः ॥ ३ ॥
तेनातिविस्तृतदुरागमविप्रकीर्ण-
शब्दानुशासनसमूहकदर्थितेन ।
अभ्यर्थितो निरवमं विधिवद्व्यधत्त
शब्दानुशासनमिदं मुनिहेमचन्द्रः ॥ ४ ॥
ग्रंथाग्रं २१८५ श्लोकाः ॥
श्रीः ॥ शुभं भवतु ॥
लेखकवाचकयोः शुभं कल्याणं भूयात् भवतु ॥

I

Index of Words

N. B.—The Roman figure indicates the Pâda and Arabic figure the number of the Sûtra.

ऊ.

ए.

ज.

झ.

त

थ.

ध.

ब.

N. B. See also under व.

Notes

VIII. i.

1. The word अथ in this सूत्र has two meanings; it means 'after' or 'now,' i. e. after giving a complete treatment of Sanskrit grammar; it also indicates the opening of a new topic, viz., Prakrit. Hemacandra's system of grammar consists of eight chapters; the first seven deal with Sanskrit grammar and the last chapter with six dialects of Prakrit, viz., महाराष्ट्री, शौरसेनी, मागधी, पैशाची, चूलिकापैशाची and अपभ्रंश. The word Prakrit is derived from प्रकृति which, according to the author, means Sanskrit. संस्कृतानन्तरं च .... Hemacandra classifies Prakrit word into तद्भव, तत्सम and देशी. He would not speak of तत्सम as he has already treated of them in the preceding chapters. He does not speak of देशी words here, but discusses only तद्भव words of both types, सिद्ध and साध्यमान. Prakrit does not use ऋ, ॠ, ऌ, ॡ, ऐ, औ, ङ, ञ, श, ष, विसर्ग, प्लुत, consonant without vowel, dual and Dative plural.

2. बहुलं means 'generally', there being many exceptions to every rule in Prakrit.

3. The Prakrit of the ऋषिs is called आर्ष which also generally follows these rules. By आर्ष Hemacandra understands अर्धमागधी.

4. वृत्ति means समास or compound where a short vowel takes the place of a long vowel and *vice versa*. वारिमई, sk. वारिमति, water-like sense, वारि इति बुद्धिः. निअम्बसिलखलिअवीइमालस्स, sk. नितम्बशिलास्खलितवीचिमालस्य.

5. वासेसी, sk. व्यासर्षि; विसमायव, sk. विषमातप.

6. अस्ववर्ण is dissimilar vowel. न वेरिवग्गे वि अवयासो, the whole verse from unknown source stands thus:-भीसणरित्तासणई पउमणाहिणो तुह्यविरहस्स। नवे संझाविहुरे न वेरिवग्गे वि अवयासो॥ sk. भीत-

परियाणमयी प्रतिमा अग्नेः नवाविकस्स । मन्ये पाइाविगुरे न बैरिबर्डन्वकाव॰ द इन्दहिर, sk. दनुबेन्द्रशिरनिस: शोभने उपेन्द्रो नक्षप्रभावस्वसण: । मन्मथवुन नवबाविर इव विद्युन्निमित्र:. These verses illustrate the rule th or उ followed by a dissimilar vowel do not form a सन्धि, अर, sk. गृहोदरतामरसानुसारिणी भ्रमरस्तृष्णिरिव.

7. ए and ओ followed by vowels do not form सन्धि. बहुआइ sk. वध्वा नवोढेयने आदत्रया वन्धुकस्ह । मधमधमशर तोतिभिायता इयन्ते । The next verse is an illustration for ओ followed by vowel, आलक्खिमो एण्हि. उवनागु अ etc., sk. उपनागु च पर्यन्तिनदन्तावक मृत्युगम् । तेदेव मृदितविमदन्तरितमालक्ष्यामह इदानीम्. अच्छरिअ is आव The next verse shows that other vowels may form a सं e. g., अत्य + आलोअण = अत्यालोअण. The sk. rendering of the vers is अर्थालोचनतरला इतरकवीनां भ्रमन्ति बुद्धयः । अर्था एव निरारम्भ यान्ति ह कवीन्द्राणाम्.

8. उद्वृत्तस्वर is here defind as a vowel which is left whe its consonant is dropped. Such a vowel does not form स with the preceding one, e. g., गन्धउडि = गन्धकुटीम्. The verse is not quite clear in its meaning. सालाहण is शातवाहन; चक्काओ is चक्र वाक. where the उद्वृत्त vowel does form सन्धि.

11. समासे तु etc., in a compound word the ending con sonant of the first member may or may not be regarded as final. Thus, from सद्भिक्षु we may have सभिक्खु by dropping द or सब्भिक्खु, by retaining it.

24 आलेड्डुअ is आश्लेषुम् with ड termination by स्वार्थे डश्च वा, VIII ii 164.

27. क्त्वा becomes ऊण as in काऊण when an अनुस्वार as an आगम is possible, but when it becomes इअ as in करिअ, there is no place for अनुस्वार as there is no ण. ण as declensional termination is possible in the Instrumental sing, Gen. plu., and सु in Loc. plu.

30. प्रत्यासत्ति is सान्निध्य or सामीप्य. Thus, e. g. अनुस्वार followed by a letter from कवर्ग would be changed into ङ् and so forth.

31–36. These six Sutras give genders of certain words in Prakrit. Normally the gender of a word in Prakrit is determined by the gender of its corresponding word in Sanskrit. Deviations from this alone are to be mentioned here. रश्मि in sk. is both mas. and fem., but by this rule it is always mas. in Prakrit. 32. स्नमदाम etc., Neuter words ending in स् and न् become mas. in Prakrit; e. g. जसो from यशस् and जम्मो from जन्मन्. 33. नव वि णा वयइ ते अच्छी = अपावि ना वयति ते अक्षिणी, where अच्छी is Mas. Nom. Plu. नवाविकाइ तेनच्छ अच्छीणि = [illegible], where अच्छीइ has kept its orginal gender. [illegible] it appears that according to [illegible] the words नेत्र and [illegible] are mas. even in sk. and so they need not be included in the वचनादिगण. 34. विहवेहि गुणाइं मग्गन्ति = विभवैः गुणाः [illegible]. 35. [illegible] etc., the termination इमन् stands for त्व of the abstract noun as also for a possessive termination. 36 [illegible] = [illegible].

37. [illegible] is the grammar ([illegible]) of the sk. language. [illegible] is really ओ; the डकार indicates that the vowel preceding this ओ is to be dropped.

43. When one member of the conjunct is dropped the preceding short vowel is to be lengthened to keep the quantity of the word. Thus पश्यति first becomes पस्सइ and [illegible] when य् is dropped the preceding अ is lengthened. Similarly [illegible] = [illegible] = [illegible]. See also VIII. ii. 89 and 92. The conjuncts in question enumerated here are [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] and [illegible].

44–66. These Sutras describe the several changes that अ, first or second in the word undergoes. Thus अ is changed to आ as in [illegible]; to इ as in [illegible]; to [illegible] as in [illegible]; to ई as in [illegible]; to उ as in [illegible]; to [illegible] as in [illegible]; to ओ as in [illegible] for [illegible]; is dropped in words [illegible] and [illegible].

67–83. These Sutras describe the several changes [illegible] अ in Sanskrit words undergoes.

67. दसमी and दावमी do not come under this rule [illegible] are to be traced to दशमि and दावमि both of which exist [illegible] Sanskrit. दसदासो बलात्ग्वद्दी हृदमर:.

68. घञ् is one of the कृदन्त terminations which requi[re] the वृद्धि of the first अ; this आ after the वृद्धि becomes [illegible] the present rule अ in Prakrit.

70 The rule should have rather been: A long vo[wel] followed by अनुस्वार is shortened, which is one of the fu[nd]amental rules in Prakrit. If however the अनुस्वार is dropp[ed] by VIII. i. 29, the long vowel will naturally remain intact.

77 आर्या has several meanings, when it means mothe[r-] in law it is changed to अज्जू, Similarly भार्या in 83 below.

84. This is one of the fundamental rules in Prakrit: [a] long vowel followed by a conjunct consonant is shorten[ed] [illegible]. [illegible] if one of the conjunct is dropped or if there be no conjunct at all the vowel wo[uld] remain as it is [illegible] stands for [illegible] where आ cannot b[e] shortened. In ईसर and ऊसव which stand for ईश्वर and उत्स[व] [the] conjunct is dropped and hence the original long vowel rem[ains] as ईसर while in ऊसव the short vowel is lengthened.

85–98 Changes of इ.

85. In Prakrit ए as well as ओ are pronounced [illegible] [illegible] short इ and उ thus become ए and ओ, the [illegible] [illegible] word however is not changed when they are [illegible] [illegible]. Compare 116 below.

[illegible] According to this rule [illegible] is changed into [illegible], [illegible] [illegible] to be explained? [illegible] [illegible] [illegible] synonym of [illegible] [illegible] [illegible].

91 [illegible] is changed to [illegible] if the word occurs at the [illegible] [illegible].

93. This rule appears to us superfluous when we remember that [illegible] and [illegible] can become [illegible] and [illegible] after dropping a member of the compound.

94. [illegible] in [illegible].

97. [illegible] in [illegible].

99–106. These rules describe the changes of ई.

101. Compare ii. 72 below.

107–117. These rules describe the changes of उ.

111. [illegible] is [illegible] in Sk. which is explained as [illegible]

115. Compare i. 93 above.

116. Compare i. 85 above.

118–125. These rules describe the changes of ऊ.

126–144. These rules describe the changes of ऋ.

129. ऋतुत्वदे, when not as a second member of a compound. Thus, we can have रिद्धी and यद्दी; रिद्धिरिद्धिविशं when ऋद्ध is the first member of a compound; but भरिद्धं, भद्दिग्रहम् when ऋद्ध second member of a compound.

133. वेन सह, i. e. the whole syllable वृ becomes उ.

134. गौणान्त्यस्य i. e. of the ending ऋ of a word which is subordinate (i.e. first member in a तत्पुरुष) in a compound; e. g., [illegible] becomes माउमण्डल and so forth. माउसिआ and पिउसिआ stand respectively for मातृष्वसा and पितृष्वसा. See below ii. 142. [illegible] is पितृपति, i.e. god of death.

142. The three कृदन्त terminations, क्विप्, टक् and सक् added to दृश् after a pronoun or स respectively form indefinite pronouns ending in दृश्, दृश and दृक्ष; e.g., ईदृश्, ईदृश and ईदृक्ष. The ऋ of दृश् in such forms becomes रि.

144. दरिअसीहेण i.e. दृप्तसिंहेन.

145. This rule describes the change of ऌ. किलिन्नकुसुमोवयारेसु, i.e. क्लृप्तकुसुमोपचारेषु. धाराकिलिन्नवत्तं आमुराहिक्सायंकसरद्धन्तं । परिणमइ वन्दमु-विवपरिजरवं जुव्हिआकुसुमं ॥ The sk. of this verse is धाराक्लिन्नपत्रं आमुरनिकषायकेसरधान्तम् । परिणमति वन्दनांबितपरिजरठं यूथिकाकुसुमम् ।

146–147. These rules speak of the changes of ए. विअन्न विणोआ is विकटचपेटाविनोदा. मइमहिअ is प्रमृत; see iv. 78 below.

148–155. These rules describe the changes of ऐ.

155. धीर हरइ विसाओ, i e. धैर्यं हरति विषादः.

156–158. These rules describe the changes of ओ.

156. ओ in words अन्योन्य etc. is optionally changed to अ, [illegible] क and त occurring in words प्रकोष्ठ and आतोद्य are then changed to व. Thus प्रकोष्ठ becomes पवट्ठ and आतोद्य becomes आवज्ज.

159–164. These rules speak of the changes of औ.

165–175. This group of rules describes miscellaneous changes that take place in sk. words when they are turned to Prakrit. Thus in त्रयोदश the first vowel i.e. अ, together with the whole of the following syllable सस्वरव्यंजन (consonant and vowel) यो is changed to ए, and it is in this way that we get तेरह. In the same manner स्थविर becomes थेर and so forth.

166. विचकिल according to this rule becomes वेइल, but the form विअइल is also found, e g. मुद्धविअइलपसूणपुंजा (कर्पूरमंजरी, II [illegible] i e मुग्धविचकिलप्रसूनपुञ्जा. .

170 The word पुअर is unknown to sk. language. [illegible] explains it as अ [illegible] जडजन्तुकं.

173. कण्हाआ, as the आदेश mentioned has क्ष it cannot be shortened even when it is followed by a conjunct.

176–271. These rules describe changes that consonants undergo in Prakrit.

176 This is an अधिकारसूत्र and each of the three words [illegible], (consonant) after a vowel, असंयुक्तस्य, of a non-conjunct and अनादेः non-initial, are to be borrowed in interpreting the subsequent Sutra

177 The eight non-conjunct, non-initial consonants क, ग, etc occurring after a vowel, are generally dropped. This is one of the fundamental rules of Prakrit phonetics [illegible] [illegible] [illegible] etc., in a compound the first syllable of the second word may be regarded, as [illegible]

according to instances found in literature, as initial or non-initial. Thus, क, न etc., may or may not be dropped in the first syllable of the second member of a compound word; e.g., कुकर or कुहयर from sk. कुनकर or सुखकर; or मुदर नुहअ from sk. सुखद. क in Jain Prakrit and Ardha-Magadhi is often changed to ग; e. g. एग, लोग, आगार, आगास etc., Hemacandra, however, tries to explain the change of क to ग by iv. 447.

180. When क, ग, च, ज etc, are dropped the remaining अवर्ण i.e. अ or आ, if preceded by अ or आ, is pronounced like a lightly articulate (लघुप्रयत्नतर) य. Thus नगर becomes नयर; कायमणि becomes कायमणि; पाताल becomes पायाल and दयालु, after first dropping its natural य्, becomes दयालु with a लघुप्रयत्नतरय-श्रुति. This यश्रुति is possible only after अवर्ण according to Hemacandra. Thus लोकस्य according to him would be लोअस्स and not लोयस्स. The Jain manuscripts however have this श्रुति in instances like लोयस्स and also after इ, ई, ए; and in some cases even after उ. The rule as given by मार्कण्डेय seems to be better: अनादौ अदितौ वर्णौ पठितव्यौ यकारवत्। इति पाठशिक्षा, i.e. non initial अ and इ should be pronounced like य. He adds further: प्रायोग्रहणतश्चात्र क्वचित्प्रकृतरीतिरिदः। यत्र नश्यति सौभाग्यं तत्र लोपो न मन्यते॥ प्राकृतसर्वस्व II 2.

181–186. These rules describe changes of क in sk words.

181. कुब्ज has two meanings; a dwarf and a kind of flower. कुब्ज becomes खुज्ज when it does not mean a flower.

183. किरात when it means a hunter and also a kind of medical herb (Marathi किराईत or काडेकिराईत) changes its क to च. If the किरात be a hunter in disguise क is not changed to च. Thus we have नमिमो हरकिरायं, we salute god हर disguised as a hunter (to fight with अर्जुन).

187. This is one of the fundamental rules of Prakrit. The five hard and soft aspirates ख, घ, थ, ध and भ are regarded as conjuncts of क, ग, त, द and ब with the aspirate ह.

These letters retain only the aspirate ह while क portion etc is dropped. ग्राय इरयेव, for explanation see under i. 177 above.

188. The change of थ to ध in पृथक् should have been mentioned after i. 208. Here the sutra seems to be out of place.

189. The change of ख to क which is an exception to the general rule i. 187 is instanced in शृंखल which becomes संकल. Of course ख in this word could not be changed to ह as it comes after an अनुस्वार.

190–192. These rules describe the changes of ग.

192. ग in दुर्भग and सुभग is changed to व only when उ is lengthened by i. 115 in the case of दुर्भग and by false analogy in the case of सुभग.

193. This rule describes the change of च.

194. This rule describes the change in ज.

195–198. These rules speak of the changes of ट.

198. ण्यन्ते पटिधातो (पाटो) i. e. in the causal form of पट्. फालेइ and फाडेइ however do not in reality come from पट् causal, but from स्फट् and स्फल्

204–214. These rules describe changes of त.

207. In वेतस, त is changed to ड when अ in त is changed to इ by i. 46.

209 In हरित, त along with the preceding रि is changed to ण्ण. अत्र केचित् etc. Some grammarians here speak of the change of त to द. Hemacandra says he did not give this rule because the change of त to द is peculiar to शौरसेनी and मागधी and not to principal Prakrit, i.e. to महाराष्ट्री. धृति becomes दिहि by ii. 131 according to Hemacandra. In reality the ध in धृति is resolved in to द् and ह and after dropping द by i. 177 and changing ऋ to इ we can get the form दिहि.

211. सातवाहन, after dropping व and having संधि by i. 8. सालाहणी भासा, i. e. Prakrit dialect peculiar to सातवाहन, dialect of सालाहनवर्ती.

213. पीत changes its त to व when a स्वार्थे ल termination is added.

215–216. These rules speak of the changes of थ, which form an exception to the fundamental rule i. 167.

217–225. These rules speak of the changes of द when it is not dropped by i. 177.

217. दर changes its द to ड when it means 'fear'; but when it means ईषत् as in दरदलिअ it remains unchanged.

220. कदली meaning a flag on the head of an elephant (हस्तिपताका) changes its द to र.

226–227. These rules speak of the changes of ध when by i. 187 it is not changed to ह.

228–230. These rules speak of the changes of न.

228. Non-initial न is invariably changed to ण according to this rule, which is one of the fundamental rules in Prakrit. माणइ stands for sk. मानयति. In the आर्ष प्राकृत, i. e. Ardhamagadhi even non-initial न is optionally changed to ण.

229. The initial न in Prakrit is optionally changed to ण. The practice of the later Jains is to prefer न initial and to put ण non-initial, is not however, uniform. The Eastern school of grammarians advocates the change of न to ण indiscriminately, whether न is initial or non-initial.

231–235. These rules describe changes of प in Sanskrit words.

231. प is usually changed to व according to this rule. See also i. 177 and 179. प्राय इत्येव etc. कइ stands for कपि. Here प is not changed to व by this rule, as in that case there would be a confusion of sense in कपि and कवि. एतेन पकारस्य etc. See note on i. 180.

236. By this rule फ is changed to भ or to ह. See n on i. 187.

237-239. These rules speak of the changes of ब.

237. The change of ब to व is natural and normal Prakrit.

238. कीलिगनिर्देशात् etc., बिसिनी (f) changes its ब to भ. B बिस (n) does not.

240. भ in कटभ is changed to ब against i. 187.

241-244. These rules describe the changes of म.

245-250. These rules speak of the changes of य.

य, and is to be distinguished from another य.

249. छाया changes its य to ह when it does not mean complexion (अकान्तौ), thus the shade of the tree would be वच्छस्स छाही But the complexion or the expression on the face would be सुहछाया.

250. डाह is a termination in which ड signifies that the preceding vowel is to be dropped. So in other terminations which contain ड

251 254. These rules speak of the changes of र.

252. In the word पर्याण, र is substituted by डा, so the word becomes पडायाण.

254 चरण meaning foot is changed to चलण, (पादार्थइत्येव) but in other senses it does not change its र to ल. भ्रमरे सआे-

जैसे एव, in अमर र is changed to ल only when म is changed to व by i. 244.

255–257. These rules speak of the changes of ल.

255. The word स्थूल changes its ल to र by this rule, which then becomes थोर. See i. 124. How are we to explain then थूलभद्दो ? हेमचंद्र proposes that in थूलभद्द the first member is not स्थूल but स्थूर with the change of र to ल by i. 254.

257. णिडालं stands for ललाट. See also ii. 123 below.

258–259. These rules speak of the changes of ब.

258. In शबर, ब is changed to म. In the natural order of alphabet we expect व here instead of ब. This could be explained by the fact that ब and व are often confounded.

260. This is one of the fundamental rules of Prakrit. Thus there is only one sibilant and it is स in Prakrit.

269. पक्षाणकान्त: ह: is a conjunct of ष as first member and ह as second member.

264. अनुस्वार is regarded in this grammar as a consonant and so the mention of अनुस्वार comes after all letters of alphabet. Thus सिंह becomes सिंघ by this rule.

267–271. These rules speak of the dropping of a whole syllable.

269. मअण्णवसमा सहिआ is मदार्णवसमाः सहृदयाः. जाला ते, the whole verse is: जाला जायन्ति गुणा जाला ते सहिअएहिं घेप्पन्ति । रविकिरणाणुग्गहिआइं होन्ति कमलाइं कमलाइं ॥ Sk. यदा जायन्ते गुणाः यदा ते सहृदयैः गृह्यन्ते । रविकिरणानुगृहीतानि भवन्ति कमलानि कमलानि ॥ [illegible] stands for [illegible].

Synopsis of the contents of the First Pada.

1–4. General and introductory.

5–10. Rules of सन्धि.

11–25. Rules about words ending in consonants.

26-30. Rules about अनुस्वार.
31-36. Rules about the gender of word.
37. About विसर्ग.
38-43. Miscellaneous.
44-175. Vowel changes.
177-271. Consonant changes.

VII. ii.

This पाद treats of the changes that conjunct c sonants undergo in Prakrit. The fundamental rules ab the changes of conjuncts are: (a) Conjuncts with dissim members, e.g. त्य, त्र, क्त, र्क etc., undergo a process of assim tion, i.e. one of the members assimilates the other. T grammarian however says that one member of the conju is dropped and the other is then doubled (ii. 89). (b) If t second or the fourth letter of a वर्ग is doubled, e.g. ख, or the conjunct would not be ख्ख or घ्घ but क्ख or ग्घ, i.e., t

or by shortening a long vowel in case the conjunct is ke intact.

1-88. These rules give various substitutes for conju The rules are arranged not according to conjunct bu according to the substitute क, ख etc. Whenever a conju is substituted by a letter, it is doubled according to th fundamental rules, viz., ii. 89 and ii. 90.

1. This is an अधिकारसूत्र and runs up to ii. 115.

1. क्ष and स्क in a substantive are changed to ख, but in adjectives by क.

7. स्थाणु meaning a post or pillar is changed to खाणु but when it means god शिव it is changed to थाणु.

8–9. स्तम्भ meaning piller is changed to खंभ (compare Marathi खांब) but meaning stupifaction or want of motion (अस्पन्द) it becomes थम्भ or ठम्भ.

15. भोच्चा सयलं etc., sk. भुक्त्वा सकलां पृथ्वीं विद्वान् बुद्ध्वा अनन्यकर्माणि । नत्वा ततः श्रुत्वा शान्त्या प्राप्तः शिवं परमम् (कुमारपालचरित).

24. चौर्यसमत्वात्, see ii. 107. मज्जाया stands for मर्यादा.

25. अभिमन्यु becomes अहिमञ्जू and अहिमज्जू, but मन्यु becomes मन्नू.

30. रायवट्टयं stands for राजवार्तिक, a commentary on the दशार्थविन्नसूत्र.

43. दत्त changes its conjunct to ण्ण; अ in द is changed to इ by i. 46.

61. The conjunct स्म becomes म्ह. अवोल्लोवावादः,–see ii. 78.

68. पल्लङ्क comes from sk. पल्यङ्क by dropping of य by ii. 78 and doubling of ल.

71. कर्षं कहावणो, the sk. word is कार्षापण which changes its conjunct to ह; thus the normal form would be काहावणो and not कहावणो. Hemacandra explains कहावणो as shortening its first vowel by i. 84 and then changing the conjunct into ह, or from कर्षापण. This word however is unknown in sk.

75. विम्हओ तु etc., see ii. 110.

77–79. These three rules are fundamental rules in the treatment of conjunct consonants as also ii. 89–93.

77. क, ग etc., as first members of conjuncts are dropped विसर्ग followed by क or ख and प or फ is respectively called जिह्वामूलीय and उपध्मानीय and written as ᳵ क as in दुᳵख and ᳶप as in अन्तᳶपात.

78. म, न and य as second members of conjuncts are dropped.

79. Excepting the conjunct in ब्द्र, ल, व (and र्) and र, whether first or second members of conjuncts are dropped. अत्र द्र इत्यादिसंयुक्तानां etc., in conjunct like द्र, the dropping of र by ii. 77 and of व by ii. 79 is allowed; in such cases one or the other, according to instances found, is to be dropped.

80. द्रहस्य etc., for स्थितिपरिवृत्ति (metathesis) see below ii. 116–124. बोद्रह m. and बोद्रही f. are देशी words meaning a young man and woman. सिक्खन्तु बोद्रहीओ, sk. शिक्षन्तां तरुण, बोद्रहद्रहम्मि पतिता, sk. तरुणह्रदे पतिता.

89–93. These are fundamental rules about the treatment of conjunct and their importance has already been emphasised in the introductory note to this पाद.

92. लाक्षणिक दीर्घ or अनुस्वार is that which comes in on account of a grammatical rule; e.g. नीसास from निश्वास and तस from त्र्यस्र अलाक्षणिक is natural or original.

93. रेफ. द्वेषो नास्ति., because of ii. 79.

100–115. This group of rules treats of a philological change ...

[illegible]

or उ and in one instance by ई.

116–124 This group of rules treats of the philological change called व्यत्यय or स्थितिपरिवृत्ति or metathesis. The list of words undergoing this change is not complete as words like उत्तम, वृत्ति, दीर्घ etc., are not even mentioned. For दीर्घ on the contrary see ii. 171.

118. अचलपुर becomes अलचपुर, modern Ellichpur.

[illegible]

recognised principle of philology, while others are altogether new words, probably देश्य.

129. गोणस्स when subordinate in a compound.

130. दुर्गा for द्रोणी by the philological principle called prothesis.

142. सारहिआ, compare Marathi साळवी.

145–173. This group of rules speaks of the तद्धित terminations of Sanskrit grammar.

158. पर्यं द्विवत्तिसुद्धं तिवट्टुं here दुग is not a substitute for the termination कृत्वस्, but for the word अभिसुग्ग.

164. This termination क is added in Prakrit to any form, even an infinitive like आश्लेष्टु which becomes आलेद्धुअं. यावादिभ्यः कः compare पाणिनि. V. 4. 29.

174. The word गोण etc., are mentioned as substitutes for गो etc., without mentioning their प्रकृतिप्रत्यय and other changes. Some of the words mentioned under this sutra may be traced to Sanskrit words but there are others which in reality are देशी or देश्य words.

175–218. This group of sutras give the list of indeclinables (अव्यय) with their senses. The meanings given are mostly from the [illegible].

211. [illegible] [illegible] H[illegible] V. 1.

217. [illegible] (Marathi [illegible]) and [illegible] are vocative particles.

[illegible]

1–76. [illegible]

77–[illegible]. [illegible]

[illegible]

100–115. Instances of स्वरभक्ति or विप्रकर्ष or anaptixis.
116–124. Instances of व्यत्यय or स्थितिपरिवृत्ति or metathesis
125–144. Various substitutes for sk words or आदेश.
145–173. Various terminations in Prakrit.
174. Unspecified substitutes.
175–218. Indeclinables or अव्यय.

VIII iii

1 वीप्स्य is a word that is repeated; e. g. एकैक when the word एक is repeated; The rule means that whenever a word is so repeated, the Nom. termination of the first word becomes म् or in other words म् is inserted between the two if the word has an initial vowel, e. g. एकमेक अङ्गमङ्ग etc.

2-15. These sutras describe the declension of masculine words ending in अ. To facilitate the understanding of this I give below the technical names of declensional terminations.

	Sing.	Plural
Nom Voc	सि	जस् (अस्)
Acc.	अम्	शस् (अस्)
Inst.	टा (आ)	भिस्
Dative.	ङे (ए)	भ्यस्
Abl	ङसि (अस्)	भ्यस्
Genitive	ङस् (अस्)	आम्
Locative	ङि (इ)	सुप्

These terminations undergo changes according to the ending and gender of words, it would not serve any useful purpose in explaining in these sutras the technicalities of grammar which would be understood only by a specialist. I am therefore giving only the results in an intelligible form to the beginner.

Masculine words ending in अ. वच्छ, Sk. वृक्ष.

Case	Sing.	Plural
Nom.	वच्छो	वच्छा
Acc.	वच्छं	वच्छे–वच्छा
Inst.	वच्छेन–वच्छेनं	वच्छेहि, वच्छेहिं, वच्छेहिँ
Abl.	वच्छा, वच्छत्तो, वच्छाओ, वच्छाउ, वच्छाहि, वच्छाहितो, वच्छासुंतो	वच्छत्ता, वच्छाओ, वच्छाउ, वच्छेहि, वच्छाहिंतो, वच्छेहिंतो, वच्छासुंतो, वच्छेसुंतो.
Gen.	वच्छस्स	वच्छाण–णं.
Loc.	वच्छे, वच्छम्मि	वच्छेसु, वच्छेसुं.
Voc.	वच्छ, वच्छा, वच्छो	वच्छा.

In Sutras 8 and 9 there are two terminations दो and दु which in the principal Prakrit become ओ and उ; in शौरसेनी they retain their दकार.

16–24. These Sutras give the declension of masculine words ending in इ and उ.

	गिरि		तरु	
Nom.	गिरी	गिरी, गिरओ, गिरउ, गिरिणो	तरू	तरू, तरवो, तरओ, तरउ, तरुणो.
Acc.	गिरिं	गिरी गिरिणो	तरुं	तरू, तरुणो.
Inst.	गिरिणा	गिरीहि–हिं–हिँ	तरुणा	तरूहि–हिं–हिँ.
Abl.	गिरिणो, गिरित्तो, गिरीओ, गिरीउ, गिरीहिंतो	गिरित्तो, गिरीओ, गिरीउ, गिरीहिंतो–सुंतो	तरुणो, तरुत्तो, तरूओ, तरूउ, तरूहिंतो	तरुत्तो, तरूओ, तरूउ, तरूहिंतो–सुंतो.
Gen.	गिरिणो, गिरिस्स	गिरीण–णं	तरुणो, तरुस्स	तरूण–णं.
Loc.	गिरिम्मि	गिरीसु–सुं	तरुम्मि	तरूसु–सुं.
Voc.	गिरि, गिरी	गिरिणो, गिरओ, गिरउ, गिरी	तरु, तरू	तरू, तरवो, तरओ, तरउ, तरुणो.

25–26. These Sutras give the declension of neuter nouns.

	वन		दहि	
Nom. & Acc.	वनं	वनाणि, वनाइं, वनाइँ	दहिं	दहीणि, दहीइं.
Voc.	वन	"	"	"

२

The rest like वच्छ   The rest like गिरि

महु, n. is declined like दहि.

27–30; 36 and 41–42. These Sutras give the declension of feminine nouns ending in आ, इ, ई, उ and ऊ.

(1) माला.

Nom.	माला	माला, मालाओ, मालाउ.
Acc.	माल	,, ,, ,,
Inst.	मालाअ, मालाइ, मालाए	मालाहि–हिं–हिँ.
Abl.	मालाअ, मालाइ, मालाए मालत्तो, मालाओ, मालाउ, मालाहिंतो	मालत्तो, मालाओ, मालाउ, मालाहिंतो, मालासुंतो.
Gen.	मालाअ, मालाइ, मालाए	मालाण–णं.
Loc.	,, ,, ,,	मालासु–सुं.
Voc.	माले, माला	माला, मालाओ, मालाउ.

(2) बुद्धि.

Nom.	बुद्धी	बुद्धी, बुद्धीओ, बुद्धीउ
Acc.	बुद्धिं	,, ,, ,,
Inst.	बुद्धीअ, बुद्धीआ, बुद्धीइ, बुद्धीए	बुद्धीहि–हिं–हिँ.
Abl.	बुद्धीअ, बुद्धीआ, बुद्धित्तो, बुद्धीइ, बुद्धीए, बुद्धीओ–उ–हिंतो	बुद्धित्तो, बुद्धीओ–उ–हिंतो–सुंतो
Gen.	बुद्धीअ–आ–इ–ए	बुद्धीण–णं.
Loc.	,, ,, ,, ,,	बुद्धीसु–सुं.
Voc.	बुद्धि, बुद्धी	बुद्धी, बुद्धीओ, बुद्धीउ.

धेणु, नई and वहू are declined exactly like बुद्धि.

28. Words ending in ई add आ in Nom. sing. Nom. and Acc. plural, e. g. हसन्तीआ, गोरीआ etc.

31–32. ई (ङी) which is added to masculine bases in formation of the feminine is optional in Prakrit except in case of class names (अजाति) which nouns take ई. as in Sk.

33–35, 44–48. These Sutras give the declension of nouns ending in ऋ. Masculine words ending in ऋ are of two kinds: substantives (संज्ञाः) and adjectives. Excepting in ...

and Acc. sing. both nouns and adjectives change their ending syllable to अर optionally. Nouns change their ending syllable to अर and adjectives to आर. Nouns have their Voc. sing. in अर. Both nouns and adjectives have their Voc. sing. in अ; e. g. पिअ, कत्त etc. The bases ending in अर and आर are declined like वच्छ and those ending in उ like तरु. Thus:—

[1] पिउ, पिअर (पितृ)

Nom.	पिआ, पिअरो	पिअरा, पिउणो, पिअवो, पिअओ, पिअउ, पिऊ.
Acc.	पिअरं	पिअरे, पिअरा, पिउणो, पिऊ.
Ins.	पिअरेण–णं, पिउणा	पिअरेहि–हिं–हिँ, पिऊहि–हिं–हिँ
	etc.	etc.
Voc.	पिअ, पिअर	like Nom.

[2] दाउ, दायार (दातृ)

Nom.	दाया, दायारो	दायारा, दाउणो, दायवो, दायओ, दायउ, दाऊ.
Acc.	दायारं	दायारे, दायारा, दाउणो, दाऊ
Ins.	दायारेण–णं, दाउणा	दायारेहि–हिं–हिँ, दाऊहि–हिं–हिँ
	etc.	etc.
Voc.	दाय, दायार	like Nom.

46. The word मातृ has, according to this Sutra two bases, माआ and माअरा (मातरा). Hemacandra says that these two bases have got different senses, माआ meaning mother and माअरा meaning goddess. We can have two more bases from this word, माउ by III. 44 and माइ by I. 135. Of these माआ and माअरा are declined like माला; माउ like धेणु and माइ like बुद्धि.

49–55. These Sutras give the declension of राजन्.

Nom.	राया	राया, रायाणो, राइणो.
Acc.	रायं, राइणं	राए, राया, रायाणो, राइणो.
Ins.	राइणा, रण्णा, राएण–णं	राएहि–हि–हिँ, राईहि–हि–हिँ.
Abl.	रण्णो, राइणो, रायत्तो etc.	रायत्तो etc. राइत्तो etc.
Gen.	रण्णो, राइणो, रायस्स	राईण–णं, रायाण–णं.
Loc.	राए, रायम्मि, राइम्मि	राईसु–सुं, राएसु–सुं.
Voc.	राया, राय	like Nom.

56–57. These two Sutras give the declension of आत्म which in its base as अप्प is declined like राजन् and in its base as अप्पाण like देव or वच्छ. All words ending in अन् in Sk. are similarly declined. आत्मन् in the Inst. sing. has got two more forms, अप्पणिआ and अप्पणइआ.

58–86. These Sutras give the declension of pronouns सर्व, यद्, तद्, किम्, एतद् and इदम्. I give first the normal declension of सव्व and then give only additional forms for other pronouns.

सव्व, m.

Nom.	सव्वो	सव्वे.
Acc.	सव्वं	सव्वे, सव्वा.
Inst.	सव्वेण–णं	सव्वेहि–हिं–हिँ.
Abl.	सव्वत्तो etc.	सव्वत्तो etc.
Gen.	सव्वस्स	सव्वेसिं, सव्वाण–णं.
Loc.	सव्वस्सि, सव्वम्मि, सव्वहिं, सव्वत्थ	सव्वेसु–सुं.

तद्, m.

Nom.	स, सो	ते, णे.
Acc.	तं, णं	ते, ता, णे, णा.
Inst.	तेण, णेण, तिणा	regular.
Abl.	तम्हा	regular.
Gen.	तस्स, तास	तास, तेसिं.
Loc.	ताहे, ताला, तइआ	तेसु, णेसु etc.

यद् becomes ज (जा and in some cases जी in f.) and कि becomes क (का and sometimes की in f.), इद becomes इम and एतद् becomes एय or एअ. They are declined almost alike. कि has in Abl. किणो and कीस. इदम्, m, has अयं in Nom. sing. as also इमो, in feminine it has इमिआ as also इमा, in Acc. इणं, इमं; in Gen. अस्स, इमस्स; in Loc. अस्सि, इमस्सि, इह etc. This word also has the defective forms from the base ण as in the case of तद् in Acc. sing. and plu. Inst. sing. and plu.; e. g. णं, णे, णेण, णेहि. इदम्, तद् and एतद् have in their Gen. sing. से and Gen. plu. सिं.

87–89. Declension of अदस्. The base is अमु for all the three genders. Nom. sing. in all genders has अह and Loc. sing. masculine has अयम्मि, इयम्मि and अमुम्मि. The rest is a regular declension.

90–116. Declension of युष्मद् and अस्मद्. The Sutras give all the numerous forms in due order of cases and numbers.

117–123. Declension of numerals. एक alone in its forms एअ or एग can as numeral be declined in the singular, while the remaining only in the plural. द्वि becomes दो or वे and we have Nom. and Acc. दुवे, दोण्णि, वेण्णि; Inst. दोहि, वेहि; Abl. दोहिंतो, वेहिंतो; Gen. दोण्हं, वेण्हं; Loc. दोसु, वेसु. त्रि has ति as the base; and we have तिण्णि, तीहि, तीहिंतो, तिण्हं and तीसु. चतुर् has Nom. and Acc. चत्तारो, चउरो and चत्तारि; चऊहि, चऊहिंतो, चउण्हं and चऊसु. It is to be noted that द्वि, त्रि and चतुर् have got the same forms for all genders. All numerals are to be declined similarly, the Gen. plu. termination being ण्ह or ण्हं.

124. The rest of the declension of words is like that of words ending in अ. The *commentary* gives numerous illustrations how this extention of the rule is to be applied to particular cases.

125–129. These Sutras speak of the miscellaneous exceptions to previous rules on declension.

130. In Prakrit there is no dual number as in Sk. Prakrit uses the plural number where dual is to be used in Sk.

131–137. These Sutras speak about the rules on syntax. The Dative is replaced by the Genitive, though occasionally Dative sing. is used. Genitive is the most general case in Prakrit. Loc. may be used in place of Acc. and Inst. and Inst. in place of Abl.

138–182. This group of rules treats of conjugation of verbs.

138. क्यङ् and क्यष् are the two terminations which make denominatives, verbs from nouns. In Sk. य is retained but in Prakrit this य is to be dropped. दमदमा is a kind of kettle drum from which we have the denominative दमदमाइ or दमदमाअइ.

139–145. These Sutras give the scheme of terminations of the Present tense. It is to be noted that the consonant ending roots in Sk. take अ and thus become अ ending in Prakrit. There is no distinction of the परस्मैपद and आत्मनेपद as also of the ten गणs as in Sk. The अ ending base changes its अ to ए optionally before the terminations of the Persent, Imparative and Optative. There are only three tenses (Present, Past and Future) and three moods Imparative, Optative and Conditional, called respectively वर्तमाना, भूता and भविष्यन्ती; and पंचमी, सप्तमी and कालातिपत्ति. The Present serves the purpose of all the tenses, optative of all tenses and moods. In literature however the forms of definite verbs are rarely used, the past passive participle with the auxiliary verb serving their purpose.

Present.

1st person	मि	मो, मु, म.
2nd person	सि, से	इत्था, ह.
3rd person	इ, ए	न्ति, न्ते, इरे.

Of these terminations ए could be added only to verbs ending in अ. (1) Before मि the ending अ of the root is optionally changed to आ. (2) Before मो, मु, म the ending अ of the root . . . . इ. (3) The ending अ of . . . . before all terminations. . . . person, हसमि, हसामि, हसेमि and even हस (see III. 141.) and so on.

146–148. Conjugation of the auxiliary verb अस्, to be, in the Present.

1st.	म्हि, अत्थि	म्हो, म्ह, अत्थि.
2nd.	सि, अत्थि	अत्थि.
3rd.	अत्थि	अत्थि.

In fact the root is in a way defective, there being no forms for the 2nd and 3rd person plural. अत्थि serves the purpose irrespective of person or number.

149-153. The Causal forms. The normal terminations to make the causal form from the primitive are अ, ए, आव and आवे; e. g. दरिसइ, कारेइ, करावइ and करावेइ, (करावेइ also, see III. 153 below.) अवि is the termination of the Causal if the first vowel is a long vowel, e. g. सोसविअं from शोषितम्, तोसविअं for तोषितम्. The Causal termination is either dropped or changed to आवि *before the termination* क्त (त) of the past passive participle and terminations of the passive (see III. 160 below); e. g. कारिअं, कराविअं, कारिज्जइ, कराविज्जइ.

156. Before क्त (त), the termination of the past passive participle, the ending अ of the root is changed to इ; e. g. हसिअं, पढिअ etc.

157. Before क्त्वा (of the Absolutive), तुम् (of the Infinitive), तव्य (of the Potential passive participle) and terminations of the Future, the ending अ of the root is changed to इ as well as ए; e. g. हसिऊण, हसेऊण etc.

159. ज्ज and ज्जा are really speaking terminations of the Optative; they are however generalised (see III. 177 below) and used to denote, Persent, Future and Imparative. They serve all persons and all numbers. Before them the ending अ of the root is changed to ए.

160-161. These two Sutras speak of the passive forms घेप्पइ-गम्मन्ति etc., see IV. 241 and the following Sutras. The of the passive is changd to ईअ and इज्ज; e. g., हसीअइ, हसिज्जइ. From दृश् and वच् we get respectively दीस and वुच as passive bases.

162-164. The Past tense. Roots ending in vowels like

ह, ठा etc. have सी, ही, हीअ as terminations of the Pas tense, and roots ending in consonants like हस् have हीअ fo the same tense. These terminations seem to be those o the 3rd person sing., though the rule does not specifically mention it. In literature we get for the 3rd person plu इंसु and अंसु, e. g., गच्छिंसु and गच्छंसु and also अब्बवी etc. from Sk In the case of अस् we have आसि and अहेसि for all persons and numbers.

165. The Optative. In the Optative the base is formed by adding ज्ज after which the terminations of the Present tense are to be added. We can thus have होज्जइ, होज्जेइ and होज्जा etc.

166-172. The Future. The terminations are.—

1st.	स्सं, स्सामि, हामि, हिमि	स्सामो, हामो, हिमो, स्साम, हाम, हिम, स्सामु, हामु, हिमु, हिस्सा, हित्था.
2nd.	हिसि, हिसे	हित्था, हिह.
3rd.	हिइ, हिए	हिन्ति, हिन्ते, हिइरे.

E. g., होस्सं, हासिस्स etc.

170. The roots कृ and दा have in addition काहं and दाहं in the 1st person sing. of the Future.

171-172. The ten roots श्रु etc. have the corresponding ten substitutes for Future 1st sing. e g., सोच्छं etc. To सोच्छ etc. we can add the terminations of the Future and have सोच्छिमि, सोच्छिहिमि, सोच्छिस्सामि, सोच्छिहामि, सोच्छिस्सं and सोच्छं and so forth.

173-176 The Imparative. Prakrit grammarians make hardly any distinction between Imparative, Potential, Optative and Conditional. The proper terminations of the Imparative however are the following.—

1st	मु	मो.
2nd	०, सु, इज्जसु, इज्जहि, इज्जे, हि	ह.
3rd	उ	न्तु.

We thus get हसामु, हसमु, हसिमु, हसेमु etc. The 2nd person terminations are dropped after bases ending in अ.

177. ज्ज and ज्जा for all persons and numbers are, according to this Sutra, the terminations of the Present and the Future. अन्ये त्वन्यासामपीच्छन्ति, according to some grammarians these terminations serve for all tenses and moods. So होज्ज, होज्जा stand for भवति, भवेत्, भवतु, अभवत्, अभूत्, बभूव, भूयात्, भविता, भविष्यति and अभविष्यत्.

178. In the case of vowel ending roots ज्ज and ज्जा are prefixed to all terminations of conjugation. e. g. होज्जइ, होज्जाइ, होज्जहिइ, होज्जाहिइ, होज्जउ, होज्जाउ etc.

179–180. For the Conditional mood (क्रियातिपत्ति) we have the same forms as for optative in ज्ज and ज्जा. The present participle in न्त and माण coupled with the auxiliary अस् also serves the purpose of the conditional; e. g. हरिणट्ठाणे etc. Sk. हरिणस्थाने हरिणाङ्क यदि हरिणाधिपं न्यवेशयिष्यः (निवेसन्तो सि), न्यसहिष्यथा एव तदा राहुपरिभवं अस्य जेतुः (lit. जयतः) Had, O moon (हरिणङ्क), you placed lion (हरिणाहिव) in place of the deer, you would not have suffered defeat from the eclipsing planet (राहु). The जिअन्तस्स presents a difficulty. राहु is called सैंहिकेय, the son of सिंहिका and might have been frightened by the lion on the disc of the moon if the moon had been सिंहाङ्क.

181–182. Present participles. शतृ and शानच्, terminations of the Present participle in Sk. become न्त and माण in Prakrit. In the feminine form we have ई, न्ती and माणी (also माणा); e. g. हसई, हसन्ती, हसमाणी.

—x—

Synopsis of the third Pada.

1— 57. Declension of nouns and adjectives.
58—124. Declension of pronouns.
125—130. Miscellaneous about Declension.
131—137. Syntax.
138—182. Conjugation.

—x—

VIII. iv.

The fourth पाद् treats from 1 to 259 of the various s called substitutes for some specific Sanskrit roots. Th section of धात्वादेश is not arranged in any systematic wa but gives roots and their substitutes at random. Some o these substitutes are pure देशी roots while others could b derived from the original Sk. by applying rules in VIII. and ii. I have arranged these substitutes alphabetical and given them in appendix II. ir George Grierson in his monograph on the Prakrit Dhatvadesas (Memoirs of th Asiatic Society of Bengal, Vol. VIII, No. 2, 1924) say that Prakrit roots may be looked upon as falling into fou classes, viz.— "(1) Those which are identical with th corresponding Sanskrit roots; such a roots is चल् which i identical in both languages. (2) Those which are regu larly derived, according to the ordinary phonetic rules from the corresponding Sanskrit forms. Thus, under the phonetic rule that Sanskrit medial ड becomes Prakrit ल, the Sanskrit root पीड becomes पील in Prakrit. Such a root cannot be called an आदेश, substitute, as there is no substitu tion, but only development. (3) Those which cannot be connected with any corresponding Sanskrit roots by any admitted phonetic rule. Thus, an आदेश for the Sanskrit root चल् is चल with the ल doubled, so that the anskrit चलति may be represented by चल्लइ as well as by चलइ. These are al true आदेशs, and a great number of them are borrowed देश्यs and cannot be referred to Sanskrit at all. (4) Those which are regularly derived from Sanskrit roots, but which have changed their meaning, and which are therefore, by Prakrit grammarians equated with and substituted for some other Sanskrit root which has a meaning more nearly akin to the acquired meaning of the Prakrit word. Being substitutes they are also आदेशs." In my opinion words change their

meaning pretty often leaving a history behind them and therefore these Parkrit roots which can show even a remote relation in form to Sanskrit roots should not be called आदेश but only those that cannot show such similarity I have, however indexed all the roots and their originals as they are given by Hemacandra.

260–286. Thess Sutras describe the characteristics of शौरसेनी.

260. The change of त to द is the chief characteristic of this dialect. Non-initial, non-conjunct त is changed to द according to this rule. There are a few instances in which त as member of a conjunct is changed to द; e. g. महन्दो, निच्चिन्द and अन्देउर. An initial त in तावत् is also optionally changed to द.

263–265. These three rules speak of the declentional peculiarities of the dialect. Words ending in न in Sanskrit optionally get आ in Voc. sing. as also अनुस्वार; e. g. कञ्चुइआ for कञ्चुकिन्, सुहिआ for सुखिन्; रायं for राजन्, विअयवम्मं for विजयवर्मन्. Of these instances कञ्चुइआ and सुहिआ may be explained as Vocative forms after the addition of a क termination, while in the other instances the final न् is changed into अनुस्वार; the same may be side of भवत् (present participle) and भगवत्, but in these cases the अनुस्वार is found in Nom. sing. also.

266. र्य is optionally changed to य्य, the other alternative being ज्ज as in कज्जपरवसो.

267. The change of थ to ध forms one of the fundamental rules of the dialect.

271. In the शौरसेनी dialect क्त्वा of the Absolutive is changed to इय or दूण; thus we have भविय and भोदूण from भू, रमिय, रन्दूण from रम्, as also the usual forms भोत्ता, रन्ता etc.

272. In the case of roots कृ and गम् we have कडुअ and गडुअ as additional forms of the Absolutive.

273–275. These three rules speak of the conjugational

peculiarities of the शौरसेनी. Of these the first two refer to the 3rd per. sing. termination ति and ते which are in शौरसेनी to be changed to दि and दे. The third rule lays down that the Future tense in शौरसेनी will show स्सि and not हि, स्स or ह as in महाराष्ट्री. Thus we have भविस्सिदि, पढिस्सदि etc. in शौरसेनी.

276 आदो and आदु as Ablative sing. forms from the base ending in अ.

277–285. These Sutras give the indeclinables and particles of शौरसेनी.

286. This Sutra means that the base of शौरसेनी is महाराष्ट्री or the principal Prakrit, and only special characteristics of this dialect are mentioned here from 260 to 285. In brief these special characteristics of शौरसेनी are :—

(a) The change of त in Sanskrit words to द, and of थ to ध. See Sutras 260–262; 273–274; 276 and 267–268.

(b) The change of र्य to य्य and retention of भ in the root भू. See 266, 269.

(c) Some peculiar forms of declension of words ending in consonants. See 263-265.

(d) Forms of the Absolutive in इय and दूण in addition to त्ता and कडुअ and गडुअ from the roots कृ and गम्. See 271-272.

(e) The future tense having स्सि in stead of हि, स्स or ह. See 275.

(f) A few additional particles such as, दाणिं, ता, ज्जेव, ... हीमाणहे, हञ्जे, अम्महे and हीही. See 277-285.

287–302. These Sutras describe the characteristics of मागधी. This dialect retains all the characteristics of शौरसेनी which is as it were the base of मागधी.

आदानियं हवइ सुत्त, " "the old Sutras of the sacred canon of the Jains are written in the dialect called अर्धमागधी. Now

Hemacanda asks, what is that dialect? and replies that that dialect is obtained by the application of this rule and not the next rule. The meaning is that in अर्धमागधी" Nom. sing. ends in ए as in मागधी, but र and स are not changed to ल and श as is required by the next rule nor any other phonetic change described later. Thus in अर्धमागधी we have करे for करः, से तारिसे for स तादृशः and not कले, शे तालिशे etc.

288. र and स are respectively changed to ल and श in मागधी. This also is one of the fundamental rules of this dialect. शालशे stands for सारसः and पुलिशे for पुरुषः. लहशवश etc.; the Sanskrit rendering of the verse is:—

रभस-वश-नम्र-सुर-शिरो-विगलित-मन्दार-राजितांह्रियुगः ।
वीरजिनः प्रक्षालयतु मम सकलमवद्यजम्बालम् ॥

" May वीर, the Conqueror, wash away all dirt (जम्बाल) of sinful deeds, — the Conqueror, whose pair of feet are decked by मन्दार flowers dropped down (विगलित) from heads of gods bent (before him) in haste. " This verse illustrates all the characteristics of the dialect, namely, the change of र, स, ज, य to ल, श, य्, य, य्य and Nom. sing. in ए.

289-298. These Sutras describe the changes that conjuncts undergo in मागधी. From these rules it will be seen that the operation of the process of assimilation is suspended in मागधी. Thus we can have in मागधी conjuncts like स्व, स्त, स्न, स्ट, स्त, श्च, स्ट and ष्ट which are not found in other Prakrit dialects. It may be remarked here that the मागधी passages found in dramas do not always observe these rules about conjuncts probably because copyists did not know them.

292. ज, द्य and य become य in मागधी. In महाराष्ट्री य is changed to ज, but in this dialect it is not allowed. Initial य also is changed to य; e. g. यनवदे for जनपदः यधाशरूवं is यथास्वरूप and यानवत्त is यानपात्र, a boat.

295. Non-initial छ is changd to श्च; e. g., गश्च for गच्छ.

296. Non-initial ष is substituted by ः क i. e. जिह्वामू

299–300. The Gen. sing. termination for words endi in अ is आह and the plural आहँ in मागधी; e. g. एलिशाह for ईदृश शोणिदाह for शोणितस्य; शय्यणाहँ for सज्जनानाम् etc. The usual for in Prakrit are also found; e. g. भमिशेणस्स, नलिन्दाण for नरेन्द्राण etc.

301. अहं and वय are substituted by हगे in मागधी.

302. In other particulars the मागधी dialect follows th rules of शौरसेनी. The शौरसेनी dialect is the base of मागधी which following are the special characteristics :—

(a) र, स and ज are respectively changed to ल, श and य and य is not changed to ज.

(b) A conjunct of which स or ष is a member retains (i. e. in conjuncts स is not changed to श; e. g. भमिशेणस्स and not भमिशेणश्श.)

(c) ह and ड are changed to स्ट; स्थ and र्थ to स्त; ज to य्य, न्य, ण्य, ज्ञ and ञ्ज to ञ्ञ; च्छ to श्च ; क्ष to ःक (to स्क in प्रेक्ष and आचक्ष्.)

(d) तिष्ठ is changed to चिष्ठ.

(e) In case of nouns ending in अ, the Nom. sing. ends in ए; Gen. sing. in आह or स्स, and Gen. pulral in आहँ or ण.

(f) अहं and वय are substituted by हगे.

303–321. These Sutras describe the characteristics of पैशाची.

303. ज्ञ in पैशाची is changed to ञ्ञ; e. g., पञ्ञा for प्रज्ञा etc.

304. ज in the declensional forms of राजन् is changed optionally to चिञ्, e. g. राचिञा, राचिञो for राज्ञा and राज्ञ.

305. न्य and ण्य are changed to ञ्ञ; e. g. कञ्ञका, पुञ्ञकम्मो for कन्यका, पुण्यकर्मा.

306. In पैशाची, ण is changed to न, it means there cannot be ण in पैशाची, or, in other words, i. 228 and 229 are not applicable to पैशाची.

307. In पैशाची, त is not dropped nor changed to द as

321. The Ablative sing. termination of words endi-
in अ is आतो and आतु as त is substituted for द in पैशाची, दू-
standing for दूरात्

322. The Inst. sing. of तद् and इदम् is नेन in the Ma-
culine gender and नाए in the feminine gender. पातग्गकुसुम
पाद्दामकुसुम or प्रत्यग्रकुसुम, the second seems to yield good sens-

323. एतिस etc. ईदृश अन्यादृश युष्मादृश.

324. In पैशाची, rules beginning with i. 177 and endi-
in i. 265 are not applicable. These rules prescribe th-
dropping of certain consonants and changes in others. Th-
principal characteristics of this dialect may be summarise-
as under:—

(a) Consonants as a general rule are not dropped; the-
remain as in Sanskrit.

(b) र is changed to त, ण to न; ल to ळ; श and ष to स.

(c) Of conjuncts ज्ञ, न्य and ण्य are changed to ञ्ञ; [illegible]
राजन् to चिञ्.

(d) य in हृदय is changed to प, टु to तु, द in यादृश etc. to ति.

(e) क्त्वा of the Absolutive is changed to तून, but ट्वा to
त्थून and द्धून.

(f) The passive form is indicated by इय्य.

(g) The Future form is indicated by एय्य of the Optative.

(h) The Ablative sing. of words ending in अ has आतो
and आतु as terminations.

325-328 These rules describe the characteristics of
चूलिकापैशाची which in reality is a sub-dialect of पैशाची, the only
additions being (a) the third and fourth letters of a class
are substituted by first and second, and (b) र is optionally
changed to ल, e. g. नकर for नगर and मेख for मेघ.

326. [illegible] etc.

[illegible]
[illegible]

नृत्यत्य लीलापादोत्क्षेपेण कम्पिता वसुधा ।
उच्छलन्ति समुद्राः शैला निपतन्ति तं हरं नमत ॥

"Salute god हर who assumes the eleventh form—when his figure is reflected in ten mirror-like nails in kneeling before गौरी, angry in love." "While dancing, the earth shakes by the graceful tossing of his (हर's) feet, oceans rise up and the mountains fall, bow down to such हर, god शिव.

329–446. These sutras describe the characteristics of अपभ्रंश, which is the predecessor of modern Indian vernaculars, such as मराठी, गुजराती, हिंदी, बंगाली etc.

329. In अपभ्रंश one vowel may generally be substituted for another vowel. कच्चु and काच stand for काचित्; वेण and वीण for वेणा; बाह, बाहा, बाहु for बाहु; पट्ठि, पिट्ठि, पुट्ठि for पृष्ठ; तणु, तिणु, तृणु for तृण; सुकिदु, सुकिउ, सुकृदु for सुकृतम्; किन्नउ, किलिन्नउ for क्लिन्न; लिह, लीह, लेह for लेखा; and गउरि, गोरि for गौरि. The word प्रायः indicates that even where a specific rule is given, the Prakrit and शौरसेनी forms may be used.

330. The ending vowel of words is shortened or lengthened before declensional terminations in अपभ्रंश. In Nominative we have the following illustration:— ढोल्ला etc.

विटः श्यामलः धन्या चम्पकवर्णा ।
इव सुवर्णरेखा कषपट्टके दत्ता ॥

"Dark is the man and the fair one (धन्या=प्रिया) has the complexion of a चम्पक flower: she seems to be a streak of gold on the (black) touch-stone." Here ढोल्ला and सामला have their ending vowel lengthened, and धण and सुवण्णरेह have their long vowel shortened. ढोल्ल is rendered by commentators either as विट or नायक. धण is Sk. धन्या; the com. says:— प्रियायाः धण आदेशः. णाइ or णाइँ in the sense of इव; see iv. 444.

(2) In Vocative we have ढोल्ला मइँ etc.

विट मया त्वं वारितः मा कुरु दीर्घं मानम् ।
निद्रया गमिष्यति रात्रिः शीघ्रं (दडवड) भवति विभातम् ॥

"Man (Friend), I warned you not to be proud (not to hold out) for a long time; the night would pass away

३

in sleep, and it will dawn quickly." Here ढोला is Voc w… the long vowel; ढेला Acc. For रत्तडी see iv. 431. दड्वड i… देशी शब्द meaning शीघ्रम्. Cf. सटपट in Marathi. (3) In th… feminine gender we have.

> पुत्ति (बिट्टिए) मया भणिता त्वं मा कुरु वक्रां दृष्टिम् ।
> पुत्ति सकर्णा भल्लिर्यथा मारयति हृदये प्रविष्टा ॥

"O girl, I told you: do not send side-glances (वक्रा दृ… for these glances entering into the heart (of others) k… them as a spear with sharp edge having a bend." for बि… compare बेटी, बेटा in Marathi. [4] In Nom. plural w… have —

> एते ते अश्वाः (घोडा) एषा स्थली एते ते निशिताः खड्गाः ।
> अत्र मनुष्यत्वं (पौरुष) ज्ञायते यः नापि वल्गां वालयति ॥

"Here are the horses, here is the battle field; here ar… the sharp swords; manliness or valour is tested here whe… one does not turn the reins (of horses) back (but st… fights on the field)." Here घोडा has its final vowel length… ened in Nom. plu.

331. In अपभ्रंश the ending अ of a word becomes उ be… fore Nom and Acc. sing. terminations (सि and अम्).

दशमुखः भुवनभयङ्करः तोषितशङ्करः निर्गतः रथवरे (or रथोपरि) आरूढः (चडि…)
चतुर्मुखं षण्मुखं ध्यात्वा एकस्मिन् (रावणे) लगित्वा इव दैवेन घटितः ॥

"The ten-mouthed demon, terrible to the world, go… into his excellent chariot after having propitiated god शंकर; be… was fashioned by deities as if by thinking of god Brahma (who… has four mouths) and कार्तिकेय (who has six) and by putting… these two deities into one (रावण, who thus gets ten mouths)." Here we have दहमुहु, भयङ्करु, हरु, निग्गउ etc. in Nom. sing. and… चउमुहु and छंमुहु in Acc. sing. with the उ ending.

332. In अपभ्रंश the masculine nouns ending in अ change… their अ to ओ optionally;

> अगलितस्नेहनिर्वृत्तानां योजनलक्षमपि जायताम् ।
> वर्षशतेनापि यः मिलति सखि सौख्यानां स स्थानम् ॥

"Let there be a distance of a lac of yojanas between…

गुणैः न सम्पत् कीर्तिः पर (जनाः) लिखितानि फलानि भुञ्जन्ति ।
केसरी कपर्दिकामपि (कोऽपि) न लभते गजाः लक्षैः गृह्यन्ते ॥

"By virtues (one can get) only fame but not weal… people get fruit which is written (on their forehead by d… tiny); a lion is not worth even a cowrie but elephants c… lacs." Here we get गुणहिं and लक्खेहिं to illustrate the rule.

336. In अपभ्रंश the Ablative sing. termination after… ending words is हे or हु.

वृक्षात् गृह्णाति फलानि जनः कटुपल्लवान् वर्जयति ।
तथापि महाद्रुमः सुजन इव तान् उत्सङ्गे धरति ॥

"People take fruits from a tree but neglect th… bitter leaves; and yet the great tree, like a good ma… places them on its lap." Here we have वच्छहे or वच्छहु.

337. In अपभ्रंश, the Ablative plural termination after… ending words is हुं

दूरोड्डानेन पतितः खलः आत्मानं जनं (च) मारयति ।
यथा गिरिशृङ्गेभ्यः पतिता शिला अन्यदपि चूर्णीकरोति ॥

"A wicked man, by taking a long jump, kills himsel… and other people, a stone fallen from the mountain-to… powders others along with itself." गिरिसिंगहुं is Ablativ… plural.

338. The Gen sing. termination of अ ending words is सु, हो, स्सु.

यः गुणान् गोपयति आत्मीयान् प्रकटान् करोति परस्य ।
तस्य अहं कलियुगे दुर्लभस्य बलिं करोमि सुजनस्य ॥

"I offer my salutation to the good man, rare in the Kali-age, who conceals his own virtues and manifests those of others." We get here परस्सु, तसु, दुल्लहहो as Genitives.

339. The Genitive plural terminations after अ ending words is हं.

तृणानां तृतीया भङ्गी नापि (नैव); तानि अवटतटे वसन्ति ।
अथ जनः लगित्वा उत्तरति अथ सह स्वयं मज्जन्ति ॥

"There is no third possible course for grass, it grows on the slopes of a ditch; either men cross (the ditch)

तरुभ्यः अपि वल्कलं फल मुनयः अपि परिधान अशनं लभन्ते।
स्वामिभ्यः इयत् अधिकं (अग्गलु) आदर भृत्याः गृह्णन्ति ॥

"Even ascetics get from trees barks to wear and fruits to eat; The servants get from their masters only courtesy (or have to show courtesy to their masters) over and above these (clothes and food)." Here we have तरु and सामि as Abl. plu. अग्गलउ from अग्र+ल+क. Compare आगळा in Marathi.

अथ विरलप्रभावः एव कलौ धर्मः ।

"Indeed piety has very little power left in this Kali age." Here we have कलिहि as Loc. sing.

342. After words ending in अ, Inst. sing. termination ए gets ण and अनुस्वार; we have thus दइएं from दयित and पवसन्तेण from प्रवसन्त (Pres. parts from प्र+वस्). The illustration is explained under 333.

343. The Instrumental sing. after words ending in इ and उ is एं as well as ण and अनुस्वार,

अग्निना उष्णं भवति जगत् वातेन शीतलं तथा ।
यः पुनः अग्निना शीतलः तस्य उष्णत्वं कथम् ॥

"The world feels warm by fire and cold by wind; how can heat affect him who feels cold by fire?" Here we have अग्गिएं, वाएं ending in ए and अग्गि ending in अनुस्वार.

विप्रियकारकः यद्यपि प्रियः तदपि तं आनय अद्य (or अत्र)
अग्निना दग्धं यद्यपि गृहं तथापि तेन अग्निना कार्यम् ॥

"Friend (अर्ध), bring me (back) my lover though he has given me offence, for, one has to do with fire even though it has burnt one's house." Here we have अग्गिण in ण and अग्गिं in अनुस्वार.

344. In अपभ्रंश the Nom and Acc. terminations, both sing. and plu. are (generally) dropped. एइ ति घोडा is given under 330.

यथा यथा वक्रिमाणं लोचनयोः नितरां श्यामला शिक्षते ।
तथा तथा मन्मथः निजकशरान् खरप्रस्तरे तीक्ष्णयति ॥

"The more the dark (young woman=श्यामला) learns

the crookedness (side glances) of the eyes, the more the god of love sharpens his arrows on a sharp (hard) stone." Here we have वंकिम in Acc sing. मानोषि in Nom. sing. and निसिअइ (निसअइ is a misprint) in Acc. plu.

345. The Genitive terminations are generally dropped in अपभ्रंश.

संगरशतेषु यो वर्ण्यते पश्य अस्माकं कान्तम् ।
अतिमत्तानां त्यक्ताङ्कुशानां गजानां कुम्भान् दारयन्तम् ॥

"Behold my lover who is mentioned in hundreds of battles (as) breaking open temples of elephants excessively maddened and ungovernable by goads." Here गय stands for गजानाम्.

346. In Voc. plural हो is added to nouns in अपभ्रंश.

हे तरुणाः, तरुण्यः (च), ज्ञातं मया आत्मनः घातं मा कुरुत । "Ye, young men and women, I have got the (true) knowledge; do not ruin yourselves."

347. भिस् and सुप् are substituted by हिं in अपभ्रंश, गुणहिं न संपय is explained under 335. भागीरथी यथा भारते त्रिषु मार्गेषु प्रवर्तते, "as the Ganges in this land of भरत proceeds in three ways." मग्गेहिं तिहिं is Loc. pul.

348. Nom. and Acc. plu. terminations of feminine words (irrespective of. the ending vowel) are उ and ओ. This rule is an exception to 344. अंगुलिउ etc. is explained under 333. सुन्दरसर्वाङ्गीः विलासिनीः प्रेक्षमाणानाम्. "of (young men) looking at lovely women having all beautiful limbs."

349. The Inst. sing of feminine words is ए.

निजमुखकरैः अपि मुग्धा करं अन्धकारे प्रतिप्रेक्षते ।
शशिमण्डलचन्द्रिकया पुनः किं न दूरे पश्यति ॥

"The pretty lady sees her hand in darkness by the help of the rays of her (moon-like) face; why should she not see the object at a distance (when she has) the light of the full-moon? Pischel reads कि in place of कर in the first line which in better. काइं is किम् and not कथम् as the com. takes it. We get here चन्द्रिमए Inst. sing. जहिं etc. यत्र मरकतकान्त्या सं-

त्विषा, " where (an object) surrounded by the lustre of emerald." Here we have कान्तिए Inst. sing.

350. The Abl. and Gen. Sing of feminine nouns have हे.

> तुच्छमध्याया तुच्छजल्पनशीलायाः ।
> तुच्छाच्छरोमावल्याः तुच्छराग तुच्छतरहासायाः ।
> प्रियवचनमलभमानायाः तुच्छकायमन्मथनिवासायाः ॥
> अन्यद् यत्तुच्छं तस्याः धन्यायाः तदाख्यातुं न याति ।
> आश्चर्यं स्तनान्तरं मुग्धायाः येन मनो वर्त्मनि न माति ॥

" It is impossible to mention what is small (तुच्छ) or insignificant or low of that fair lady who has slender waist who talks little, who has a small and pretty line of hair (on her belly), who has but little affect on and very faint smile, who has slender form as she did not hear any news of her lover; and O wonder, the space between her breasts is so small that (even) mind or spirit (that occupies very little space) is not contained in the way (i.e., the space between her breasts). The Com. takes तुच्छराय as Vocative meaning the lover who shows but scant courtesy to his sweet-heart. कटरि or कटरि is a particle expressing sense of surprise at the fact that the mind which is atomic in size has no space between her breasts. विच्चि means वर्त्मनि, see under 421. Here all words in हे are Gen. sing. forms.

> स्फोटयतः यौ हृदयं आत्मीयं तयोः परकीया (=परकीये) का घृणा ।
> रक्षत लोकाः आत्मानं बालायाः, जातौ विषमौ स्तनौ ॥

" What compassion can those breasts have on others when they burst out (come out by bursting) their own heart, you people, keep yourself away from the young woman (बाला); (for) her breasts have now become full (विषम), heart-rending. " As the another takes बालहे as Ablative sing, I am forced to construe the verse as above against the Com. He takes हिअडउं as used in a double sense, heart and breast.

351. The Abl. and Gen. plu. of feminine nouns have हु as termination.

अ of neuter words with क ending is changed to उं; e. g., तुच्छउं for तुच्छक, भग्गउं for भग्नक, पसरिअउं for प्रसृतक, etc.

भग्नकं दृष्ट्वा निजकं बलं बलं प्रसृतकं परस्य ।
उन्मीलति शशिलेखा यथा करे करवालः प्रियस्य ॥

" On seeing his own army routed and the enemy's army spreading, the sword in the hand of my husband flashes like the crescent moon "

We may here take a resumé of the declension of nouns in अपभ्रंश according to Hemacandra:

Masculine nouns ending in अ.

देव, देवा, देवु, देवो	देव, देवा
देव, देवा, देवु	देव, देवा
देवे, देवें, देवेण (देविण)	देवहिं, देवेहिं
देवहे, देवहु	देवहुं
देव, देवसु, देवस्सु, देवहो	देव, देवहं
देवे, देवि	देवहिं
देव, देवा, देवु, देवो	देव, देवा, देवहो

Masculine nouns ending in इ.

गिरि, गिरी	गिरि, गिरी
गिरि, गिरी	गिरि, गिरी
गिरिएं, गिरिण, गिरि	गिरिहिं
गिरिहे	गिरिहुं
गिरि	गिरि, गिरिहं, गिरिहुं
गिरिहिं	गिरिहुं
गिरि, गिरी	गिरि, गिरी, गिरिहो

Masculine nouns ending in उ are declined exactly like गिरि.

Neuter nouns.

Nom. Acc.	कमल, कमला	कमल, कमला, कमलइं, कमलाइं
	वारि, वारी	वारि, वारी, वारिइं, वारीइं
	महु, महू	महु, महू, महुइं, महूइं

The rest like masculine words.

Neuter nouns ending in क, e. g. तुच्छक.

Nom. Acc. तुच्छउं, तुच्छइं.

The rest like कमल.

" In one eye of the fair lady the month of श्रावण has settled while in another the month of भाद्रपद. On her couch the spring (as the bed was made of tender leaves); on her cheeks the autumn, on her limbs the summer and मार्गशीर्ष in the field of sesamum of सुखासिका (sitting at ease); the winter (शिशिर) on her lotus-like face. " The meaning is that the lady is shedding tears profusely like the rain in the months of श्रावण and भाद्रपद, she got a bed of leaves as in the spring; her cheeks are pale as the clouds (or काश flower) in the autumn; her limbs a e warm as in summer; her sitting at ease is all shattered like the field of sesamum in the month of मार्गशीर्ष and her face is withered like the lotus in winter. The commentary on this passage is interesting and runs thus :—अनयोरर्थः । तस्याः मुग्धाया एकस्मिन्नक्षि [illegible]

[illegible]

अङ्गे ग्रीष्मः तापबाहुल्यात् । सुखासिकातिलवने मार्गशीर्षः । यथा मार्गशीर्षे तिलवनानां छेदः स्यात्तथा सुखावस्थानस्योच्छेदः । मुखपङ्कजे शिशिरः आवासितः । यथा शिशिरे पङ्कजानां म्लानत्वं तथा मुखपङ्कजस्यापि स्त्रीणां वियोगावस्थायां एतानि चिह्नानि स्युः । Here in this verse we have एतहि and अतहि as Loc. sing. forms.

हृदय स्फुट तडिति (शब्द) कृत्वा कालक्षेपेण किम् ।
पश्यानि हताविधिः क स्थापयति त्वया विना दुःखशतानि ॥

" O heart, burst with noise, why delay? I shall see at what place (other than thyself) would the ill luck keep these hundreds of miseries (that thou art experiencing at present.) " We get here कहि as Loc. sing.

358. The pronouns यत्, तत् and किम् ending in अ have आसु as Gen. sing. termination.

कान्तः अस्मदीयः हला सखिके निश्चयेन रुष्यति यस्य (= यस्मिन्) ।
अस्त्रैः शस्त्रैः हस्तैरपि स्थानमपि स्फोटयति तस्य ॥

" My husband, when certainly angry with some one, O friend, breaks even the place the enemy occupies by means

but behold my lover who helps people in distress in the hut here."

365. The pronoun इदम् becomes आय for declensional purposes.

इमानि लोकस्य लोचनानि जातिं स्मरन्ति न भ्रान्तिः ।
अप्रिये दृष्टे मुकुलन्ति प्रिये दृष्टे विकसन्ति ॥

"There is no doubt that these eyes of the people recollect their previous birth (incidents of the previous birth) (for) they are closed when they see things they do not like (अप्रिय), and they dilate when they see things or persons they like."

शुष्यतु मा शुष्यतु एव (= वा) उदधि. वडवानलस्य किं तेन ।
यद् ज्वलति जले ज्वलनः एतेनापि किं न पर्याप्तम् ॥

"What does it matter to the वडवानल, the sub-marine fire, whether the ocean is dried up or not? Is it not enough that fire is ablaze in water?"

अस्य दग्धकलेवरस्य यद् वाहित (= लब्ध) तत्सारम् ।
यदि आच्छाद्यते तत्कुथ्यति यदि दह्यते तत्क्षारः ॥

"Whatever is obtained of this wretched body is its best; if it is covered it stinks, if it burnt it becomes ashes."

366. The pronoun सर्व is optionally substituted by साह in अपभ्रंश.

सर्वोऽपि लोक प्रस्पन्दते (तडप्फडइ) महत्त्वस्य कृते ।
महत्त्व पुन. प्राप्यते हस्तेन मुक्तेन ॥

"The whole world is striving for greatness; but greatness is obtained only by hand that is freely distributing charities." तडप्फडइ is explained by the com. as चलचायते, प्रयत्नं कुर्वते : मोक्कलेण is rendered as मुत्कलेन which word is unknown in Sk I have rendered it as मुक्तेन. We have in vernaculars phrases like मुक्तहस्त. दानादिपुणैः is the meaning of the Ap. word.

367. The pronoun किम् is optionally substituted by काइं कवण in अपभ्रंश.

at the separation of which you are dying is away from yo[u] at a distance."

> त्वया मुक्तानामपि हे तरुवर विनश्यति (फिट्टइ) न पत्रत्व पत्राणाम्
> तव पुन: छाया यदि भवेत् कथमपि तदा तैः पत्रैः (एव) ॥

"O good tree, the leaves do not lose the state [of] their being leaves because they are separated from you. [If] however you are to have your shade, you can have it onl[y] with those leaves."

> मम हृदयं त्वया, तया त्वं सापि अन्येन विनाट्यते ।
> प्रिय किं करोम्यहं किं त्वं मत्स्येन मत्स्यः गिल्यते ॥

The commentator says, काचित् नायिका अन्यासक्त पतिं [illegible] "My heart is captured by you, she has captured you an[d] she is harassed by another, my lover, what shall I do? What will you? for a fish is swallowing another fish. [illegible] [illegible] is rendered by the Com. as विनाट्यते, [illegible] and [illegible] I think this is a देशी root. Compare [illegible], [illegible] in Marathi.

> [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] को [illegible] [illegible] ।

(
h.

[illegible] is explained as [illegible]. The speaker suggests that a combination of the great heros would be too strong for the enemy.

> [illegible] [illegible] मम मरण मां [illegible] ।
> [illegible] (यथा) [illegible] [illegible] ([illegible]) स कृतान्तस्य [illegible] ॥

Com [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] मम मरण मां [illegible] मरणम्। [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] कृतान्तस्य [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. If I leave you (it would be) my death, if you leave me it would be yours, like a [illegible] bird, for whoever (of the pair) stands separated ([illegible]) becomes a victim of death. [illegible] [illegible] [illegible] in Marathi and has the sense of separation.

371. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ।
> [illegible] ([illegible]) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ॥

यदि भग्ना: परकीया: तत्सखि मम प्रियेण ।
अथ भग्ना अस्मदीया: तत्तेन मारितेन ॥

" If the enemies are routed, then, my friend, th
must have been so by my lover; if our men are rout
then it must have been so by his being killed."

382–388. Rules about the conjugation of ver
The system of conjugation in the अपभ्रंश is almost the sa
as in the principal Prakrit, with a few additional forms
the Present, in the Imperative second person sing. and
the Future. The *additional* terminations in the Prese
are: —

1st person	उ	हुं
2nd person	हि	हु
3rd person	–	हिं

The additional terminations for the Imperative are:-
2nd person sing. इ, उ, ए.

In addition to the Future forms with हि, स्स etc., w
have in अपभ्रंश स as well.

382. मुखकबरीबन्धौ तस्या: शोभां धरत:
नतु मल्लयुद्धं शशिराहू कुरुत: ।
तस्या: शोभन्ते कुरला: भ्रमरकुलतुलिता:
नतु भ्रमरडिम्भा: क्रीडन्ति मिलिता: ॥

" Her face and the braid of hair (rolling on it) bea
(respectively) the beauty of the moon and Rahu engage
in fight as it were, her curly locks of hair, comparable t
swarms of bees, look beautiful as if children of darkness
having gathered together, are playing."

383. बप्पीह, " पिउ पिउ " [पिबामि पिबामि and प्रिय: प्रिय:]
भणित्वा कियद्रोदिषि हताश ।
तव जले मम पुनर्वल्लभे द्वयोरपि न पूरिता आशा ॥

" O चातक, with your desire unfulfilled, how long wi
you cry ' I shall drink (water), I shall drink?' yo
longing for water and mine for my lover, longings of us bo
are never fulfilled. " बप्पीह means चातक. पिउ पिउ has a dou
meaning as given in the Sanskrit rendering.

चातक किं कथनेन निर्घृण वारंवारम् ।
सागरे भृते विमलजलेन लप्स्यसे न एकामपि धाराम् ॥

" O ruthless चातक, what is the use of repeatedly telling you that you will not get a single drop (lit. धारा=shower) even though the ocean is full of clear water. "

अस्मिन् जन्मनि अन्यस्मिन्नपि गौरि तं दद्याः कान्तम् ।
गजानां मत्तानां त्यक्ताङ्कुशानां यः सङ्गच्छते हसन् ॥

" O Gauri, may you give me in this life and also in another such a husband, who smilingly meets mad elephants unmanageable (even) by means of goads. "

384. बलेः अभ्यर्थने मधुमथनः लघुकीभूतः सोऽपि ।
यदि इच्छथ महत्त्वं (बृहत्त्वं) दत्त मा मार्गयत कमपि ॥

" Even that Madhumathana, God Vishnu, became a dwarf while begging (alms) from Bali. If therefore you desire greatness, give (to others) but do not beg of any one. "

385. विधिर्विनटयतु ग्रहाः पीडयन्तु मा धन्ये विषादं कुरु ।
संपदं कर्षामि वेषमिव यदि अर्घति (=स्यात्) व्यवसायः ॥

" Let my luck be unfavourable; let the stars trouble me; O fair one, do not be depressed. I shall drag money like my dress if only I can get work. " Note that जइ means यदि, if; see iv. 422.

386. खड्गविसाधितं यत्र लभामहे तत्र देशे यामः ।
रणदुर्भिक्षेण भग्नाः विना युद्धेन न वल्लामहे ॥

" We shall go to that country where we shall get some work for our sword; destitute as we are by the famine of fight, we cannot live in happiness without fight. "

387. कुञ्जर स्मर मा सल्लकीः सरलान् श्वासान् मा मुञ्च ।
कवलाः ये प्राप्ताः विधिवशेन तांश्चर मानं मा मुञ्च ॥

" O elephant, do not think of the सल्लकी plants; do not breathe heavy (long, straight) sighs; eat only those morsels which luck brings you; do not give up your self-respect." Here सुमरि, मेल्लि and चरि are the Imperative forms.

भ्रमर अत्रापि निम्बे कति (कति) दिवसान् विलम्बस्व ।
घनपत्रवान् छायाबहुलः फुल्लति यावत्कदम्बः ॥

" O bee, please wait for a few days even on this Nim[illegible] tree until the Kadamba tree, having plenty of foliage a[illegible] shade, bears blossom. " Here विलम्बु is the Imperative for[illegible]

प्रिय एवमेव कुरु भल्लं करे त्यज त्वं करवालम् ।

येन कापालिका बराकाः लान्ति अनम्र कपालम् ॥

" My lover, please keep this spear in hand as at prese[illegible] throw away the sword, so that the poor कापालिकs will ha[illegible] at least their begging bowl (कपाल, an earthen pot) u[illegible] broken. " Here करे is the Imperative form.

388. दिवसा यान्ति वेगैः (= झडप्पडहिं) पतन्ति मनोरथाः पश्चात् ।

यदस्ति तन्मान्यते भविष्यति (इति) कुर्वन् मा आस्स्व ॥

" The days pass away quickly, the cherished de[illegible] lag behind, whatever is (in possession) is to be respecte[illegible] (accepted,) do not sit idle saying ' it will come to me. For झडप्पडहिं compare झटपट in Marathi.

389. सतो भोगान् यः परिहरति तस्य कान्तस्य बलिं क्रिये ।

तस्य दैवेनैव मुण्डितं यस्य खल्वाटं शीर्षम् ॥

" I offer my homage to that husband who rejects [illegible] enjoyments offered (for) he who has bald head, is shaved by his fate. " The meaning is that there is no question of restraint if there is no possibility of one's getting the enjoyments. Com. [illegible]

390. [illegible]

[illegible]

" Too much fullness of breasts is indeed not a gain [illegible] a loss, as my lord can touch the lip with great difficulty and length of delay. [illegible]

391. [illegible]

[illegible]

[illegible] says — ' Having said this much [illegible] [illegible]

powered by the presence of ... that he was not at all in his senses during the speech ... he however came round when he heard two more speeches. The verses illustrate the various forms of ... .

395. This sutra states that ... and other देशी roots are synonymous with ... and others and gives a few illustrations.

[illegible]

[illegible]

" Had the moon been deprived of his sharp rays (dark spots etc.) and been chiselled he then would have attained some resemblance in the world with the lotus-like face of the fair one." Some mss. read ... in place of ..., i.e. ... . The meaning would be, If the moon had been scratched with sharp arrows.

कडुणं ...

...

" O fair one, your bangles placed on your cheeks would be reduced to powder when heated by the flames of your hot breaths and sprinkled over with the water of your tears." The glass bangles heated and then dipped in water become brittle; the lady is therefore asked not to rest her cheeks on her palm. For चुडु and झलिअ compare चुडा and जल, झलझें etc.

अनुगम्य द्वे पदे प्रेम निवर्तते यावत् ।

सर्वाशनरिपुसम्भवस्य कराः परिवृत्ताः तावत् ॥

" As the beloved (प्रेम,) having gone two steps, returns, the rays of the moon (the offspring of the enemy [water] of all devouring fire) began to set." अब्भडवंचिउ is an Absolutive (see 439 below) from गम् with अब्भड i.e. सम् or अनु which is a देशी form.

हृदये शल्यायते गौरी गगने गर्जति मेघः ।

वर्षारात्रे प्रवासिकानां विषमं संकटमेतत् ॥

" The fair one strikes (pains) at heart; the cloud

खु= घ. अम्ब स्वस्थावस्थैः सुखं चिन्त्यते मानः ।
प्रिये दृष्टे व्याकुलत्वेन (हल्लोहल) कश्चेतयति आत्मानम् ॥

"O mother, people at ease (स्वस्थावस्थ) can very well think of becoming haughty: when however, the lover is seen, who, on account of the rising emotion (हल्लोहल, रभस) is conscious of himself ? " Here सुख becomes सुघ.

त=द; थ=ध; प=ब; फ=भ.

शपथं कृत्वा कथितं मया तस्य परं सफलं जन्म ।
यस्य न त्यागः न च आरभटी न च प्रमृष्टः धर्मः ॥

"On oath I tell you: His life alone is fruitful who does not lose generosity, nor volour nor piety." Here सबधु कधिदु and सभलउं illustrate the rule.

यदि कथंचित् प्राप्स्यामि प्रियं अकृतं कौतुकं करिष्यामि ।
पानीयं नवके शरावे यथा सर्वाङ्गेण प्रवेक्ष्यामि ॥

"If somehow I meet my lover I shall do something wonderful never done before; I shall enter into him with all my body as water pervades the new earthen pot." This verse and the following illustrate the fact that the changes prescribed by this sutra may not take place as an effect of नयोऽपविचार.

पश्य कर्णिकारः प्रफुल्लितकः काञ्चनकान्तिप्रकाशः ।
गौरीवदनविनिर्जितः ननु सेवते वनवासम् ॥

"See the कर्णिकार in full blossom bearing the beauty of gold; indeed, being put into background (lit. defeated) by the face of the fair maid, it has taken to forest residence."

397. In अपभ्रंश non-initial non-conjunct म is changed to nasalised व. Thus we have कवँलु, भवँरु from कमल, भमर; जिवँ तिवँ from जिम, तिम etc.

398. रेफ as second member of a conjunct is optionally dropped in अपभ्रंश.

जइ केवँइ=iv. 396.
जइ भग्गा=iv. 379.

399. रेफ is substituted for a member of the conjunct in some cases; e. g., व्रास and वास for व्यास.

व्यास: महर्षि: एतद् भणति—यदि श्रुतिशास्त्रं प्रमाणम् ।
मातृणां चरणौ नमतां दिवसे दिवसे गङ्गास्नानम् ॥

"Vyasa, the great sage says thus: If the Veda and the Satara are to be regarded as authoritative, then those who salute the feet of their mother get the merit of bathing in the Ganges every day."

व्यासेनोऽपि भारतस्तम्भे बद्धम् ।

"Vyasa also has said this in the Bharata books." The other reading gives व्यासेनापि भारत स्तम्भे बद्धम्. For want of context the meaning of the line is uncertain.

400. The द of आपद्, संपद् and विपद् is changed to इ in अपभ्रंश.

अनय कुर्वत: पुरुषस्य आपद् आयाति ।

"Calamity befalls a person who does wrong deed."

गुणाहिं न संपइ=iv. 335.

401. कथ, यथा and तथा have केम (केवं) किम, (किवं) किह, किध; जेम जिम, जिह, जिध, तेम, तिम, तिह, तिध, in अपभ्रंश.

कथं समाप्यतां दुष्ट दिन कथं रात्रि यदि (छुड्ड) भवति ।
नववधूदर्शनलालसक: वहति मनोरथान् सोऽपि ॥

"How will this wicked (tedious) day come to end? when will the night come" (so) he who is eag to meet his bride cherishes longings."

ओ गौरीमुखनिर्जितक: वार्दले निलीन: मृगाङ्क: ।
अन्योऽपि यः परिभूततनु: सकथं भ्रमति निःशङ्कम् ॥

"I think (ओ सूचनायाम्), the moon hides himself the mass of clouds (बद्दल=बादळ in Marathi) being defeate by the face of the fair maid, how can he whoever is th defeated, wander fearlessly"? दुम is निःशंक., cf. लपणे, दडणे Marathi.

बिम्बाधरे तन्व्या रदनव्रण: कथं स्थित: श्रीआनन्द ।
निरुपमरसं प्रियेण पीत्वेव शेषस्य दत्ता मुद्रा ॥

"O आनन्द, how does the tooth-mark on the bimba like nether lip of the fair one stand"? (the reply is). he lover has drunk its excellent juice (रस) and has put as it were a seal to it (so that no other should taste it)."

मम सखि निभृतकं तथा मयि यदि प्रियः दृष्टः सरोषः (सदोषः)।
यथा न जानाति मम मनः पक्षापतितं तस्य ॥

" O friend, tell me in secret if you saw my lover angry with me; tell me in such a manner that my husband (as distinguished from the lover) would not know that I am now partical to my lover."

जिवँ जिवँ वङ्किम –iv. 344.
नइँ जाणिउं प्रिय –iv. 377

402. यादृश्, तादृश्, कीदृश्, and ईदृश् become जेहु, तेहु, केहु, and एहु in अपभ्रंश.

मया भणितः बलिराज त्वं कीदृग् मार्गणः एषः ।
यादृक्तादृक् नापि भवति मूर्ख स्वयं नारायणः ईदृक् ॥

" O बलिराज, I *told you of what sort* this begger is ; he is not an ordinary begger but नारायण in person. "

403. यादृश etc. when ending in अ become जइस, तइस, कइस and अइस.

404. यत्र *becomes* जेत्थु *and* जत्तु, तत्र *becomes* तेत्थु and तत्तु in अपभ्रंश.

यदि स घटयति प्रजापतिः कुत्रापि लात्वा शिक्षाम् ।
यत्रापि तत्रापि अत्र जगति भण तदा तस्याः सदृक्षीम् ॥

" If the creater fashions persons after having learnt the art from somewhere, then he may fashion in this world a person similar to her."

406. यावत् becomes जाम, जाउं, जामहिं; तावत् becomes ताम, ताउं, तामहिं.

यावत् न निपतति कुम्भतटे सिंहचपेटाचटात्कारः ।
तावत् समस्तानां मदकलानां (मदगलानां) पदे पदे वाद्यते ढक्का ॥

" As long as the slab of the claws of a lion does not strike the *temples, so long is beaten the drum at every step* of all maddened elephants."

तिलानां तिलत्वं तावत् परं यावत् न स्नेहाः गलन्ति ।
स्नेहे प्रनष्टे ते एव तिलाः तिलाः भ्रष्ट्वा खलाः भवन्ति ॥

" Sesamum can be so called so long as the oil (नेह) is not pressed out; but when it is pressed out, the same

sesamum, loses its quality of being a sesamum and becomes खल (oil-cake, wicked)."

यावद् विषमा कार्यगतिः जीवानां मध्ये आयाति ।
तावद् आस्तामितरः जनः सुजनोऽप्यन्तरं ददाति ॥

"When evil destiny befalls men, even a good man would back out, let us not speak of an ordinary man."

407. यावत् becomes जेवड, जेत्तुल; तावत् becomes तेवड, तेत्तुल.

यावद् अन्तरं रावणरामयोः
तावद् अन्तरं पट्टणग्रामयोः ।

"There is as much difference between a town and a village as there is between रावण any राम."

409. ते मुद्गाः हारिताः ये परिविष्टाः तेषाम् ।
परस्परं युध्यमानानां स्वामी पीडितः येषाम् ॥

"The eatables (e. g., मुद्ग's) served to them fighting with one another, are lost if their master is in distress." गंजिउ is पीडित, cf. गांजणे in Marathi.

410–411. In अपभ्रंश, ए, ओ are pronounced as short; and उं and हुं, हिं हु, standing at the end of a metrical foot a pronounced short. This is an important rule with referen to the अपभ्रंश dialect.

412. ब्राह्मण् ते विरलाः केऽपि नरा ये सर्वाङ्गच्छेकाः ।
ये वक्राः ते वञ्च (क) तराः ये ऋजवः ते बलीवर्दाः ॥

"O Brahmin, rare are those persons who are goc or clever in all respects. Those who are crooked great deceive (others); those the that are straight forward a bulls (dull)."

414. अन्ये ते दीर्घे लोचने अन्यद् तद् भुजयुगलम् ।
अन्यः स घनस्तनभारः तदन्यदेव मुखकमलम् ।
अन्य एव केशकलापः सः अन्य एव प्रायो विधिः ।
येन नितम्बिनी घटिता सा गुणलावण्यनिधिः ॥

"Uncommon are her long eyes, uncommon her pai of arms; uncommon are her firm and heavy breasts uncommon indeed is her lotus-like face; indescribable an her profuse hair; the creator also is altogether differen

who fashioned this lady having heavy hips and a store of virtues and beauty."

प्रायो मुनीनामपि भ्रान्तिः ते मणीन् गणयन्ति ।
अक्षये निरामये परमपदे अद्यापि लयं न लभन्ते ॥

"Probably even the sages are wrong; they (simply) count the beads; they do not yet become merged in that highest seat which is free from danger and is imperishable."

अश्रुजलेन प्रायः गौर्याः सखि उद्वृत्ते नयनसरसी ।
ते संमुखे संप्रेषिते दत्तः तिर्यक् घातं परम् ॥

"O friend, I think, the ponds of the eyes of the fair maid are overflowing; hence when directed towards (others) they give a *side-long stroke.*"

एष्यति प्रियः रोषिष्यामि अहं रुष्टां मामनुनयति ।
प्रायः एतान् मनोरथान् दुष्करः दयितः कारयति ॥

"My lover will come; I shall get angry with him; he will soothe me when I am angry; so the cruel lover makes (his beloved) cherish such hopes"

415. विरहानलज्वालाकरालितः पथिकः कोऽपि मङ्क्त्वा स्थितः ।
अन्यथा शिशिरकाले शीतलजलात् धूमः कुतः उत्थितः ॥

"A certain traveller, enflamed by the fire of separation, must have taken plunge into waters; how otherwise can smoke rise up from cold water in this season of winter?"

416. मम कान्तस्य गोष्ठस्थितस्य कुतः कुटीरकाणि ज्वलन्ति ।
अथ रिपुरुधिरेण आर्द्रयति (com. निर्वापयति) अथ आत्मना न भ्रान्तिः ॥

"How are huts on fire when my lover is at home (गोष्ठ)! He will certainly extinguish them either by the blood of his enemy or of his own."

417. अह भग्गा पारक्कडा = iv. 379.

418. प्रियसंगमे कुतो निद्रा प्रियस्य परोक्षे कथम् ।
मम द्वे अपि विनाशिते निद्रा नैवं न तथा ॥

"How can I get sleep when in company of my lover? How can I have it when he is away? To me both (kinds of sleep) are lost; I shall not have sleep this way or that way."

गुणहिं न सम्पय = iv. 335.

कान्तः यत् सिंहेन उपमीयते तन्मम खण्डितः मानः ।
सिंहः नीरक्षकान् गजान् हन्ति प्रियः पदरक्षैः समम् ॥

"It puts down my pride (I am ashamed to see) that my lover is compared to a lion; for a lion kills elephants without watchman, while my lover kills them with watchmen."

चलस्य जीवित ध्रुव मरण प्रिय रुष्यते कथम् ।
भविष्यन्ति दिवसा रोषयुक्ता (रूपगा) दिव्यानि वर्षशतानि ॥

म भणि करहि विसाउ = iv. 385.
माने प्रनष्टे यदि न तनु तत् देश त्यजते ।

"...
ed, if n...
country when being pointed out by the fingers of wi...
persons."

लवण विलीयते पानीयेन अरे खल मेघ मा गर्ज ।
ज्वलित गलति तत्कुटीरक नारी तिम्यति अद्य ॥

"Salt (beauty) is melted by water, O wicked cloud, not thunder, for the hut which is burnt, would trickle a the lady inside may get wet to-day."

विभवे प्रनष्ट वक्र ऋद्धौ जनसामान्यः ।
किमपि मनाक् मम प्रियस्य शशी अनुहरति नान्यः ॥

"The moon and none else imitates a little of my lo... as he (the moon) is crooked (crescent) while in advers... and normal (ordinary = जनसामान्य) in prosperity."

419 किल न खादति न पिबति न विद्रवति धर्मे न व्ययति रूपकम् ।
इह कृपणः न जानाति यथा यमस्य क्षणेन प्रभवति दूतः ॥

"The miser neither eats nor drinks nor does he spe... a rupee in practising ... he does not know that the messeng... of Death would overcome him in a moment."

अथवा न सुवंशानामेष दोषः ।

Note that the word खोडि, खोड in Marathi, is देशी.

यास्यते (गम्यते) तस्मिन् देशे लभ्यते प्रियस्य प्रमाणम् ।
यदि आगच्छति तदा आनीयते अथवा तदेव निर्वाणम् ॥

"I shall go to that region where I shall get trace (प्रमाण) of my lover; if he comes I shall bring him or I shall put an end (to my life) in that very place."

दिवेदिवि गंगाण्हाणु = iv. 399.

प्रवसता सह न गता न मृता वियोगेन तस्य ।
लज्ज्यते संदेशान् ददतीभिः (अस्माभिः) सुभगजनस्य ॥

"In as much as I did not accompany him when he went on his journey, nor did I die in his absence, I am ashamed to send messages to my lover."

इतः मेघाः पिबन्ति जलम् इतः वडवानलः आवर्तते ।
प्रेक्षस्व गभीरिमाणं सागरस्य एकापि कणिका न हि अपसरते ॥

"Here clouds drink water; here the sub-marine fire is agitating, behold the depth of the ocean; not a drop is lessened."

420. पच्छइ होइ विहाणु = iv. 362.
एम्वइ सुरउ समत्तु = iv. 332.

यातु, मा यान्तं पल्लवत, द्रक्ष्यामि कति पदानि ददाति ।
हृदि तिरश्चीना अहमेव परं प्रियः आडम्बराणि करोति ॥

"Let him go; do not call him back; I shall see how many steps he goes; I am crossways at his heart, but my lover is only making a show (of going)."

हरिः नर्तितः प्राङ्गणे विस्मये पातितो लोकः ।
इदानीं राधापयोधरयोः यद् (भाति) तद् भवतु ॥

"Hari was made to dance in the courtyard; the people were struck with amazement; may anything now befall the breasts of राधा."

सर्वसलावण्या गौरी नवा कापि विषग्रन्थिः ।
भटः प्रत्युत स म्रियते यस्य न लगति कण्ठे ॥

"The fair maid is all beautiful like fresh poisonous bulb called (विषग्रन्थि), but the young man (भट) would die if she does not embrace him."

एतद्दे मेह विभान्ति बत्तु = iv. 419.

421. मया उक्त, त्वं धुरं धर, गलि द्वषभैः (कष्ट) विनाटिताः ।
त्वया विना यवल नारोहति भरः, इदानीं विषण्णः किम् ॥

"I said ; O white bull, hold the yoke ; we are teased by the wicked bulls ; the load cannot be carried without you ; why are you now depressed ?"

ज मत्तु विद्दिव न मात्र = iv. 350.

422. There are a number of देशी words for which sk. equivalents are proposed in this sutra.

(1) इत्थि = बहिर. एक कदापि नागच्छसि अन्यत् शीघ्र यासि ।
मया मित्र प्रमाणितः त्वया यादृशः खलः न हि ॥

"Sometimes (एकं) you do not come ; at other times you go away quickly , I know, O friend, that there is n wicked person like you."

(2) झकट = घयल. यथा सत्पुरुषः तथा कलहाः यथा नद्यः तथा वलनानि ।
यथा पर्वताः तथा कोटराणि हृदय खिद्यसे किम् ॥

" Just as there are many good men so there ar many struggles; there are rivers and there are turnings there are hills and there are hollows; O heart, why are you depressed ?" झकट is not a pure sk. word. Compare झगडा in Marathi.

(3) अस्पृश्यसंसर्ग=विद्दाल.

ये मुक्त्वा रत्ननिधिं आत्मानं तटे क्षिपन्ति ।
तेषां शङ्खानां संसर्गः केवलं फूत्क्रियमाणाः भ्रमन्ति ॥

"They wander blowing off the contact with conchs that cast away themselves on the shore after having abandoned the store of gems–the ocean." For want of context the exact meaning of the verse cannot be ascertained.

(4) भय=द्रवक.

दिवसैः आर्जितं खाद मूर्ख सञ्चिनु मा एकमपि द्रम्मम् ।
किमपि भयं तत् पतति येन समाप्यते जन्म ॥

"O fool, enjoy what you earn per day, do not hoard even a pice ; for there comes a danger from unknown source (किमपि) which puts an end to your life."

(5) आर्तवित्=अप्फुन. कोड्डोन्ति जे हियडउं = iv 350.

(6) दृष्टि=द्रेहि. एकैकं यद्यपि पश्यति हरिः सुष्टु सर्वादरेण ।
तथापि दृष्टिः यत्र क्वापि राधा ।
कः शक्नोति संवरितुं नयने स्नेहेन पर्यस्ते ॥

" Although Hari regards each and every object well and with all respect, still his eyes fixed where राधा stands. Who is able to check eyes overflowing with love?"

(7) गाढ=निचट्ट.
विभवे कस्य स्थिरत्वं यौवने कस्य गर्वः ।
स लेखः प्रस्थाप्यते यः लगति गाढम् ॥

" Who is firm in prosperity? Who can have pride (नट्ट) in youth? (so) such a letter should be sent as would stick fast (appeal most)."

(8) साधारण=सड्ढल.
कुत्र शशधरः कुत्र मकरधरः कुत्र बर्ही कुत्र मेघः ।
दूरस्थितानामपि सज्जनानां भवति असाधारणः स्नेहः ॥

" What a great distance between the moon and the ocean and between the peacock and the cloud? There is uncommon friendship of the good persons however distenced they are.'

(9) कौतुक = कोड्ड or कुड्ड.
कुञ्जरः अन्येषु तरुवरेषु कौतुकेन घर्षति हस्तम् ।
मनः पुनः एकस्यां सल्लक्यां यदि पृच्छथ परमार्थम् ॥

" The elephant passes his trunk on other trees (only) out of curiosity; but if you ask the truth his heart is fixed on the सल्लकी plant alone."

(10) क्रीडा = खेड्ड.
क्रीडा कृता अस्माभिः निश्चयं किं प्रजल्पत ।
अनुरक्ताः भक्ताः अस्मान् मा त्यज स्वामिन् ॥

" Sir, we only played; why do you therefore say this? Please do not leave us who are attached and devoted to you."

(11) रम्य = रवण्ण.
सरिद्भिः न सरोभिः न सरोवरैः नापि उद्यानवनैः ।
देशाः रम्याः भवन्ति मूर्ख निवसद्भिः सुजनैः ॥

" O fool, countries are rendered beautiful not by rivers, not by lakes or ponds nor by gardens and forests, but by the stay of the good."

(12) अद्भुत:=ढक्करि.

हृदय त्वया एतद् उक्त मम अग्रत: शतवारम् ।
स्फुटिष्यामि प्रियेण प्रवसता (सह) अह भण्ड अद्भुतसार ॥

" O heart, rogue, of wonderfully strong structure, you told me hundred times before me: I shall burst forth with the lover going away on a journey."

(13) हे सखि = हेल्लि. हेल्लि म झङ्खहि आलु=iv. 379.

(14) पृथक् पृथक् = जुअंजुअ.

एका कुटी पञ्चभि रुद्धा तेषां पञ्चानामपि पृथक्पृथग् बुद्धि: ।
भगिनि तद् गृह कथय कथ नन्दतु यत्र कुटुम्ब आत्मच्छन्दकम् ॥

" A simple hut is possessed by five (organs), all these five think differently; O sister, how can such a house live well where the whole family follows its own whim ? " कुडी, compare कुडें in Marathi.

(15) मूढ = नालिअ.

य पुन मनस्येव व्याकुलीभूत: चिन्तयति ददाति न द्रम्म न रूपकम् ।
रतिवशभ्रमणशील: कराग्रोल्ललित गृहे एव कुन्त गणयति स मूढ: ॥

" He is a fool who, agitated in mind, thinks but do not give a pice or a rupee, he also is a fool who, wandering at will, brandishes his spear only at home."

(16) वृद्ध = वढ. दिवेहिं विढत्तउं खाहि वढ= iv. 422-4 above.

(17) नव = नवख. नवखी क वि विसगंठि=iv. 420 above.

(18) अवस्कन्द=दडवड.

चलाभ्यां वलमानाभ्यां लोचनाभ्यां ये त्वया दृष्टा: बाले ।
तेषु मकरध्वजावस्कन्द पतति अपूर्णे काले ॥

" O young girl, those that are seen by you with your quick side glances, are attacked by the god of love even before they are young (अपूर्णे काले)."

(19) [illegible]

(20) [illegible]

[illegible]

" O dear, the lion is gone; drink water without any fear- the lion at whose roaring grass drops down from your mouths."

(21) संबन्धिन्यत्र. अट्ट मग्गा अन्हइ तणा = iv. 379.

(22) मा भैषीः = मब्भीसा.

स्वस्थावस्थानामालपनं सर्वोऽपि लोकः करोति ।
आर्तानां मा भैषीः इति यः सुजनः स ददाति ॥

" Every one talks consoling words to those that are at ease; it is only the good man who promises help by saying: "Do not be afraid" to those in distress. "

(23) यद् दृष्टं तत् = जाइट्ठिआ.

यदि रज्यसे यद् दृष्टं तस्मिन् हृदय मुग्धस्वभाव ।
लोहेन स्फुटता यथा घनः (= तापः) सहिष्यते तावत् ॥

" If o foolish heart, you feel affection to whatever you see, you will have to bear torments as iron beaten bears the hammer (घन)."

423. हुहुरु and घुग्घ etc. are देशी words imitating the sound and action.

मया ज्ञातं मङ्क्ष्यामि अहं प्रेमह्रदे हुहुरुशब्दं कृत्वा ।
केवलं अचिन्तिता नौरिव विप्रियवार्ताः आगताः ॥

" I thought I would be drowned in the pond of love with a sound; but all of a sudden came to me the boat-the news of separation."

खाद्यते न कसरत्कशब्दं कृत्वा, पीयते न घुटशब्दं कृत्वा ।
एवमपि भवति सुखासिका प्रिये दृष्टे नयनाभ्याम् ॥

" When the lover is seen one (the beloved) is not devoured nor is one drunk with a gulp; and yet there is pleasure and happiness." कसरक्केहिं in the verse is a puzzle. We do not know what sound is represented by this word. कसरत्कशब्दं कृत्वा भक्षयन्ति is the explanation found in one com. त्रिविक्रम renders the word as कवल, and though it would make good sense it cannot be word to denote शब्दानुकरण. घुट is a sound which one makes in drinking quickly. Compare घुटकन पिणे. घुटघुट, घटघटा प्याला in Marathi

अद्यापि नाथः ममैव गृहे सिद्धार्थान् वन्दते ।
तावदेव विरहः गवाक्षेषु मर्कटचेष्टां ददाति ॥

"My husband is still in the house saluting the holy images of Jinas (has not yet gone out on a journey), and still separation acts like monkey (peeps inside like a monkey) through the windows."

शिरसि जराखण्डिता लोमपुटी (कम्बलं) गले मणयः न विंशतिः ।
तथापि गोष्ठस्था. कारिताः मुग्धया उत्थानोपवेशनम् ॥

"The pretty one made the members of the assembly rise and sit although she had rags on her head and hardly twenty pieces of glass-balls on her neck." उड्बंइस in Marathi उठबस, उठबशा etc.

424. अम्ब पश्चात्तापः प्रिय. कलहायितः विकाले ।
(नून) विपरीता बुद्धिः भवति विनाशस्य काले ॥

"O mother, I repent that I made my lover angry in the evening. Indeed, one thinks wrongly at the time of his ruin"

425–437. These sutras describe the terminations peculiar to अपभ्रंश.

425. नायक एष परिहासः अतिभानः (अत्यद्भुतः) कस्मिन् देशे ।
अहं क्षीणा तव कृते प्रिय त्वं पुन. अन्यस्याः कृते ॥

"O lover, tell me in what country this extraordinary joke (is played), that I languish for your sake and you for some one else."

वड्डत्तणहो तणेण = iv. 366.

426. स्मर्यते तद् वल्लभ यद् विस्मर्यते मनाक् ।
यस्य पुनः स्मरणं जातं गतं तस्य स्नेहस्य किं नाम ॥

"That is called dear which is remembered though it may have been forgotten for a while, but what can that affection be called the recollection of which comes and goes away quickly?"

[illegible] = iv. [illegible].

427. [illegible] अन्यानि [illegible] ।
[illegible] ॥

एत्र कइयी पत्तरि कदी = iv. 422. 11.

432. प्रियः आयातः, श्रुता वार्ता, ध्वनिः कर्णे प्रविष्टः ।
तस्य विरहस्य नश्यतः धूलिरपि न दृष्टा ॥

"The lover has returned; (so) I heard the news, his voice has fallen on my ears; I do not now see even the dust (ashes) of the separation that is disappearing, dying."

434. संदेशेन किं युष्मदीयेन यत्सङ्गाय न मिल्यते ।
स्वप्नान्तरे पीतेन पानीयेन प्रिय पिपासा किं छिद्यते ॥

"What is the use of your messages when you do not give me your company? Can thirst be quenched by water drunk in a dream?"

छिज्जि अम्हारा कन्तु = iv. 315.
वाहिवि महारा कन्तु = iv. 351.

436. अत्र तत्र द्वारे गृहे लक्ष्मीः विसंस्थुला भवति ।
प्रियप्रभ्रष्टेव गौरी निश्चला क्वापि न तिष्ठति ॥

"Fortune is fickle and runs here, there, at the door, in the house, and does not stay firm at any place like the fair maid away from her lover."

438. The तव्य termination of the potential passive participle becomes इएव्वउ, एव्वउ and एवा.

एतद् गृहीत्वा यन्मया यदि प्रियः उद्वार्यते (त्यज्यते)।
मम कर्तव्यं किमपि नास्ति मर्तव्यं परं दीयते ॥

... उद्देश विद्यासिद्धये नावेदं
... "If I am to give
... then I have nothing else left except death."

देशोच्चाटनं शिखिक्वथनं घनकुट्टनं यद् लोके ।
मञ्जिष्ठया अतिरक्तया सर्वं सोढव्यं भवति ॥

"The मञ्जिष्ठा plant which is excessively red (very much in love) must bear all this in the world such as being uprooted form the region, boiling over fire and being crushed by hammer."

स्वपितव्यं परं वारितं पुष्पवतीभिः समानम् ।
जागरितव्यं पुनः कः बिभर्ति यदि स वेदः प्रमाणम् ॥

The sense is too obscene to be explained.

439. The क्त्वा of the Absolutive is substituted by इ, इउ, इवि, अवि, एप्पि, एप्पिणु, एवि and एविणु.

हृदय यदि वैरिणो घनाः तत् किं अभ्रे (आकाशे) आरोहामः ।
अस्माकं द्वौ हस्तौ यदि पुनः मारयित्वा म्रियामहे ॥

" O heart, if our enemies are numerous, are we to scale heavens to kill them? We have two arms; if we are to die we shall die after killing them."

गयघड भज्जिउ जन्ति=iv. 395.

रक्षति सा विषहारिणी द्वौ करौ चुम्बित्वा जीवम् ।
प्रतिबिम्बितमुञ्जालं जलं याभ्यामनवगाहितं पीतम् ॥

" That lady bringing water (विष) preserves her life by kissing those hands that have drunk water with the reflection of मुञ्ज (a person-grass) without plunging into it." छोडिउ comes from छुड् from which we have छुटणें, सुटणें in Marathi.

बाहू विच्छोट्य याहि त्वं, भवतु तथा को दोषः ।
हृदयस्थितः यदि निःसरसि जानामि मुञ्ज स रोषः ॥

" O मुञ्ज, you may go throwing off my arms; let it be so; what harm is there? I shall consider that to be anger if you go out from my heart." The references to मुञ्ज in the above two verses are regarded by some to the famous king of Malwa; by others to the minister मुञ्ज of a king of the Calukya dynasty.

441. जित्वा अशेषं कषायबलं दत्त्वा अभयं जगतः ।
लात्वा महाव्रतं शिवं लभन्ते ध्यात्वा तत्त्वम् ॥

" Having conquered the whole army of passions, having offered protection to the world, having taken the great vow and having meditated upon the highest truth, (the sages) attain bliss. "

441. The Infinitive तुम् in अपभ्रंश has the following eight substitutes: viz; एवं, अण, अणहं, अणहिं, एप्पि, एप्पिणु, एवि, and एविणु.

दातुं दुष्करं निजकधनं, कर्तुं न तपः प्रतिभाति ।
एवं सुखं भोक्तुं मनः, परं भोक्तुं न याति ॥

"It is difficult to give away one's money; it does not occur (to any one) to perform austerities; the mind desires to enjoy happiness but is unable to do so."

जेतुं स्वस्तु यदत्ता धर्ता लातु तपः पालयितुम् ।
विना शान्तिना तीर्थंकरेण कः शक्नोति भुवनेऽत्रि ॥

"Who except the तीर्थंकर शान्ति is able in this world to conquer and then abandon the whole earth, to take the vow and observe it?"

442. गत्वा वाराणसीं नराः अथ उज्जयिनीं गत्वा ।
मृताः प्राप्नुवन्ति परम पद दिव्यान्तराणि मा जल्प ॥

"By going to Benares and then visiting Ujjain men attain the highest place after their death; do not speak of other holy places."

गङ्गां गत्वा यः म्रियते यः शिवतीर्थं गत्वा ।
क्रीडति त्रिदशावासगतः स यमलोकं जित्वा ॥

"He who dies after having visited the Ganges and Benares (शिवतीर्थ) conquers यमलोक and enjoys the sport in heaven.

443. हस्ती मारयिता लोकः कथयिता ।
पटहः वादयिता शुनकः भषिता ॥

"Elephant is in the habit of killing, people in the habit of talking, the drum in the habit of resounding and the dog in the habit of barking."

444. न मज्जुज्जु=iv. 382.

रव्यस्तमने समाकुलेन कण्ठे विनीर्णः न छिन्नः ।
चक्रेण खण्ड मृणालिकाया ननु जीवार्गलः दत्तः ॥

"On the setting of the sun the चक्र bird became excited (at the separation from his mate) and did not eat the piece of the lotus fibre though he had put it into his mouth; it was as if put there as a bar (so that his life should not depart)."

वलयावलीनिपतनभयेन धन्या ऊर्ध्वभुजा याति ।
वल्लभविरहमहाह्रदस्य स्ताघं गवेषयन्तीव ॥

"On account of the fear of dropping down her brace-

"Bow down to the Kama's bow of the wreath of flow[...]
which he makes into a chaplet on his head for a mome[...]
which he keeps hanging on the neck of रति for a mome[...]
and which he places on his head for a moment."

448. अधःस्थितसूर्यनिवारणाय छत्रं अधः इव वहन्ती ।
जयति सशेषा वराहश्वासदूरोत्क्षिप्ता पृथिवी ॥

"The earth, thrown off by the breath of the bo[...]
incarnation of विष्णु with the hoods of the serpant [...]
downwards, seems to hold an umbrella (in the form [...]
hoods) to prevent the sun shining from downward." He[...]
निवारणाय is a Dative form taken from Sanskrit.

Synopsis of the Fourth Pada.

1-259.	प्राकृत
260-286.	शौरसेनी.
287-302.	मागधी.
303-324.	पैशाची.
325-328.	चूलिकापैशाची.
329-446.	अपभ्रंश.
447-448.	General-Conclusion.